

РАСКОВНИК

Л Е Т О
1 9 8 2.



Расковник је некаква
(може бити измишљена) њрава
за коју се мисли
да се од ње
(кад се њоме дохвати)
свака брава
и сваки друји закљоџ
ошвори сам од себе

Из Вуковој „Рјечника“

РАСКОВНИК

часопис за књижевност и културу

Београд, јул 1982. Година IX,
број 32.

УРЕДНИШТВО

Зоран Вучић
(извршни уредник)
Радоје Кавецкић
(технички уредник)
Драган Лакићевић
Љубинко Раденковић
(од главног уредника)

ИЗДАВАЧ

НАРОДНА КЊИГА — БЕОГРАД
Шафарикова 11

За издавача
Видак Перић, директор

РАСКОВНИК

Појављује се у пролеће, лето, јесен и зиму.

Рукописе по могућности откуцане машином у пуном прореду, слати на адресу: „Народна књига“ (за „Расковник“), Београд, Шафарикова 11.

Рукописи се не враћају.

Годишња претплата за Југославију 280 динара. Претплату упућивати на жиро-рачун „Народне књиге“ 60801-603-15400, са назнаком: претплата за „Расковник“. Годишња претплата за иностранство: Сједињене Америчке Државе \$ 15; СР Немачка DM 35; Француска Ffr 75.

Претплату за иностранство уплативати на девизни рачун „Народне књиге“ код Југобанке: 60811-620-58-8206/10-6-1051.

Телефони: уредништво 327-427; служба претплате 322-464; комерцијална служба 323-910; рачуноводство 761-226; пропагандна служба 327-427.

Уредништво прима уторком од 14—15 часова.

Метер Дамјан Корбуц

Коректор Анђелка-Елијана Грујић

Штампа ШИРО „Србија“, Београд, Мије Ковачевића 5.

Број штампан у 3 000 примерака.

Цена једног примерка 70 динара.

ДРАГАЧЕВО И СУСЕДНИ КРАЈЕВИ



Предраг Радовановић: Устаник из Драгачева

СРПЧЕ И ВИЛА ДРАГАЧЕВКА

Кажи мени, вило Драгачевко,
Где јунаштво лежи у јунаку?
У његовом гуњу ил' опанку,
Ја л' у бриткој сабљи и топузу?
Одговара вила Драгачевка:
„Кад ме питаш, право да ти кажем:
Ковач кује сабљу — топузину,
Жена шије гуњу од сукништа,
Марва даје кожу за опанке,
А јунаштво лежи у јунаку,
Који носи гуњу и опанак,
У сред срца што десницу креће”.

Забележио
Милисав Д. Протић — Гучанин

МИ НОСИМО СУНЦЕ НА ВИЈЕНЦУ
Сватовске песме из моравичког краја

СВАТОВИ СМО — ЗА СТАЈАЊЕ НИСМО

Пожурите, нови пријатељи,
изведите љепоту девојку.
Сватови смо, за стајање нисмо!
Далеко нам ваља путовати.
Кратки данци, а чести конаци!
Сватови смо, за стајање нисмо.
Молила нас ђувегина мајка
да јој брзо снаху доведемо.
Сватови смо, за стајања нисмо.
Ми носимо сунце на вијенцу
да огрије ђувегине дворе!
Сватови смо, за стајање нисмо.
Ми журимо кићени сватови.
Све смо мајци јутрос обећали.
Сватови смо, за стајање нисмо.

КО ЋЕ ПЛАКАТ

Ко ће плакат
сад је вакат.
Плачи, мајко,
оде ти девојка!
Ко ће теби дворе обрисати?
Ко ће теби воде донијети?
Ко ће теби ватру наложити?

КЛАДИЛА СЕ НАША СНАША

Кладила се наша снаша
да прескочи два салаша.
А како је ваше момче,
неће моћи ни конопче.

Казивачи

*Даринка и Радич Ђокић, село Косовица
Таисије Калушевић, село Рокци
Дана Богдановић, село Сивчине*

Записао Љубомир Марковић

ИДЕ РАК НА КОЊУ
Народне песме из Горњег Драгачева

РАК НА КОЊУ
Отуд иде рак на коњу,
На два глога, на два чвора.
„Добро јутро, жута жабо,
'Оћеш мени капу резат?“
„Како ћу ти капу резат'
На ту твоју плjosну главу?“
„Добро јутро, жута жабо,
'Оћеш мени капут резат?“
„Како ћу ти капут резат'
Кад су твоја крива леђа?“

Казивач
Настасија Маринковић (1890—1975) Ливаде

ГРЕБЕНАРА

Ђе си била Рисимија,
О хо хој, то ро рој,
О хо хој, то ро рој!
Код Јована гребенара,
О хо хој, то ро рој,
О хо хој, то ро рој!
А шта су ти дали,
О хо хој, то ро рој,
О хо хој, то ро рој!
Дали су ми, дали,
О хо хој, то ро рој,
О хо хој, то ро рој!
Буквачу по глави,
О хо хој, то ро рој,
О хо хој, то ро рој!
А ништаку по челу,
О хо хој, то ро рој,
О хо хој, то ро рој!
Да не лутам по селу,
О хо хој, то ро рој,
О хо хој, то ро рој!

Казивач Пера Радовић (1896), село Каона

Записао Јован Пајовић

НА ГАЗНИЦЕ, НА МЕНИЦЕ,
НЕ ЈЕДНИЦЕ

Басме из Драгачева

БАСМЕ ПРОТИВ ЗМИЈСКОГ УЈЕДА

1.

Земља земљу љуби,
земља земљи кажи:
Рогобозна постеља,
рогобор вечера,
рогом постављају,
рогом прибирају,
рогом славу богу дају.

Ова басма се шапуће браву у лево уво, три пута, и сва три пута се дуне дим од цигарете у уво браву.

2.

Земља земљу љуби,
земља земљи кажи:
рогобозна постеља,
рогобор вечера,
не рад' зле жене
нег' рад' доброг човека.
Иде Блага Марија
уз поље
и низ поље.
Она не иде чуда ради
него иде да разблажи
зле жене и добре људе.

БАСМА ПРОТИВ СТРУНЕ

(Прекрсти се онај који баје. Са два прста леве руке прекрсти чело болесника.)

Во имја Оца и Сина и свјатога Духа. Амин.
Свети Ђорђе (име свеца којј се слави) помози.

Усту биче,
моје биче јаче.
Усту биче,
моје биче јаче.
Усту биче,
моје биче најјаче.

Моја лева рука крста нема
на овом болнику (име)

ове болести,
ове примедбе,

никад нема:

устреле,
џиновске,

виловске,

горске,

ветровске,

митне,

немитне,

трапаве.

Сио, сиоди:

нагазнице,

наменице,

неједнице,

немоћнице,

потајнице,

главоболнице,

нервозницу,

секирацију.

Сио, сиоди,

виор изводи,

извести и

морају се извести

ил се нису

са болником (име)

ни родиле

ни крстиле,

њега је мајка

здравог родила

и крстила.

Господе Боже,

продужи му века,

и света Богородице,

да му нађе

од ове болести

и примедбе

лека.

На коску,

с коске на месо,

с меса на кожу,

с коже на длаку,

с длаке на свраку,
сврака нека носи
доле низ поље.
Угледа је пакче
без очију,
стиже без ногу,
једе без зуба,
и поједе без уста.
Да идете горуље
на овом болнику
вама места нема.

Све време се изговара име и презиме болесника, а левом руком се иде од чела до малог прста леве ноге, скупљеним палцом и кажипрстом, од када се прекрсти чело болесника. У басму је укључено и прављење „круга” од марамице који има улогу да „доведе желуце на место”. Приликом прављења круга шапуће се:

Господе помози
и јарко Сунце,
За Сунцем јутро
на исток
а овом болнику (име...)
желуци и кругови
на своје место.

(Ово два пута, а следећи део се трипут понавља)

Јарко Сунце заиста
на исток
а овом болнику (име...)
заиста желуци и кругови
све на своје место.

Казивач Видоје Мечанин, село Котража

Записала Радмила Мечанин

ЈА ОТПИРИК ЧИНИЛИЦЕ
И ГАТАРИЦЕ

Одбрана млека и белог мрса у Драгачеву

1.

Уочи Андријевадне или уочи Божића остави се кончић од нитију, па се трипут веже на надвратник у кошари. Кад се везује, говори се:

— Ја везак врачарицама и гатарикама,
везак им уста, руке, ноге, очи
— да не могу мојој стоци
ништа учинити.

2.

Уочи Божића граби се грабуљама око кошаре или штале, баца трина на кров и прича:

— Ја грабим масло и млијеко,
сир и кајмак
— да иде млијеко к'о ријека
да буде сир к'о пањ,
а скоруп к'о траљетина!

3.

Уочи Врачева жене саставе бијелог лука, чађи и меда, тиме мажу кравама виме око сиса и говоре:

— Мени масло и млијеко,
чинилицама бијели лук и чађ.

4.

Кад се крава отели, изведе се напоље, три пута се око ње обиђе, по њој се пири и каже:

— Ја отпирик чинилице и гатарике
да не могу мојој крави ништа учинити.

После тога се крава пушти са конопцем око врата да иде на ријеку и вуче конопац. У повратку се говори:

— Ја ћерак моју краву с дугим конопцем
да се дуго музе!

5.

На Ђурђевдан, прије сунца, на ђуприји се саставља сириште и закршта лијевој руком. Шапће се:

— Лијевој руци крста нема,
моје стоке млијеку чини нема.

6.

Уочи Ђурђевдана се обнесе око штале или кошаре кантар и гласно се прича:

— Да имам сира и кајмака
на кантар немерено!

7.

На ђурђевско јутро, у освит, жена се свуче гола и зове жене по имену:

— О . . .
Мени 'волика сира гука,
а вама свима мука!

8.

На Ђурђевдан се кључ и катанац обнесу око кошаре, па се њима кошара заклопи — да не дођу чинилице.

9.

Да крава поврати млијеко, на Ђурђевдан јој се даје селена, повратича, спуштаче, навале, љесковине, грабовине, пшенице са узвратина и исецкани љушчица са врата — да буде најбоље.

10.

Уочи Младе неђеље понесе се соли и брашна, оде на ријеку, где се говори:

— Добар вече, добра водо!
Добар вече, Млада неђељо!
Ја сам дошла и донијела
мало соли, брашна бијела.
Крави млијеко повратите,

сир и скоруп поправите.
Зар се није рука свела
што је млијeko одузела?

После тога се со и брашно пренесу преко воде
и оставе да преноће. У повратку кући тијо се го-
вори:

— Збогом остај, добра водо!
Збогом остај, Млада неђељо!
Ја ћу сјутра подранити,
прије сунца до'одити,
со и брашно помјешати
и са травом измјешати,
па ћу краву на'ранити.

11.

У Младу неђељу се позове ђевојка повраткиња
да изјутра помузе краву — да се врати млијeko.
Док музе краву повраткиња мора да шути.

Казивач Борика Главоњић (1911), Горачићи

Записао Радован Маринковић



Материнство, Тузла (1935)

ПЕСМА О ХЕРОЈУ БОГДАНУ КАПЕЛАНУ

Крај Јелице горе високе, високе,
крај Јелице горе, хај, високе
малено је село Зеоке, Зеоке,
малено је село, хај, Зеоке.

Капелан је туда ходио, ходио,
Капелан је туда, хај, ходио,
партизанску чету водио, водио,
партизанску чету, хај, водио.

Кад Капелан с четом пролази, пролази,
кад Капелан с четом, хај пролази,
са Јелице песма долази, долази,
са Јелице песма, хај, долази.

Казивач Миле Николић (1918), Губеревци

Записао Ника Никола Стојић



Мајчине бриге, Радовиште (1939)

АКО СЕ САМ НЕ ЗАПОСЛИШ,
ЗАПОСЛИЋЕ ТЕ ЋАВО

Народне пословице из Драгачева

Млад човек, мутна вода.
Свецу пали једну свијећу, а ђаволу двије.
Док чује бог, искуља дроб.
Без невоље нема богомоље.
У сваки ногоступ ногу не стављај.
Нису сва прескакала за прескакање.
Бели снег и црно сено поједе.
Прво кончај, па теши.
Кад се правда рани, борба је лечи.
Да му није брата марта,
фебруар би и лонац за ватром заледио.
Божићни југо не траје дуго.
Кога синови хране — мери се на лакшу
страну кантара.
Ако се сам не запослиш,
запослиће те ђаво.
Гласно се кука само за туђим носилима.
За сиромаша и поток воде поплава.

Записао Ника Никола Стојић

И ПСА МОЖЕ НЕКО УЈЕСТИ

Народне пословице из околине Чачка

И међу стоком се бира старешина,
а камоли међу људима.
Динар све види и вида.
И пса може неко ујести.
Два звона оглашавају истину.
Све се лако завршава туђим рукама.
И срдју треба некад пољубити.
Лакше је купити кућу него суседа.

Записао Радул Марковић

СВИ ТИ КУЋУ ОБИЛАЗИЛИ

Народне клетве из Драгачева

Дабогда мањи умро но што се родио.
Дабогда кутње место преорав'о.
Немала кога да ти на гроб изађе.
Дабогда ти била груди мања од зрнца јечма.
Дабогда се од мрава плашила.
Сви ти кућу обилазили.
Дабогда на плашилу висио.
Дабогда добру дјецу им'о, а она од тебе бјежала.
Казивала Борика Главоњић (1911), Горачићи

Записао Радован Маринковић



Невесте из Босне (1938)

СУДБИНИ СЕ НЕ МОЖЕ ИЗБЕЋИ

Народне приче из ариљског краја

ЈАСИКА И ВУК

Нека невеста, секући дрва у планини, посече ногу, и, на месту где јој се пролије крв израсте дрво јасика. Тог пролећа она се породи. Роди мушко дете ком даду име Вук.

Кад детету бејаше десета година, изненада се она и муж јој разболе и преконоћ умру. Како нису имали никога од рода, мали Вук мораше сам о себи да се брине.

Једне године нападају велики снегови, а дете прозебло пође у планину да донесе дрва. Након подуљег лутања планином, затекне га ноћ баш кад је био под оном јасиком. Ту га изненада дремеж обрва и сироче на снегу заспа.

После извесног времена пробуди се, а то прелепа девојка, жутих увојака и у дугој плавој хаљини, наднета над њим.

„Ко си ти?” упита је мали Вук.

„Ја сам твоја сестра Јасика”, одговори му она.

Дете се окрену око себе, кад збиља оне јасике нема. Онда му све она исприча како је од почетка било.

„Од сада више нећеш бити сам. Кад год ти је тешко, а ти под ово дрво дођи. А сад иди кући, ватра ти је наложена”.

Тако је то било још десет година. А онда једне зиме Вук изненада некуд нестаде. Нико није могао знати камо је и зашто нестао. Само ни оне јасике више на брегу није било. Неку ју је, не знајући порекло њено, посекао. Тада се и душа Вукова намах од њега опростила.

Прича чувена од покојног ми ујака Андрије Тановића у селу Радобуђи крај Ариља, на Брду у Вранешима.

СВАКОМ СЕ ВРАЋА ОНАКО КАКО ЧИНИ

Некаквом човеку умре жена, с којом је имао двоје деце: ћерку, старију и сина. Али он се убрзо по други пут ожени. Маћеха бејаше злобна и желела је што пре да се отараси двоје сирочади. Једном она рекне мужу да их одведе у планину и тамо ће их сигурно звери наћи и растргнути. Девојчица је ноћу чула разговор између оца и маћехе, па изјутра, пред полазак, узме пепео и стави у недр. Пепео је све за собом посипала, да би се она и брат знали вратити. Отац их остави у шуми и дође пред вече кући. Кад су он и зла жена му вечерали, деца уђоше у кућу. Маћеха бејаше изненађена њиховим повратком и наложи мужу да их сутрадан опет одведе у планину. Он то невољно прихвати. Али, овога пута девојчица није могла узети пепео, а нису се знали снаћи у дивљини. Утом паде ноћ, студена и аветна. Однекуд наиђе некакав пустињак и деци наложи ватру, па се некамо опет изгуби. Сестра и брат се испењу на дрво да спавају. Однекуд наиђу два божја човека, и поседају украј ватре. Они се унесу у разговор, и тада дечаку поиспадају каменчићи из недара и падну овима на главу. Изненађењу путници побегну низ планину, а оставе своје торбе у којима бејаше тамјан. Брат и сестра се тада спусти са дрвета и баце онај тамјан у огањ. Од тог богоугодног мириса јави се дух свети у намери да дарива нечим двоје сирочади. Упита их он шта би које од њих волело. Дечак рече да би желео чаробну свиралу, од које кад на њој засвира мора све да га слуша. Девојчица зажели златан разбој, да све од злата на њему тка. Што су пожелели то су и добили. Одатле се они запуте на исток. Кад су изишли из шуме, а оно угледају богату кућу и велико имање. Ту их прими тај богаташ да му служи. Дечак ће да чува стадо, а девојчица да тка. Брат би идући за стадом по васцели дан свирао, а овце и све уоколо било би опчињено његовом свирком. Чак је опчинио тог богатог човека и жену му својом свирком, а ови нису имали деце, и они их посвоје.

Једног сутона, када су већ брат и сестра одрасли, наиђе неки просјак са женом-просјакињом и

затражи конак. Младић у просјаку препозна оца и злу маћеху. Он прими оца да преноћи, а маћеху одбије. Кад сване, он се јави оцу и рече му да и он може ићи за маћехом, кад ју је вазда и прије слушао. А он и сестра остану ту до краја и постану наследници свег богатства.

По причању баба-Цвете Глигорић из села Драгиње крај Коцељева.

СУДБИНИ СЕ НЕ МОЖЕ ИЗБЕЋИ

Једне олујне ноћи покуца на врата неког сиромаша неки богат човек. Заиште коначиште, али овај му рече да му је сада незгодно пошто се жена порађа. Ипак, он га прими. Жена се почне порађати, а два гласа, два духа, стану се споља дозивати. Један пита: је л' готово, а други одговара: још није. Опет први пита: је л' готово, а овај одговара: није. Једном рече: готово је. А први каза да ће се то мушко дете, које се управо родило, оженити ћерком тог богатог путника. А овај све то чује и разумије. Онда у жељи да урнисе ово дете он од тих сиромашака затражи га. Овима бејаше жао детета, али након наваљивања ипак дадну новорођенче уз богату накнаду. Богаташ га изјутра понесе у колевци, коју код неког ковача окује и тако оковану пусти низ реку. Вода је носила сирото дете које је по вас дан плакало.

Далеко одатле низ реку, код једне врбе стално је долазила једна бездетна жена и молила се врби да јој подари наследника. Онда чује плач неког детета и види колевку која је пливала низ матицу. Намах дозове мужа који извуче дете на обалу, они га узму и заволе. Кад је дете већ одрасло и постало младић, опет туда наиђе онај злогник и чувши причу од ових како су добили наследника, он и по други пут покуша да га уништи. Кад је сутрадан полазио даље, он призове младића и замоли га да уручи писмо његовој жени пошто се он неће враћати дуже кући. У писму наложи жени да га, чим стигне тамо, са слугама убије. Младић понесе писмо не знајући шта пише. Путем га сретe један се-добради пустињак и заиште му писмо. Он изокре-

не слова да га, чим стигне, ожени својом ћерком. Жена, добивши писмо, поступи по налогу. Кад се муж после извесног времена врати кући, упита жену да ли је убила младића. Жена му рече да је поступила онако како јој је он написао: удала је ћерку за тог младића и направила велику свадбу. Тада се муж помири са судбином јер је она била јача од њега.

По причању баба-Цвете Глигорић из села Драгиње код Коцељева.

Записао Драган Симовић



Сељаци из околине Тузле (1938)

О СОВИ И ЖЕНИ

Народне приче из Драгачева

ЗАШТО СЕ СОВА ДАЊУ КРИЈЕ

Један цар се много плашио жене. Радио је све што она нареди. А жена му је била веома зла. Поред осталог, њој су сметале и песме птица. Једном нареди цару да позове птице и казни их што певају и што је рано буде. Цар позове све птице свога царства. У заказано време све су птице дошле само је сова прилично закаснила. Цар је љутито упита: „Зашто си ти закаснила?” Она му рече: „Нисам могла пре доћи.” „Шта си радила?” — опет је упита цар. „Бројала сам брда и долине, људе и жене” — одговори сова. Цар се заинтересова: „Чега има више — брда или долина?” „Више има долина” — рече сова. „Како то? — запита цар. „Па ето” — објасни му сова — „око сваког брда има више долина. „Цар прихвати тај одговор. Затим опет запита: „Кога има више — људи или жена?” „Жена” — одмах рече сова. „Како то?” — радознало упита цар. „Ја у жене убрајам и све људе који у свему слушају своје жене” — објасни му опет сова.

Цар се на то мало замисли. Осећао се непријатно. Онда нареди да се пусте све птице и рече им да могу и даље слободно да певају. Птице се обрадоваше и полетеше ка сови да јој се захвале. Сова се уплаши да ће јој нешто нажао учинити па побегне у дупљу старог хрста.

Отада се сова дању крије а ноћу лети. Још се плаши осталих птица.

ЗАШТО СУ ЖЕНЕ ЂАВОЛАСТЕ

Путовали Христос и Свети Петар. Успут, на једној обали, виде где се свађају жена и ђаво. Христос рече Петру: „Застани и помири их.” Петар застане. Замало, па опет стиже Христа. „Да ли си их измирио?” — упита га Христос. „Јесам” — одговори Петар. „Како?” — упита Христос даље. „Одсекао сам им главе” — Одговори Петар. „Ниси

добро урадио” — рече му Христос. „Врати се и намести им главе. Нека и даље живе.”

Петар се врати. И како је био љут женину главу стави на врат ђаволу, а ђаволову на врат жени.

Отада су жене ђаволасте.

Казивач Предраг Радовановић (1928) Граб

Записао Ника Никола Стојић



Литија у Пурачињу (1939)

ПОЖАРИВАЊЕ СВЕКРВЕ

Из свадбених обичаја ивањичког краја

Стара моравичка свадба богата обичајима и песмама данас није очувана, остала је само у памћењу понеких старијих особа. Свакако да је најзанимљивији тренутак у целом току свих радњи, обичај познат под именом „пожаривање свекрве”. За овај обичај једино се зна у ивањичком крају и он се као такав одржао до пре двадесетак година. Последњих година обавља се врло ретко и то са мањим променама које је налагао друштвени и економски развој.

Верује се да су младенци, нарочито млада, у току свадбе највише изложени разним уроцима и злим силама које могу да „нашкоде”, те сви ти обреди који се изводе сем забавног имају првенствено мађијско-заштитну улогу.

Млада пре него што ступи у кућу обавља низ радњи које ће јој у новом дому омогућити благостање, срећу и здрав пород. После узајамног послуживања младенаца шећером и водом на прагу куће, младу у нов дом уводе девер и зет. Улазећи десном ногом преко прага („ради батлине” и напретка) млада броји рогове и баскије. Колико изброји рогова, толико ће родити синова, а колико баскија толико кћери. Када три пута обиђе око огњишта са девером кога дарује металним новцем, млада прилази свекрви која је чека седећи на трношци крај огњишта. Свекрва јој додаје кутлачу и соли да промеша и посоли јело у лонцу, затим од зета узима ватраљ — „посикву”, проџара ватру, а потом захвати мало жара који сипа свекрви у крило. Свекрва седећи чисти жар из крила, али не устаје да не би снаха села на њено место и тиме показала да ће бити „старија у кући”. После обављеног „пожаривања свекрве”, снаха прилази свекрви, љуби је у руку и прса и дарује дугом белом тканом кошуљом, а ова њу послужује шећером и водом говорећи јој: „Да ти буде у новом дому шећерно и медно”. Све време док млада обавља ритуал око огњишта њен вал и венац чува девер који га по завршеном обреду поново ставља млади на главу.

Данас, пошто у новим кућама огњишта нема, у извођењу овог обичаја отворено огњиште замењује ватра у шпоретима.

Обичај „пожаривање свекрве”, овако извођен у многим селима ивањичког краја, данас се изгубио или се изводи са мањим променама. Нестанком огњишта у кући ток радњи око „пожаривања свекрве” обавља се испред куће. Свекрва седи на столици испод које је просута слама коју снаха пали када приђе. Свекрва да не би сагорела устаје носећи столицу са собом, прескаче пламен и тиме показује да она остаје и даље „главна у кући”.

По завршеном обреду увођења младе у нов дом, свекрва излази из куће и у дворишту поведе тз. „свекрвино коло” у коме поред свекрве игра и снаха, сада већ равноправни члан куће.

Записала Невенка Бојовић



Жена са Змијања (1967)

БОЖИЋНИ И ДРУГИ ОБИЧАЈИ У ДРАГАЧЕВУ

БОЖИЋНИ ОБИЧАЈ, ОД БАДЊЕГ ДАНА ДО БОЖИЋА

На Бадњи дан изјутра, док још сунце није изгријало, домаћин куће порани, узме жита и секиру и прије сунца крене у шуму да сече весељак, церовак. Кад дође до весељака, трипут рекне: „Добро јутро, весељаче! Честит ти Божић!” Па баца онога жита трипут око дебла дрвета, набије рукавицу на десну руку и удари секиром два пута те извали један ивер. Узме ивер и тури га у џеп, па одсече весељак начисто и таког га донесе кући. Ништа не креше, него га таког прислони уз кућу а онај ивер да домаћици да потури под карлице, оној која је планинка.

Кад биде скоро мрак, пресече весељак на три комада и опет их прислони уз кућу. Кад стигне мрак, сви се кућани приберу. Начупа се један бремичак сламе, веже се конопцом и унесе у кућу, у просторију у којој кућани спавају. Е, онда се узме сито са житом, а на огњишту је ватра наложена. Домаћин узме жита и пође да уноси весељак. Трипут поспе весељак житом и трипут каже: „Добро вече, честит ти Божић”. Онда узме први део весељака и крене у кућу, па пред прагом каже: „Помози Бог и честит ти Божић”, а онај из куће рекне: „Бог ти помог'о и честит ти Божић”, па га засипа житом из сита. Он тури весељак на ватру и враћа се за други. Тако уради са сва три комада. Затим се узме тањир и у њега се стави соли, брашна и жита па се то тури под весељак, на онај крај ће је сечен а ће не гори ватра.

Е, сад се прелази у просторију ће се вечера. Домаћица са кућанима простире сламу, а деца вичу: „Пију, пију”; домаћин кукуриче као пијевац, а сви се машају за ону сламу. А кад се разрешује слама, онда се у њу баца шећера, ора, суви шљива, свега и свачега и дјеца то купе. А оно конопче са којим је слама била везана не дријешли се него се на крају измакне крај сламе. На ту сламу се простре вунена поњава и на њу се постави посна вече-

ра: сарма, пасуљ, роква, риба, ђувече, вино и ракија. Кад се туре на собру дрвене кашике, узима се свећа, кадионица, тамњан и ватра. Окади се собра. После ту кадионицу домаћин и домаћица понесу те окаде весељак на огњишту. Ту оба двоје по трипут пољубе весељак у чело (дебљи крај, где је дрво посечено) и рекну: „Како ми љубили весељак тако нам краве љубиле телад, овце јагњад, крмача прасад, квочка пилад . . .” и напоследку се и они пољубе. Онда се врате за собру и поседају на сламу без столица. Прије тога све принесу што им треба да не устају док се вечера не заврши. За време вечере се чита Оченаш. А кад се заврши вечера, кућани устану а онај чаршав са вечером се уклони и у сваку кашику се тури по једна мрва леба. Кућани онда полијежу сви на ону сламу, ко прасад, и ту спавају. Кад буде око два после поноћи, ко од кућана иде у цркву спрема се и креће. Члан који је отиш’о у цркву свим кућанима доноси навору, а кућани су сва посла помирили. Кад оној дође, узме се једно повијесмо тежине и раснура се те се направи један обруч у кући. Неко узме шибицу ил’ ватру и пали повијесмо а сви читају: „У ватри бисмо — не изгоресмо, у болести бисмо — не примисмо”. Како ово гори и сагорева они искачу, куд ко, и лево и десно, на све стране.

А оно конопче у ком је била везана слама, изнесе се у авлију и у њега се баца жито и ’рани живина. А оне мрве што су увече остављене и што су на оној собри биле, домаћин или домаћица износе жмурећи, баце их у авлију и намијене: „Ово дајемо за годину дана тицама, свракама, вранама, чавкама, мравима, црвима”. Пошто то баца, прогледа. Слама се трећи дан Божића, на Стевањдан, изнесе и полази шљиве са сламом, тура се шака сламе у ракље јабукe, шљиве, воћке.

За доручак се уклања собра и поставља трпеза, она са три ножице, туре се столице, и то се не прибира три дана. Домаћица куће умеси чесницу на огњишту. Донесе се дрвцади од весељака па се то исече кратко и забиљежи, намењује на волове, краве јарам. Од пасуља се намењује на овце, кокоши . . . а туре се и паре. То домаћица замеси и стави у шипрагу ватре да се пече, а на вр’у колача

намени три жишке од љетине: како ће бити муруз, пшеница, шљиве. Кад то биде готово, сви кућани се искупе а по пуору се види шта ће боље родити. Која жишка има више пуора, то ће бољи род до-нијети.

Кад биде печено, опет се искупе сви кућани, чесница се тура у сито у ком се налази муруза, пшенице, сиришта којим се сири, свећа. Понови се собра, упали се свећа, кадионица са тамњаном, сви кућани се прекрсте, читају молитву. Ко има рукавице набије их на руку па три пута окрене сито у рукама, ка сунцу. Онда узимају колач из сита па окрећу опет сви три пута, па разламају колач на онолико комада колко чланова има. Онда једу и гледају шта је ко добио у свом комаду — неко паре, неко овце, како шта. На крају јела оно што је ко добио саставе у со и дају стоци, а оне паре се оставе и дају се ковачу у пролеће, кад се буде кла-по раоник.

Казивач Гвозден Чакаревић, 1911, Котража

УОЧИ ЈЕРЕМИНДАНА

Иде се око куће и лупа у старе канте, лонце, бакраче и друге плекане посуде и виче: „Јеремија у поље, беж' те змије у море/ све су змије побегле/ само једна остала/ она очи избола/ на два трна гло-гова/ и четири шиплова.”

Казивач Драга Милишић, 1905, Луке

УОЧИ ЂУРЂЕВДАНА

Биле у старинско доба глупе и нешколоване девојке и ондај порани девојка на Ђурђевдан, при-је сунца, оде у шуму с грабуљама, испење се на граб па граби око граба и каже: „Како ја грабим овим грабуљама, тако се момци грабили око мене.”

Казивач Душанка Миливојевић, 1953, Котража

СЛАВА

Домаћин слави увече, сутрадан и на крила. Долазе му гости, зову испред куће: „Домаћине!” а он се озива: „Бог те чуо”, па сви изађу, питају се, уиђу у кућу, пију и утом дође вечера. Запали се свећа и диже се у славу: домаћин одреди кума у вр’ собре, а ако кум није дошао, онда најпречег комшију. Наслуже вино па читају уз чашу: „Домаћине срећна ти слава!” Узме чашу онај у вр’ собре и чита. Обреде по једном прву чашу, и гости и газдина сва чељад — сви пију из једне чаше, прве здравице. Другу почне да чита домаћину: „За здравље твоје лијеве и десне која те рани и од зла брани, за здравље твоје домаћице, твоје деце, све ко се назво ваш.” Следећу чашу се прекрсте и вечерају. Кад домаћин донесе куптус онда дадне добродошлицу: „Добро сте ми дошли” . . .

Казивач није хтео да каже своје име

УОЧИ БОЖИЋА

Уочи Божића се у старинско доба гатало да буде родна година на овај начин: узме се један орах, пробере се најбољи па домаћин оде на таван, прекрсти се и говори: „Како овај ора био пун, тако био пун обор свиња, пуна штала говеда, пун тор оваца, пуна бурад ракије, пун амбар жита, пуни чаброви сира итд.” Кад то ишчита домаћин скрца ора да види како је пун.

Казивач Срећко Чакаревић, 1912, Котража

* * *

Увати домаћин кокош и стави јој нокте у ватру, па пита три пута: „Шта радим?” а домаћица трипут одговара: „Прљим орћу нокте.” Домаћица пита где носе кокошке а домаћин одговара „У кокошару, у штали, под кацом, у грађевинама.

Казивач Срећко Чакаревић, 1912, Котража

УДАДБЕНИ ОБИЧАЈ

Саветују мајке ћерке да, кад се удају и за момка оду, прво праг прескоче да га не дохвате ногом (лупају се судови) и да гледају у таван (да их не би свекрва замлатила). Млада баца из руку пара и шећера и у себи каже: „Замрзли ме ко ове паре, горка им била ко овај шећер.” Једно парче шећера сачува у недрима за венчање и ондак каже: „Ја и моје драго једно другом били слатки ко овај шећер.”

Увече узме мало соли и хлеба и стави под јастук па каже: „Слагали се ко со и хлеб.”

Казивач Стојка Чакаревић, 1952, Котража

КАД СЕ НАОБЛАЧИ И ОЋЕ ГРАД

• Стари узму тигањ и стукач или нешто венчано, зовну јетрву у селу и питају је у који је дан Ђурђевдан. Она треба да каже дан уназад — ако је у среду, онда уторак. После маше на облак и виче: „Врати тамо, не дај овамо. Овамо је веће чудо! Овђе ђевојка седмакиња, родила дете од седам ока! Она га је сподигла, овамо нема посла град! Пјевчеви виловити, волови биковити, врати тамо, не дај вамо! Обесио се Радиша Лазовић, обешенаци, утопљеници, вратите тамо! Вамо су наша говеда шарена, вратите ваша бијела. Моје су гаће бијеле, беж'те одавде!”

Казивач Гвозденија Крчић, 1918, Луке

ВЕРОВАЊА

На Ђурђевдан се не треба озивати преко потока, јер кад неко зове па се онај одазове, онај што га је звао каже: „Видео сам зелен дрен, предајем ти мој дријем, видео сам зелену лозицу, предајем ти моју грозницу, видео сам зелену букву, предајем ти сву моју муку.”

Казивач Гвозденија Крчић, 1918, Луке

Записала Радмила Мечанин

ВЕРОВАЊА ИЗ ДРАГАЧЕВА

ПРЕДСКАЗИВАЊЕ ВРЕМЕНА

Обичај је да се на Бадњи дан, увече, главица црног лука исцепа у дванаест белих љуски. У сваку се стави по мало соли и оставе се на прозор да преноће.

Сутрадан, на Божић, најстарији члан породице прилази прозору разгледа их и бележи. У којој љусци има воде у том месецу ће бити кише. Ако је нека љуска сува, тај месец ће бити сушан.

Свака љуска представљала је по један месец.

II

Верује се да се од Божића (7. јануара) до Крстовдана (18. јануара), или како се то време назива: између малих божића — туку ветрови за годишњу превласт.

На Богојављање (19. јануара) обичај је да се на неку ветрометину изнесе мало пепела, просипа из руку, и одређује који се ветар закрстио (победио) на Крстовдан.

Ако дува УСТОКА (источни ветар) година ће бити сушна; ако дува ЈУГ година ће бити кишна и болешљива; ако се закрстио БОШЊАК (западни ветар) година ће бити родна али и олујна; А ако се закрстио ОВЧАРАЦ (северни ветар) година ће бити хладна и градобитна.

III

На Ђурђевдан, пре сунца, гледа се куда се вуку магле. Верује се да ће та места тући град. Обично се на њима те године ништа не сије.

Казивач Дојчило Ђуровић (1927) Гуча

ГЛЕДАЊЕ НА ЗДРАВЉЕ

Уочи Петровдана најстарији члан домаћинства обере по један цвет петровца и намени их за сваког у кући. Дршке цветова пободе у земљу и остави их

да тако преноће. Сутрадан, рано изјутра, док сви спавају, он долази да погледа цветове.

Коме цвет стоји право — биће здрав целе године; коме је мало клонуо — биће болешљив, а коме је увенуо — умреће.

Цвеће се тада почупа.

Казивач Дојчило Ђуровић (1927) Гуча

ПРОТИВ ГРАДА

• На Ђурђевдан, у свануће, група младића одлази до прве воденице, узима летву којом се затвара ципун на бадњу, прекида ток воде и зауставља рад воденице. Носећи је наизменично обиђу село па је, пре изгревања сунца, врате на исто место.

Верује се да ће све што се нађе у описаном кругу бити те године заштићено од града.

Ако се случајно догоди да град почне падати, воденичар узима исту летву и маше њоме да растера градобитне облаке.

Казивач Цаја Обрадовић (1925) Гуча

КАКО УХВАТИТИ ЧИНАРИЦУ

• Када неко чинима одузме крави млеко овако се може лако ухватити.

Узети кришку пљеснивог сира и турити га у ракље младе шљиве. Затим, узети ловачку пушку, напунити је, запети и нанишанити на сир — али не опалити. Онда пушку одњети у мљекар и обесити је. Изнад њене цеви турити оно парче сира на које је нишањено.

Тога дана не давати никоме ни да једе ни да пије.

Ону која је бацила чини на стоку спопашће грдна мука. Сва ће се надути. Неће моћи да врши ни малу ни велику нужду док се не прокаже а пушка не опали.

Казивач Милоје Бабић (1908) Вича

КАКО УХВАТИТИ ОНОГА КОЈИ ИМА ВЕЗЕ СА ВЕШТИЦАМА

Када у кућу улети ноћни лептир (вештица) влада мишљење да је њега неко послао. Зато лептира треба ухватити и ставити под чашу.

Ко сутрадан дође да тражи воде то је онај који је послао лептира и има везе са вештицама.

Казивач Цаја Обрадовић (1925) Гуча

Записао Ника Никола Стојић



Сељак носи сина у тuzланску болницу (1938)

ИЗ ЖИВОТОПИСА РАНКА ТАЈСИЋА

СВАДБА, ЛЕТА 1855.

Те јесени мој отац даде мене у школу да одпочнем трећи разред, а он испроси снау за синовца неког Илију; и како се моја мајка разболи те јесени свадба буде одређена на Врачеве, а моја мајка умре уочи Врачева око по ноћи, а уочи Врачева и ја сам из Гуче дошао као на свадбу, а неће да ми кажу да ми је мајка болесна.

Сутра дан почеше долазити сватови. Помислим грубо ли је у кући лежи мртва жена не окупата, а сватови се скупљају да после дуго комбинирају да ли да иду или се врате кући својој, но опет оста да отиду и тако би, за девојку одоше сватови, а ми са нашим оцем остадосмо; али сватови док бише код наше куће нити пуцаше нити по обичају аминаше, но само искупише се па одоше.

Кад би око пола дана дође пандур из Тијања капетанов те каза мом оцу да моју мајку некупа док власт среска не дође на гробље; пред саму ноћ мртвац би спремљен, и на гробље одосмо; ови код куће готове вечеру за погреб, и вечеру сватовима да ми снаху за братучеда доведу. На гробљу таман се мртвац спусти на земљу, и рака се јошт копаше док стиже капетан Јовица Стојчевић са пандуром на гробље, на гробљу већ беше поп Јосо Протић, и кмет, те све троје нешто санћим прегледаше моју мајку, и закључише да је од природне смрти умрла.

Вратимо се кући; то исто вече дођоше сватови и младожења и млада Стака од Љубичића из Лопаша.

Свадба се после погребња сврши . . .

Приредио Радован Маринковић



Мајка са Змијања (1967)

Белешка о аутору

Ово је сдломак из животописа Ранка Тајсића, сељака и дугогодишњег народног посланика из Пухова, љутог противника последњих изданака династије Обреновић, саборца Адама Богосављевића. Социјалиста Триша Кацеровић је написао да је Тајсић био „Танаско Рајић на политичком топу”. Рођен је 1843. у познатом роду Тајсићи. Живео је у родном селу, бавио се земљорадњом, читао књиге. Био је сарадник „Јавности” Светозара Марковића и две деценије народни посланик. Обреновићи су га прогнали и осуђивали, а његову борбеност потомци су изразили и урезивањем песнице на споменик. Умро је 1903. Иза себе је оставио више рукописа, од којих су неки објављени.

ИЗ ШВАЈЦАРСКОГ ДНЕВНИКА МЛАДЕНА Ђ. ПРОТИЋА

ЗАРОБЉЕНИЦИ

20. фебруар 1917. год. Српски заробљеници. У 12 и 24 минута по поноћи дошао је воз пун Срба из Аустрије за Француску.

Млади људи. Највише их је из 9. пука. Један мене познаје. Виче: Ено мога ађутанта. Дадох му један динар. Од 10. пука беше само наредник, син Лекса Стевановића из Јездине. Сви ови људи немају било око, ногу, руку. Има их који леже на носилима болесни. Прати их Српски Црвени Крст. Са њима су: Ђура Паунковић, Ђорђе Радојловић, Жујовић лекар као и други. Од женскиња 5 особа. Српкиње у болничком оделу.

На железничкој станици Српски посланик у Берну г. Славко Грујић. Дели војницима дуван и друге потребе. Затим иду Руси и деле поклоне. Енглези и Французи то исто.

Ови људи изгледају релативно добро. Жале се да нису добијали више од 250 грама леба дневно. Они који су из крајева аустријске окупационе зоне веле да су са својим породицама имали преписку, а они из бугарских крајева са породицама нису имали никакву везу. Сви су чисто обучени. Имају вештачке руке, ноге и др. Хвале се на човечно поступање аустријских власти и команди. Они путују за Лион и веле да ће тамо остати.

Радо вичу: Хвала Србији, Русији и савезницима, али се највише хвале гостопримством швајцарског народа. Веле: Засуше нас поклонима и разним услугама. Чује се често: Живела Швајцарска! Знао сам да оног вечера беше у Берну више Срба, а на станици нас је само 6. Где живе ови људи? Зар не маре један за другог.

На вратима једног вагона закићен разним заставицама око капе као и цвећем свира један Циганин из пожаревачког округа. свира српску песму: О чувај га Боже ти, да нам се жив и здрав врати!

Овој групи Срба учинио је изванредну пажњу Кантон Фрибуршки. Предао им је своју заставу на којој стоји са једне стране симбол Кантона Фри-

буршког и надпис: Јунацима света, а на другој страни тробојка српска. . .

(Одломци из необјављеног дневника)

Приредио Радован Маринковић



Сеноноша с крпљама, Комови (1981)

Белешка о писцу

Младен Д. Протић рођен је у Гучи 1873. године. Завршио је Ратарску школу у Краљеву. Био је руководилац окружног лозног расадника и вршилац дужности окружног економа у Чачку. У балканским и на почетку првог светског рата био је начелник Главне војне станице за округ чачански. У рату — прешао преко Албаније. Живео у Француској, па у Швајцарској, где је био у служби српског Црвеног крста. Овде је открио низ пропуста, па је постао коловођа недовољно расветљене „Бернске афере“, у коју су били умешани врхови српске власти. Ућуткан је упућивањем у душевну болницу, из које је изашао крајем рата. У Гучи издавао лист „Небеска сила“. Сукобљавао се с властима и црквом, из које је искључен. Сам себе прогласио је за богумила. Писао, држао предавања. У току другог светског рата супротстављао се терору домаћих издајника, па је мучен. Умро је 1946. године. Сахрањен у Гучи. Оставио је иза себе доста занимљивих рукописа и књигу „Ратне успомене једног треће-позивца“, коју је објавио у Новој српској штампарији у Женеви 1918. године.

НЕЖИДЕР, 3. ЈУЛА 1917. ГОДИНЕ

Нежидер. Дуго време. Треба се чиме било за-
чимати. Треба досадно време прекраћивати. Игра-
ње карата, ипрање шаха — досадило се, управо ога-
дило. Мале шетње по дворишту — такође досадно.
Ветар и прашина очи да истерају, јер ветар вечи-
то дува. У баракама запара и оморина. Мрдамо та-
мо-амо у жици као миши у мишоловци.

И околина те убија. Видиш не људе, већ живе
мртваце, који се лелујају и тужно погледају на
Калварију, кад ће своју браћу тамо походити.

Калварија је српско гробље, одмах више лаге-
ра. Из лагера се види и то убија и нагони човека
на размишљање, да ли ће се отети, да ли подлећи
и кости своје у туђој земљи оставити, далеко од
својих милих и драгих. Далеко горе, где ти никад
нико свој не може доћи, где ти не може свећу упа-
лити, ни гроб ожалити.

Калварија је гробовима и крстачама окићена.
Није шала 4.256 гробова до данас. Данас је наш
трећи јули 1917. године. Баш јуче под горњим бро-
јем сахрањен је матурант Алекса Туцовић, син Си-
ма Туцовића, свештеника из Пожеге. Познавао сам
још једног младића из Београда. Звао се Радмил
Благојевић. Младић од 18—19 година. Беше крас-
на лица и пријатне душе. Али какво добро, Калва-
рија га је јошт пролетос примила. Прима их сваки
дан. И докле ће ово трајати, бог један зна. Све се
мисли нас заробљеника врзу око овог питања. Кад
ће се овај светски пожар угасити, кад рат завр-
шити.

Склапај и распредај на све могуће начине, не
би ли крај сагледао, па нигде ништа.

Вести по лагеру круже, данас једна — сутра
друга. Данашња потисне јучерашњу, а сутрашња
данашњу, и тако сваки дан. Нигде краја. Никад
тачна ни истинита пласа. И ако баш што и исти-
нито допре у лагер, не верује се. Све се са резер-
вом прима. Кад ти друг или комшија што год убед-
љиво прича, на једно уво прими — на друго про-
пусти. Ништа није сигурно.

Али, ипак, све се мисли витлају око свршетка
рата. Са тим мислима лежемо, са њима устајемо.

И у сану те се мисли врзу у нама, чини ти се кући си дошао а не знаш кад. Видиш у сну децу, грлиш их и љубиш. Слушаш како се жале: гладни смо, голи смо, без обуће смо.

Кад такви снови дођу, мени сузе на очи теку и као тешим их, лице од суза мокро, а од деце и куће ни трага, већ те стенице кољу по врату, рукама и ногама. Често сам пута зажелео таква сањања. Кад бих могао ово несрећно време у таквом сањању преспавати, најсрећнији бих човек био...

Урош Оцокољић¹

Изабрао и основне податке о писцу дао Драгољуб М. Јовашевић

¹ Урош Оцокољић је рођен 1864. године у Лиси, Горње Драгачево. Основну школу учио је у Лукама, гимназију у Чачку, а богословију је завршио у Београду 1890. године.

За свештеника је рукоположен у Чачку 1891. године. После службовања у Косовици и Ласцу, за свештеника парохије каонске, где се оженио, дошао је 1900. године. Ту је са мањим прекидима служио све до своје смрти 1945. године.

Први светски рат затекао га је у Каони. Године 1916. Аустријанци су отерали у интернацију три свештеника из Драгачева, међу којима је био и поп Урош. Кући су се вратили тек крајем 1918. године.

У дугим и тешким данима заточења у Нежидеру у Мађарској поп Урош је оловком написао више прича и монографија о догађајима и људима из Каоне и околине.

Из тог стваралаштва је и овај одломак о Нежидеру.

МИЉКО ОЦОКОЉИЋ ЗБОРИ

Једног летњег јутра 1963, у Лучанима, чекајући да аутобус крене за Гучу, приметих како се, у необичној народној ношњи, попе у њега омањи сувоњав старац коме одмах нађоше почасно место, иако кола беху препуна. Путници га стадоше нуткати којечим и запиткивати а он, очевидно задовољан што је у средишту пажње, стаде крећким гласом, као навијен, низати досетке које изазваше општу раздраганост.

Одмах се спријатељих с њим, и од тада, било у Гучи, било у селу Лису, било у Београду, користих прилику да снимим на траку драгачевског Давида Штрбца.

Преминуо је 1968, и за успомену на њега, износим нека казивања којима је ненадмашни досетљивац првачио. Не знам је ли све веродостојно у том казивању, јер је чича Миљкова омиљена мудрост била: „Боље је умешна лаж, него неумешна истина.”

В. Р. Кошутић

„Ово је година иљаду девет стотина шездесет и трећа. Ја сам Миљко Оцокољић, родом из Старога Вла'. Имам 83 године своје старости. На мени је давнашња ношња из мога краја — велика шубара, антерија,* извезена башлика* око врата, поткићен појас и кошуља преко кољена коју ми је покојна жена даровала још пре шесет година, и у којој ће ме укупати. Све то облачим само за свечане прилике и, молим те, да овакав искочим у новине, да свет увиди каква је некад била ерска народност и какав је тај Миљко Оцокоља кога због ношње и понашања зову народним провесором и француским сељаком. Јер, ја сам човек неписмен, ал свако из Старога Вла' рађа се са тринајстом ерском школом. Тако је било и за владе силног Напелона То је француски цар. Кад дође време, те умре, све државе послаше по једног изасланика да испрати и одржи говор силном Напелону. А Србија упути једног човека из Старога Вла', од тринајсте школе. Кад је тамо дошао, сви су говорили: — „Силни Напелону, силни Напелону!” — а кад дође ред на човека из Старога Вла', он само рече: — „Напелону! Ваша сила беше, ваш страх беше. Ви народу

* Мање познате речи, обележене звездicom, објашњене су на крају.

досађивасте. Али данас се једна циганска торба не би заменила за овај ваш костур . . .”

„Тако ја причам, и у целом Драгачеву ме знају и призивају. Возим ли се аутобусом, седнем ли у кавану, дођем ли у Гучу на пијацу, све се живо нагрмачи да ме чује. Али, видим да си ти озбиљан човек који црпе стародревности, ниси од онијех цаболебоња који долазе да се надговарају са мнош. Питају ме: — „Чича, шта видиш?” — А ја им велим: „Видим вас”. А они: „Чича, немој завитлавати, него шта видиш у прошлост?” Реко: — „Видите ли ону кућу преко реке?” — „Видимо”. — „Нема више да оданде брзометка пуца овамо . . . Видите ли оно брдо горе?” — „Видимо.” — „Нема више топ оданле да пуца у село Тијање . . . Прошло. Него једног јутра има да се смркне па неће више свањивати, а ја то, вала Богу, нећу дочекати.” — „А шта видиш још?” — „Видим коференцију у Америци. Засјеле¹ су комисије.” — „Шта ће да донесу?” — „Да скину атомску *'нергију*, а није истина.” — „А зашто?” — „Не дају капиталисти комунистима, а комунисти не дају капиталистима . . . Кад би постојао један цар царева, па сви народи да иду код њега на објашњење и заповест, тада би могла да се скине атомска *'нергија*, а иначе, овако не може . . .”

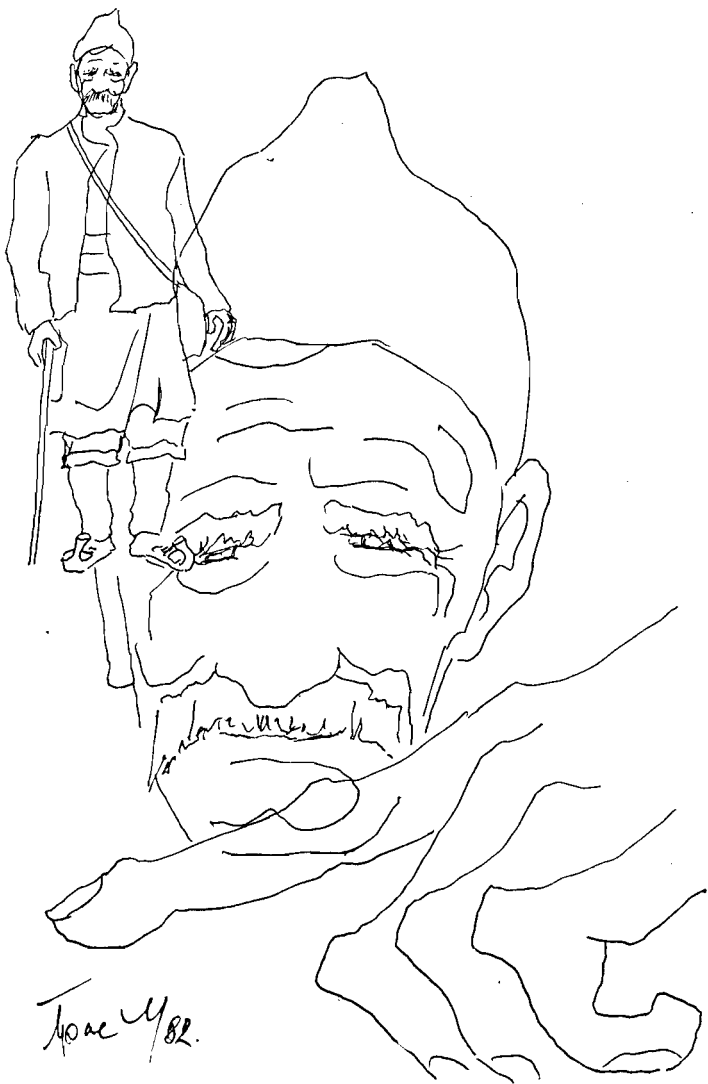
* * *

„Ја памтим у мојим годинама кад није имао лекар, кад није имао шпорет, кад није имао кревет, кад није имао табак артије, него су напредњаци купили порез на љескову мотку, на рабош, и био је четири гроша на пореску главу за годину дана.”

„Памтим кад ниједног аутобуса није било, а '913 године, на Овчем пољу, Вранцуска је послала два аутобуса, да види српска војска шта су кола без волова. То ми је било онда сефте да видим аутобус . . .”

„Памтим кад је мој отац с комшијама разговарао да ће нестати ајдука у шумама, а биће их у дуваровима, и из дуварова ће ајдуковати . . . Данас се ајдуци налазе код друштвених каса.”

¹ У Драгачеву још се чује понека реч ијекавштином.



„Памтим мој отац говораше да ће доћи најцрња времена кад од попа постане ковач, а од ковача — поп.”

„Памтим да су у старо време људи говорили: Пошто су трешње ове године, по то ће жито бити догодине . . .”

„Када смо били за бугарског рата, '913 године, на бугарском положају Бугари су, ваљада, боловали колијеру. Па су нас пропустили преко границе, да би ми добили од њиних вода заразу. И, кад су видели да смо ми прешли преко њиховог положаја, и оценили да смо добили заразу, они су нас силом повратили на наше положаје. Кад смо се вратили на наше положаје, ми смо добили заразу и приметили да јашећи људи на коњима умиру од силе и заразе. И да човек није окусио млека две године, он се побљује млеком. То је знак колијере. Ондај су људе сарањивали у врсте, а не у раке. Један који је био остао при крају тамо, кад је ударила киша уочи Петровдана и разладила га, он је се разбудео, дошао у чету и продужио ратовање . . . И живио је до пре неколико година . . .”

* * *

„Шта је највећи грех? Највећи је грех ко запали немутњи* језик — говеда, овце, свиње или тако нешто од стоке које не уме да кука у време опасности.”

„Шта је најпоганија раскош? Најпоганија је раскош кад уда мајка шћер у комшилуку, близу њезине куће. Па, мањ какав се зијан* деси — или орлушина шчепана пиле, или брав неки липше — стане дрека. Мајка трчи да види шта је било и дангуби. А кад мајка уда шћер преко брда, она не мора да трчи, нити зна кад је се тамо незгода десила.”

* * *

„Кад су моји стари дошли из Колашина, из Црне Горе, прешла су два брата и отишла су да траже да се населе, ће да живе. Отишла су на Вијенац, у драгачевски срез, да се наместе да ту живе. Једног ћорава чичу носили су на коњу, није ви-

део ништа, и онај чича је казô: „Дајте ми те земље да видим кака је та земља.” Они му накопили мало, и дали му. Тај је чича примирио ту земљу и казô је својим синовима: „Овђе не може овца, само може кукуруз и шеница.” Али, Црногорци, као што су били, не копа им се кукуруз, нити им се оре, нит сије шеница; само живе од стоке . . . Један је брат остао туне, у драгачевском срезу, а један је се брат са његовом вамилијом упутио у Брезову. И ондај, када су дошли у место звано Равну Гору, рекли су: „Баш ћемо овде да се населимо, да живимо.”

Чича је ћорави казô: „Дајте ми те земље да видим кака је”. Накопали су му мало земље и дали. Он је примирио и казô је: „Е, овђе овца може; кукуруз и шеница не може.” И ту су се населили, и начинили мало некога кућерка; почели да живе.”

* * *

„У младости сам био пукли сиромах и служио сам триест година, и завршио школу код газдинских жена. Ту сам научио која је жена лопов, која ли је прљава, која ли је права кућаница. Па, кад сам ту школу свршио, ја сам се оженио и позвао жену да види ко је дводинарка. Она је рекла: — Ово је, Миљко, дводинарка. Ја сам њојзи казао: — „Ако још једном у своме вијеку знаднеш шта је дводинарка, оба ћу ти ока ископати, па неш виђети ко је дводинарка. Јер твоје је да пазиш телад, твоје је да гајиш синове, твоје је да гајиш пилад, твоје је да свежеш груду на време, а јок да одеш на пијацу да продаш пет украдених јаја, а грудa да ти прокисне у пешкиру.

Отада је жена примила то на знање, примила је кућевни и домаћи посао, а ја сам се бавио о новчанику и о тековини имовине. И тадај сам стеко шеснајест ектара имовине и поделио мојим синовима, постао сам газда.”

„Кад сам био слуга, нисам могао женску да добијем, јер онда није било ко данас, да можеш брачити с којом оћеш. И смело памтим, отишо сам у чачанско поље и служио месец дана, по стопарац дневно. На крају сам замолио газду да ме исплати дукатом. Он ми даде да га зашијем у поруб, јер

сам био сиромаш и нисам имао ни цџапа ни новчаника. Ал сам онај дукат носио у руци, е да ли ћу једну женску утревити да је замолим да подигне сукњу повр' кољена, од силне жеље да видим женска кољена. Јер, моји су стари носили сукњу до опанака. Кад је нађох, она не шћеде ни за дукат да се загали. А данас свака се забручила у кусој сукњи, па се с отим поноси."

„У мојој младости пио сам каву за марјаш, а данас је кава четири банке.² Ал сам у оно време давао краву за 24 динара, давао сто кила жита за 5 динара, давао сто кила ракије за 8 динара, давао сам печено јагње за 2,5 динара, и још сам у готову уложио педесет пара да исплатим данашњу каву."

„Кад сам био млађи, служио сам у Драчи, код Милана, Ђипака званог. Газдарица ми је једном рекла да идем да зовем Миленка Кочовића, како га зове њен човек. Ја сам отишо те позво, они су жуборкали, жуборкали, жуборкали, па ме је газдарица зовнула: — „О, Миљко!" Реко: — „Е!" — „Ја сам се погодила да брачим с Миленком за пола динара. Нег, иди у шуму те купи дрва, да ме не би омето." — „А, газдарице, кад ћу ја да дођем из шуме? Ја не знам кад ћете ви бити готови." — „Кад ја вабнем уића!,* ти онда ајде."

Ја сам онда купио грање и начулио увета, да чујем кад ће газдарица да вабне. Кад је викнула *уића!*, ја сам ондај дотрчо кући, и ондај ми је дала од оно пола динара дваест пара, а за њеног човека да купим пакло дувана за грош, и њој је остао грош. На три члана поделила је то пола динара. Кад сам однео њезином човеку ту паклицу дувана, он је скинуо капу од радости и бацио у вис, и казо: — „Вала Богу кад мене моја жена издржава!"

А не зна од чега је."

² Цена из 1963, у старим динарима.

„Сваки човек има пет степени века. Човек је до дваест година — човек, неженит, необавезан ничим.

А од дваест до триест, женит човек, док је свадба, док су младенци, док је жена на порођају, док је, рецимо, дијете болесно — он је кер.

А од триест до четрдесет он је коњ: јер ја нем' лимузину, нем' ни чезе; натоварим дијете на крчаку па га носим у Гучу, доктору. Кад будем дијете од доктора донио, ја апатеку нисам ни виђо. Па кажем жени: — „Ха, жено, ево донијех дијете.“ — „Залуд, човече.“ — „А зашто?“ — „Немам брашна за вечеру.“

Ја онда брже џак, па два километра — у воденицу. Кад будем брашно донио, кажем жени: — „Ха, жено, ево донијех брашна.“ — „Залуд, човече.“ — „Што?“ — „Ма чему да ти га уготовим, кад немам дрвцета, колко пред црквом.“

Ја онда брже у забран, па буквицу од сто кила донесем и баџим пред њу: „Ха, жено, ево и дрва.“ — „Човече, залуд.“ — „А зашто?“ — „Нисам данас могла на воду да идем; или иди на воду, или остани код ђетета...“

То, драги брате, није господски живот, него коњски живот.

А од педесете до седамдесете човек је мечка. А зашто мечка? Ја сам јутрос изишао на друм, наишли млађи људи, па веле: — „Добро јутро, чича Миљко.“ — „Добројтро, ђецо.“ — „Оћеш у Гучу?“ — „Оћу, ајдмо заједно.“

Ал они вицкастији, а ја мечкастији. Два пута притрчах да их стигнем, па кад виђех да од тог посла нема ништа, ја остах а они одоше...

А од седамдесете, човек је мајмун. А ево зашто: ја сам ижљего јутрос на пут, а видим нешто се црни на путу... Пуне ми очи суза, па не видим шта је — да ли је човек, да се питам с њим, да ли је нека животиња, да се уклоним. Ја сам прво разбрисо сузе, да видим шта је, јер тако мајмуни раде... и остаје човек доживотно мајмун, јер нема више степени.“

„Ја сам свико да проричем према временима, кад ће да буде родна година, кад јалова, и тако *полупривредним* задругама предајем знање... И на то сам и диплому добио.

„Кад је на св. Јована, деветог марта, облачно, наређујем *полупривредним* задругама да продају амбалажу. Кад је ведро, тадај наређујем да спреме амбалажу и обручају каце и бурад.”

„Сваке године излазим на Ђурђевдан на једно брдо и посматрам. Куда се провуку магле, туда ће те године убити град.”

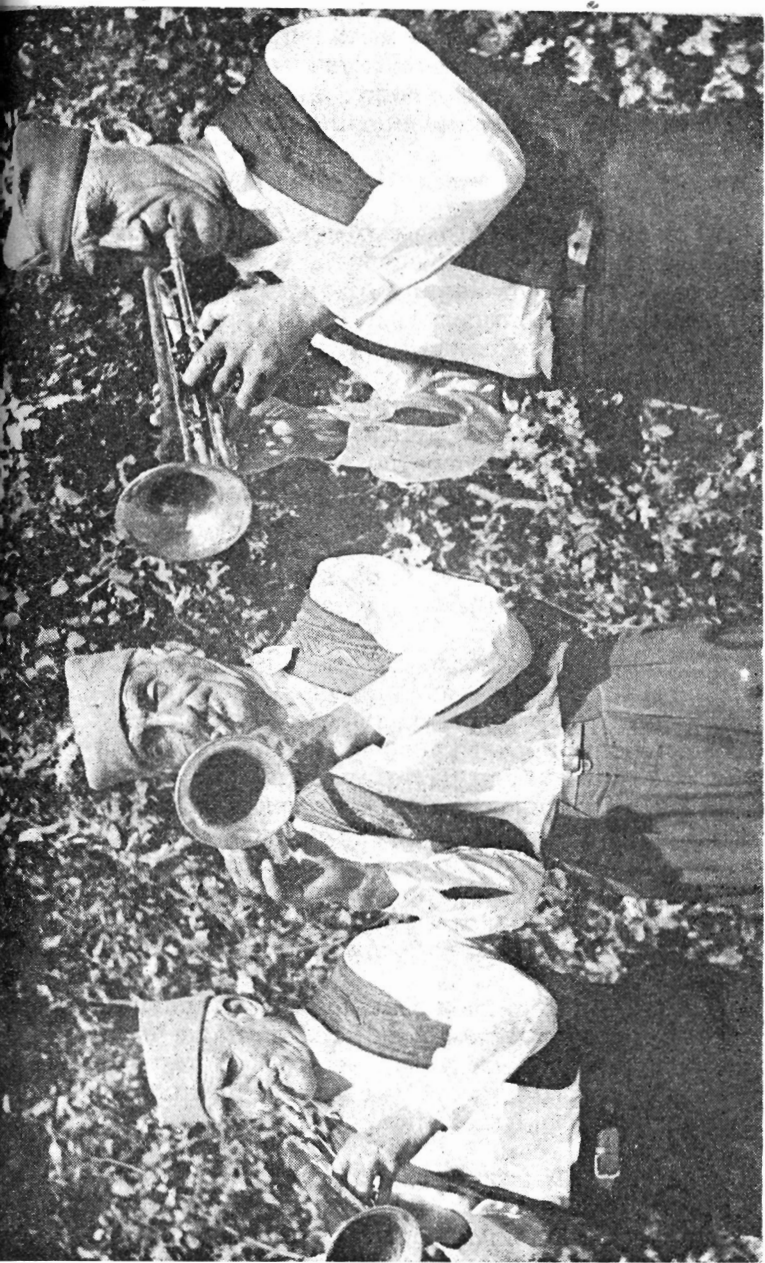
„Време се познаје по облацима, јер кад су облаци изголубани, тада слути лепом времену. Када сунце залази за црн облак, за уставу, онда слути промену тога времена.”

„Кртица најбоље зна каква ће година да буде. Када ће година да буде кишна, она рије брегове, да би се спасила од поплава и да њезину штенад сачува. Када ли ће година да буде сушна, она рије луке, да би нашла више црвића у тој влази, и да се спасе од врућине.”

„Идем једног пролећа и посматрам калем — како дејствује цвет, како се креће, шта му вали и од чега му је узрок. Кад, иде сељак с једним човеком: — „Чича Миљко, ово је инжињер агрономије.”

А он ме пита: — „Чита, шта посматраш?” — „Ја посматрам како пипавац* штети шљиву ил јабуку.”

А он: — „Није истина.” — „Него шта је?” — „Треба јој друго гнојиво.” А ја њему: — „Видиш ли ону крмачу под дрветом?” — „Видим.” — „А шта ради?” — „Таре се о шљиву.” — „Е, мој инжињеру, оно она гузицом удара инекцију. То је шљиви мелем, и зато ће родити. И ће крмача не удари инекцију, ту нема среће. Видиш ли, ово је воћњак ће је лани ударила инекцију и благословила. По десет подупорњева је било под сваким дрветом, од пријерода, да смо се морали провлачити као кроз ходнике. Зато је и остала пословица: ко је по башти косио, ракију је просио. И зато треба имати дрљачу или крмачу. Али, дрљача не уме да се очеше, да скине кал са себе, да опасе траву око шљиве и



Драгачевски трубачи (1976)

да преришка својом сурлом, те да шљиву поправи за род. Важнија је једна крмача него десет дрљача . . . Него, ако дођеш да полажеш испит код мене, имаш да паднеш на стражњицу.

И од онда га моје очи више нису виђеле.”

* * *

„У иљаду девест сто четрдесет трећој години, ја сам изишао да берем дреновку*, за у цибру*, али сам бацио поглед на Јелицу планину и приметио сам димове, али сам мислио да сељаци нешто пале, па сам погледно неколико пута: продужили су се димови и даље. Ја сам једног сина послао, да трчи тамо напред и види шта ли је. Син је отишо тамо и казо му народ да иду Бугари и пале срез драгачевски. Син је се одма вратио, те ми јавио, ја сам ондај раднике диго, да разносим своју имовину, да не би сагорела у кућама. Износио жито, ормане, машине шиваће, износио одела, износио јоргане и душеке, износио све, те сам простро, разобручо каце, јер ако сагори грађевина, остаће ми остали капитал.

Када су дошли после три дана Бугари, више моје пољске куће поставили колону у логор. Ја сам брже отрчо изјутра, да предам пољску кућу. Кад је наишла прва тројка, ја сам предо пољску кућу, па отрчо на брдо, да чекам, да предам брдску кућу. Кад је наишло осам војника, три добровољца а пет Бугара, рекли су: — „Како си, чика Миљко?”

А ја сам се зачудио, откуд они знаду да сам ја Миљко, па сам завирио у очи, да није то нека шпијунажа. Ал не познајем ни једног. Ја сам пито: — „Молим вас, ђецо, откуд ви знате да сам ја Миљко?”

Кажу: — „Како смо прешли преко Јелице планине, на петнајст километара даљине, нама је народ казо да има неки чича, нешто *интересатно*, човек паметан . . . и како смо све ближе дошли нама су казали да си ти тај Миљко.”

Реко: — „Јесам.”

Кажу: — „Да нам даш сина Јездомира и Миладина, кола и волове, да нам селе кујну и муницију, а да ти даднемо на писмено да ти ништа не сагори.”

А ја чујем моји унучићи плачу по шуми, ђе је бежанија. Ја зовнем: — „О, Јездомире!”

Јездомир не сме да се одазовне, боји се преваре.

— „О, Јездомире, ја те зовем, одзовни се слободно!”

Он се одазва. — „Прежи оздо кола и волове, и ајде кући одма!”

Али су биле обашка сакривене палице, обашка заворањ* обашка јарам, па не могу да нађу никако, да прежу волове. А војска не сме да чека од своје команде дуго у мојој авлији, него мало, мало, па истрчи на брег те погледа е да кола и волови. Ал угледаше коњске бисаге, старинске торбе у башти, одоше да узму, да их опљачкају. Али, кад су узели, бисаге пуне муниције бомби и петнајст рамова метака. Они рекоше: — „Чико!” Реко: — „Чујем.” — „Чије су торбе?” — „Моје.”

Оно неко у пролазу нашо моје торбе и убацио то, да му не пропадне.

— „Чико, пробуди се.”

То је знак да одречем. А ја не разумем на ту реченицу, него опет кажем: — „Моје.”

Кад су почели вадити из бисаги бомбе и муницију, ја сам руком ударио у прси. Они рекоше: — „Чико, рекосмо и одрекосмо ону ријеч мало прије. Све живо под нож, а све мртво под ватру, јер ми лично против овог идемо.” Па брже тројица опколише синове, кола и волове, а тројица опколише авлију, да се не би што процверцовало. А двојица скидоше с јасала ланце гвоздене, волујске, па ми везаше руке. Па ондај, кад догнаше сина, везаше једну његову леву за моју десну, а везаше другом сину једну руку за јарам, а једну руку дадоше му слободну да руководи воловима. А унучад потоварише у кола, а жену и снаје увронтише са десне стране кола. А ја шћедо да будем шерет, како ми припаде мука, па паднем поред кола. А они кад то виђеше, брже дочепаше ме двојица испод кољена, испод пазуха, па ме бацише у моја кола. Ал оста син везан за једну руку, мени се усекоше ланци. Ја дрекнух, заболе ме рука. Они убацише и сина у кола. Кренуше колону до на једно брдо. Кад бацише тамо, вођ патроле командова: — „Устављај!”

Уставише колону и рече вођ патроле: „Скидај старца, жене, децу, враћај кући, јер не треба нам у логору да тамо плачу и да сLINE. Него дај ми само запрегу волујску и дај ми синове и капитал, да терам у логор.”

Ја сам се преклонио и реко: — „Аман, ђецо, спасите ми синове!”

Они рекоше: — „Оћемо.”

Кад су оћерали синове, ја сам се вратио кући и од муке гледо сам куд ћу и шта ћу. Осто сам очајан. Пошо сам на брдо, у правцу у коме су оћерани синови, не би ли их виђо, ал кад изиђох, угледах страх: паљевине, пуцање . . . Ја сам се растрчо, не би ли они мене угледали, да пуште митраљез да ме убију, јер не могу више јаде да трпим. Нису ме убили. Ја сам се вратио кући, али сам приметио да пољске грађевине горе. Ја сам ондај брже реко снаси да ћу да трчим у поље, да тулим пољске грађевине. Ја сам отрчо у поље. Када сам дошо — видим салаш сагоро, штала уватила. Ја сам брже узо буцу* дрвењу, отрчо на Бјелицу да заштам воду, да тулим шталу. Кад сам једну буцу потрошио, и вратио се за другу, бануше пет коњаника и питају ме: — „Шта радиш, чико?” — „Ја тулим, ако одобрите, ако не одобрите, ја ћу запалити опет, од вашег страха.”

Пустише ме, ал наиђе друга патрола, па ме увати и оћера ме у Лазовиће, у логор. Ал из логора рече овицир своме нареднику: — „А зашто ми доћера стара човека, кад сам му синоћ два сина стрелю у Пожези?”

Па рече овицир, из мрака: — „Чико.” — „Чујем.” — „Спавај код ове куће, па ујутру иди.”

А ја мислим у себе: — „Пушти ти мене, а ти неш знати кад ћу ја отићи.”

Па онда потрчи, па потрчи, па потрчи, па доћем кући, саносим свој капитал, који је разнешен првог дана блокаде, у авлију. Али снаси не причам да је мене казо овицир да су синови стрелјани. У томе треба да пораним, па на Зелену Бару, па на Лучане, па на Скелу, па у Пожегу, да видим шта је са синовима.

Кад сам тамо дошо, моји волови који су оћерали капитал, помиљају се на капији, ко да их је

човек намештио, а ја сам окренуо леђа, да ме не види тај рабаџија што ћера волове, да ме заговори, јер треба да ударим на стражара, да видим ће су синови. Стражар се испречи: — „Куда ћеш?”

— „Мајку ти, ја сам пре четрдесет година чуво овај круг ко српска присталица, а ти данас мене питаш куда ћу, ко Итлерова присталица!”

Залетим се да га гађам ногом у трбу', да направим кривицу, да ме протури у затвор код мојих синова. А он је викно: — „Ај, помагај, стража!”

Дотрчала су два војника, узела ме испод колена, испод пазува и однели ме у штаб, и спустили ме на ону државну столицу, кокицу. А окрено се један официр, па ме пита: — „Чико, откуда ти овде?” — „И ја се чудим.” — „А како је, чико?” — „Мене ли питате?” — „А што, чико, тебе?” — „Како је српска земља закопана и српско име именом названо, никад црње него данас... Срез драгачевски сав у тами, и у диму, и у паљевини. И погибије, и толико чудо.”

Он мени рече: — „Чико, бежи.” — „Куда?” — „Напоље.” — „Што?” — „Наређено нам да од цивили не пуштамо никога.”

Ја сам му реко 'вако: — „Орлови тело изнијети неће, док не видим ће су синови.”

Они су брже дозвали комаданта затвора, да ме проведе да видим синове. Он преда мном, ја за њим. Дошо сам на лагер, видо сам своје синове, нису ликом изгледали на људе, него су били поцрњели од убоја. Ја сам реко: — „Синови, док је жив Миљко Оцокоља, капију неће напуштити, док вас не пуштим живије!”

Изашо сам на капију, испратио ме је командант затвора, продужио сам месец дана чувајући круг, да ми куд не изведу синове.

Ал је наишо један немачки капетан Лаутер који је био командант целог тог одсека. Њему су казали да има неки чича на капији. Он је казо да дођем пред Пожешку банку, да разговарамо. Ја сам брже отрчо тамо, они су седели пред каваном. Кад сам погледо — на пијаци ништа живо, ратно време, ни врапца, само та четворица седе за столом. Ја сам дошо на једно два метра пред њега и казо: — Добро вече, капетане. Он је мени реко: „Добра ве-

че, чико." Он је знао српски јер је био директор тканице, ужичке фабрике. Он је мени реко: — „Добра вече, чико. Него, вели, седи.” — „Није истина”. — „Зашто?” — „Имам страшно ислеђење пред ва-шим очима, ако буде ислеђење повољно, ја ћу дру-жевски сести. Ако ислеђење буде неповољно, нећу имати кад од јада... Ја сам био српски родитељ и посматро четрдесет и прве године пропаст срп-ских синова. Мојијем сузама могах врбе гајити ку-да пролажах. Јер, најће доктор, то је Итлер, па састави *инекцију*, то су паре, па ушприца Србе, па подели српске војводе — оде на једну страну Дра-жа, Љотић и Недић, а на другу страну оде Тито, да се бију, а Итлер да иде да ратује са царевинама.

А он ме пита: — „Како ти је име старијем си-ну?” — „Јездомир.” — „Је ли женит?” — „Јесте.” — „Колико има деце?” — „Двоје.”

Он узео свој блок, па написа цедуљу, па рече шоверу: — „Трчи, доведи старијег сина, нека води чика кући, а млађег сина брже пусти у касарну, у слободу, да га не би лагер *интениро*, јер не могу после да га спасим”.

А ја кажем: — „Капетане, не иде шовер.” — „А зашто, чико?” — „Идем ја.” — „А шта ћеш ти чико?” — „Ја сам твој круг чуво месец дана и ни-сам одлајо ни једанпут. Мој отац имо је сто оваца у Старом Влау, и водио кера свако вече код тора, да чува овце од курјака. А кер је морао мало изју-тра да одлаје, или увече, па да га воде кући. Ја сам твој круг чуво месец дана, нисам одлајо никако. Да ми даш оба сина ја ћу да цркнем до куће, док не одлајем на твом кругу.” — „А шта ћеш, чико, да одлајеш?” — „Не могу ништа против апшеника, већ само против стражара.”

Он ми је дао цедуљу, ја сам отишо на круг, показа стражару, показа комаданту затвора. По-нио две кутије цигарета, по педесет комада, на он-дашње време. Јер, апшеника је много имало у кру-гу. Ја сам бацио по њима, да се искористе са дува-ном. Оно се стрпало у гомилама. Ја сам одржо го-вор, па реко: — „Јездомире, спремај се!”

А он је помислио у себе: каква сам ја сила под Итлером, да командујем: спремај се!

А комадант затвора, пошто ме је познавао за толико времена, рече њему: — „Јездо, спремај се, твој ћале је успео да идеш твојој златној женици и ћечици.“

И тако сам с оба сина отишо кући.

* * *

„Кад је било у иљаду девет сто четрдесет петој години, када су партизани мобилисали војску за преко Босне, ја сам имо три пунољетна сина. Али сам имо болесну жену, она није смела да остане код куће без иједног сина, оће да цркне од јада. Ја сам ондај одвео двојицу, ал сам удешаво тако, да би једног вратио. Кад је било тамо, улазили су на презив, улазили, улазили, док је наишо ред на мога сина Јездомира. Ја сам сина упуштио на врата, они су му дали да иде кући, као неспособан. Ја сам после пуштио Јеремију . . . Кад је унишо тамо, седео је један у комисији с одсеченим прстом. Он је мануо руком на мога сина, да му је он то одсеко. Није истина, јер до дан данас би се знало, да му је он одсеко. Како је он понишанио прстом на мог сина, они су га окренули у затвор. Ја сам се повратио кући и Миладина, трећега сина, сутрадан одвео. Преко сам га да мора да трчи за редовима, јер су били кренули. Отишо је за редовима и стиго јединицу, и прешо преко Босне . . . Ја сам ондај удешаво да Јеремију некако ишчупам из затвора. Комисија је одређена да прегледа апшенике, ко је много болесан, да се пусти кући. Они су прегледали мога сина и дали му мишљење да има за шест дана да умре, толико је био оболео. Они су га избацили, да не би поганио затвор. Кад су га избацили из затвора, он је био шест, седам месеци код куће и поправио се. И, кад се поправио, изиђе Милисаву Ранђићу на гробље, на сарану. Али биде тај човек, што му је одсечен прст, на том гробљу, и рече: „Аха, ја ти дадох мишљење да умреш за шест дана, а ти још лураш* по гробљима!“

Па га отален викну за Чачак. Кад је тамо оћеран, затворен је у Окружни суд, и прележи туна шест, седам ли месеци. Кад прележи, одреди му се суђење, и онда ја бидем у Чачку. Кад бидем сишао у

Чачак, одреди се суђење, ондај се он презове тамо. Кад је се презво, он мене рече кроз ходник пролазећи пуна народа: „Немој, отац, улазити.” — „Зашто?” — „Јер све што будем осуђен, ја ћу жалити да су ме твоје речи осудиле.”

Ја онда приштутим. Кад је почело суђење у десет, трајало је до два. И све је говорено: „Јеси ли?” — „Нисам.” — „Кад си?” — „Нисам.” — „С ким си?” — „Нисам.”

Јер, заиста, он није знао. Он је у касније време отишо у редове. Кад је тамо било, после четири сата, они му рекну: „Оцокољићу, одај пет решетача четничких који су решетали четрдесет и прве, јамчимо чашћу да те пуштимо.”

Он ми је казô: „Другови, нисам пошо да продајем Србе, него сам пошо само за мене да одговарам.” — „Оцокољићу, одај пет решетача, или ће бити смртна пресуда.” — „Господо, у реду — смртна пресуда?” — „Како тебе у реду смртна пресуда?” — „Ја прочитах пророчанство и у њему вељаше — од сто ће десет да преживи из ових времена: глуви, луди и ћорави. А ово све друго иде.”

Кад је после осуђен на смрт, ја изјавим жалбу. Жалба оде Окружном суду и за месец дана се не врати. Кад се жалба вратила: на смрт.

Кад је дошла извршна пресуда, ја сам саснио сан који је све показиво шта ће се с њим десити. Обноћ сам сишо у Чачак и по ноћи луро улицама.

Милојко Ђирјаковић био је судија, био је посланик, био је Петра Стамболића полумоћник, и био је члан млекаре, па је поранио у млеку да сврши посао, па да иде у суд. Ја сам га тревио. — „Добројтро, Миљко.” — „Добројтро, Миленко.” — „Откуд ти ноћас овде?” — „Дошо сам да видим шта је с оном стрвином.” — „Молим те, Миљко, извршна је пресуда.” — „Молим вас, Милојко, ја се не судим сваки дан, не знам шта је то извршна пресуда.” — „Знаш на шта је први пут осуђен?” — „Знам.” — „Смртна пресуда је довече у пет сати.”

Ја сам брже отрчо код адвоката: „Добројтро, Ђирићу.”

Он ћути.

— „Добројтро, Ђирићу.”



Чича Миљко (десно) са својим исписником, на сабору у Гучи 1964.

Он ћути.

— Ђирићу, ако је црно, мене је црно, јер ја сам тебе платио да говориш.”

— „Да би мој син — оде, а јадно ти твој син.”

— „А зашто, Ђирићу?”

— „Милојко суди, Милојко посланик, Милојко Петра Стамболића полумоћник, Милојково је све.”

Ја сам ондај брже отрчко у суд, па кад сам уљего, ја сам реко: — „Добро јутро!”

Они су рекли: „Добро јутро.”

— „Ја сам Миљко Оцокољић.”

А они су се насмијали, па рекли: „Шта се нас тиче ко си ти.”

Ја сам понишанио прстом на Милојка Ђирјаковића, па казо: „Он је сведок да сам ја Миљко Оцокољић, јер ме узе у његов одбор, 1941. године, партизански. Па, влада једно извесно време, па некуд побеже у Санџак. А дођоше кољачи, па ми наредише сину: „У редове, или смрт!”

Син је дошо кући, па се заплако, не смејући да каже шта ће и како ће. — „Шта је, сине?” —

„Нађе ме неки војвода кољашки и нареди ми — пушку или смрт, јер шта ће твој Миљко у партизанском одбору?“

Ја сам га брже одво ван оних других синова да не виде, дао му десет иљада, да трчи, да тражи ће пушку. Он је отрчо и није се то вече кући враћо, него сачеко па, пошто је нашо пушку за петнајст иљада, код једног човека, на Милошевића Води, на Голупцу, отишо је за Санџак. Он је мене стара и мртва одбранио, а ја њега данас, жива, од вас не могу да одбраним. Имам такве заслуге да га стрелјате у мом присуству, јер можда ћу кости да ћерам кући.“

Они су се згледали и казали: — „Пиши пресуду, с леђа, да смо убеђени, док је ишла Врховном суду и вратила се, да није именовани кривац.“

Тако сам му спасо главу и послао га на робију.“

Напомена

О гостовању Миљка Оцокољића на „Трибини 17“, на Филолошком факултету у Београду објављена је репортажа С. Стојковића „Дукат за Миљка Оцокољића“ у „Политици експрес“, 27. марта 1964. године.

Објашњење мање познатих речи:

Антерија — (турски) — горња мушка хаљина са дугачким рукавима; *башлика* — (тур.) — капуљача са дугачким крајевима који се овијају око врата. У овом случају, можда чича Миљко тако назива извезену врсту кратке машине око врата; *буца* — дрвени суд за течност; *дреновке* — дрењине; *зијан* — (тур.) губитак; *заворањ* — спојни клин на колима; *лурати* — тумарати, мотати се; *немутњи* — немушти; *пипавац* — врста бубе која напада воћке; *уића!* — узвик којим се вабе овце; *џибра* — комина.



Дрвна пијаца у Ивацграду (1967)

„Ј А, К А Т А И Л И Ћ И З Г Р А Б А . . .”

Већ двадесет година бавим се сакупљањем изворног народног стваралаштва по селима Драгачева. Сусрео сам око три стотине казивача и сакупио, поред осталог, и преко хиљаду песама.

Од свих казивача са којима сам се до сада сусретао издвојио бих КАТУ ИЛИЋ ИЗ ГРАБА. Са њом сам се упознао 1970. године, а наша сарадња траје и данас. Од ње увек понешто забележим. Она је, иначе, врло отворена и весела; спремна у свако доба да запева и заигра. Многи гости „Распеваног Драгачева” и „Сабора трубача” желе да се са њом сретну и поразговарају.

До сада сам од Кате Илић забележио преко педесет песама. Међу њима је највише љубавних (чобанских), али има их и других врста — од успаванки до бајалица и тужбалица. Она је, свакако, најпотпунији казивач кога сам до сада упознао. Песме казује певушећи и сасвим течно. Ретко смо се враћали по други пут на исту песму. Можда, понекад, ради ситног дотеривања. Сигурно знам да је она и творац многих песама које ми је казала, али то никада није посебно истицала. Увек је говорила: „Ја сам пјесму само започела а после сам је испјевала и дотерала са својим другима из суседства.” Ката Илић је знала врло лако и брзо да ми лепше каже и пуно песама које сам забележио од лошијих казивача. Док су се други казивачи устезали да ми кажу неку од бајалица, она ми их је радо говорила и још их и објашњавала. Није се обазирала на веровања да ће тако казане бајалице изгубити своју магијску моћ. Од ње сам забележио и једине две тужбалице (за братом и снајом). Други ми их нису хтели рећи плашећи се да на себе, или своју кућу, не навуку неку несрећу.

Посматрајући је тако веселу и чилу, у њених седамдесет година, могло би се помислити да је она имала лак и безбрижан живот. Али није тако. Ката Илић је, као и готово сви бољи казивачи, напротив, имала веома тежак живот са пуно несрећа. Можда је најбоље да то сазнамо из њеног казивања записаног у лето 1972. године.

„Ти знаш, ја сам Ката Илић. Из Грџаба. Рођена сам, мислим, десете. Доље у Атеници. Оца нисам упамтила. О'ма' је отишло у рат. Дван'есте... Мајка ми је умрла шесн'есте. Нас сирочиће, три сестре и једног брата, довела је у Граб наша стрина, нека Милостива Јовичић... Она није знала шта ће са нас четворо. Човек јој је био у рату, а имала је, знаш, и седморо своје дјеце... Рат. Глад. Жена инокосна... Ку' ће, шта ће?... Једног дана одведе код њене јетрве Анке моју сестру Олгу. Другог дана у'вати и мене за руку па 'ајд код друге сестре Љубице. Онђе мене остави. А код ње, знаш, остадоше трећа сестра Милуника и брат Љубиша. Заборавик ти рећи да сам ја од дјеце била најстарија...

Туна, код стрине Љубице, боравила сам око двије године. У свему сам јој помагала... Рат се, знаш, одужио. У селу нема мушкиња. Само ће који старац... Млого се тешко живело... А косиле су, знаш, и неке болешчине. Грдан народ помрије!... Умријеше и моје сеје. Једна за другом. И брале... Тако ја остах сама... Болешчина се качи и за моју стрину Љубицу. Никако из ње да је ишћера. Неке жене су јој гасиле угљевље. Бајале... Не поможе јој, веселници, ништа... А, знаш, добра ми је била. Бог да јој душу прости...

Мене јопет узме стрина Милостива. Код ње сам живела до удаје. Удала сам се у петнаестој. За овога овђе, Видоја Илића. Њему је било шесн'ес'... Веселник, погледај га. Не види ништа. То му је, знаш, од богиња. Ониг из Чачка. Наредили да се сви пелцујемо. О'шо и Видоје... Прође мало а он вели: „Като, ја нешто слабо видим.“ „Боли ли те, Видоје, нешто?“ Не боли. Само ми нека магла пред очима"... „Ајде, Видоје, код доктора.“ Видоје неће. „Ајде, Видоје, код доктора!“ И Видоје крене у Чачак. Тамо му рекоше да треба да га аперишу. Видоје неће. Боји се. Кажу му и ти да треба. „Чујеш Видоје, шта каже човек?“... После ћемо о Видоју...

Велим ти, моја стрина Милостива била је инокосна. А велика сиротиња. Она сама, а нас осморо дјеце. Дјеца к'о тићи — само зјевају. Толика уста није било лако само на'ранити, а некмоли обући...

Нас пет дјевојчица имале смо, да простиш, само једну сукњу. Њу смо носиле на смену. Знаш, само по великој потреби. Кад стрина каже... Стрина је ишла у наднице. Ми у слушање, тако, по селу. Ја сам прво чувала туђу стоку. Имала сам, сиротица, само једну кошуљу. А волела сам, знаш, к'ово сад, да будем чиста. Сакријем се ја тако неђе у поток, ће ме нико не може виђети, скинем, да простиш, кошуљу и добро је оперем. Све чучим у шибу док се не осуши... После сам радила све послове. И у кући и у пољу... Ја помузем, па узварим млијеко, па усирим, па умијесим... па још пуно послова урадим — оно тек свањава... Ни једној нисам дала да ме претекне у копању. Ни у жетви. Ни у плаштењу. Трпала сам ја и сјено... Са свима сам у селу била добро. Свима сам помагала и сви су ме вољели... Зато ме је знаш, стрина ласно и удала. Без спреме...

С овим мојим Видојом, да простиш, родила сам деветоро ђеце. Бог ми узе двије шћери и једног сина, лака им земља. Остала ђеца су ми, да Бог чује, и данас сва жива и здрава. Од њих имам... десеторо унучади. Ја, и два праунука...

Ја сам ти пјесму увек вољела, и знаш, стално сам ти пјевала. Нисам само кад сам била рушна. И данас волим да запјевам. Не дам се... Неке ми приговарају. Веле: „Стара си. Имаш и унучад.” „Да су ми жива и здрава” — кажем ја. Пјевам ја и кад је Сабор трубача. И оно, како 'но веле: „Распјевано Драгачево”. И на радију. Кад је Село весело. И тебе ћу да пјевам. Да туриш у' ту књигу. Да ме спомињу... Ја волим да пјевам старе пјесме. И нове, ако су лијепе... И сама смишљам пјесме. Док радим. Узгред... Кад тако сједим, знаш, с другима ја им пјевам шта сам смислила. Онда то доћерујемо заједно и распјевавамо. Тако пјесма буде боља и љепша...

Ето, јуче. Седим ја у штали. Чувам краву да се отели, а оно нешто дође. Ја, знаш, вако запјевам”...

Ника Никола Стојић

Гинули, Драгачевци, у тмици векова. У огњу буна, устанака и ратова.

Јатагани и сабље. Кременаче и топови.

Вером у победу војштили за слободу.

Тек од Карађорђа наовамо неки се подичише јунаштвом. Читамо „камене књиге” и плетемо венац од епитафа...

Карађорђијини, били, устаници.

Пут Гуча — Ђекићи: „Овај билег показује краброд Србина Тиосава Комадину из села Лисе које за веру и отечество от Турске војске на битки на Вилевима јуначки борећи се погинуо 1805. г. децембра 27”.

Губеревци: „Овај знак показује краброд војника Ђорђа Плазину из Губереваца који је за владе Карађорђевог 12 год. воевао и бранећи славу и слободу србску седам Турака погубио... Умре 1839...”

Рти: „Овде је укопато тело раба божјег Срете-на Радовано(вића) Крсмано(вића) иначе Чикириза из Ртију бившег војника итрог у оно време рата Кара Ђорђевог”.

Вича: „1838. Петар Јаћимовић булукбаша био за Карађорђа 12 г”.

Пут Гуча — Ђекићи: „Капетан Милован Недељковић билег овај удари оцу свому Дмитру буљубаши из села Вирова који је за веру и отечество од Скопљака Сулеманпашине војске на битки радаљевској јуначки борећи се погинуо 1806”.

Устаници, били, Милошеви.

Пухово: Милосав Јаћимовић је погинуо „на Ужицу борећи се као војник противу Турака при владенију књаза Милоша Обреновића августа 1815...”

Горачићи: „1815. Када е на Чачку народна слава синула и Србија са себе ланац скинула и Ђаја пашина сила покисла и Србија Турке потисла таде е покојни Ђорђе (Веселиновић) допао о(д) турски пушака седам рана...”

Граб: „Микаил М. Обреновић III по милости божјој и вољи народној књаз србски Ристу Јови-

чићу из села Граба у окружију чачанском уважавајући заслуге кое сте ви учинили Срби(ји) 1815 години учествовавши у рату за ослобођењ(е) отечества под предводителством мога оца блаженочившег књаза Милоша подарили смо вас за знак отликовања КРСТ ТАКОВСКИ кои ћете о тробојној пајантљики на прсима с леве стране носити. У Београду 23 маја 1865”.

Били устаници Карађорђеви и Милошеви.

Дучаловићи: Миливоје Јовановић „чим је Карађорђе подигао устанак он се придружио с њим до Милоша и ратовање продужио с Милошем...”

Губеревци: „Овде почива Гаврило Д. Ракићевић из Губереваца борац у I и II устанку на Турке за време Карађорђа и Милоша а из 1804—1815. Одликован у боју на Ужицу и Љубићу. Рођен 1760, + 1845. Слава му”.

Горачићи: „Овде почива раб божи Петар Јокимовић житељ села Горачића који је ратовао са Карађорђем у првом устанку 1804 г. и у свима ратовима учествовао све до 1813 г. када је Србија од Турака пропала а он је из шанца на Делиграду на близу Алексинца... искочио и кроз турски ланац пробио те се опет спасио па је 1815 г... са Милошем Обреновићем и осталим војводама на Чачку Турке надбили и узпут терајући много Турака до Белице потукао и доста оружија од Турака задобио које и данас стоји”.

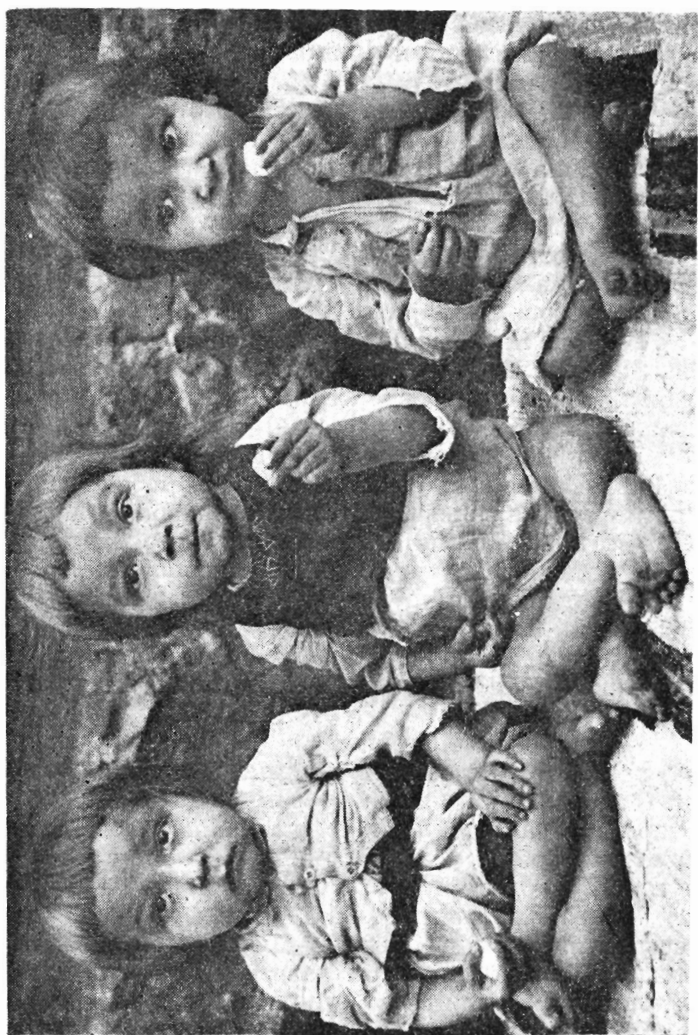
Војници, били, у полуослобођеној Србији.

Негришори: „Овде почива Теодор Топаловић житељ негришорски. Биео храбри војник. Поживио 84 го. Умре 29га декем. 1851”.

Дучаловићи: „Овде почива Сретен син Павла Крунића от села Ртара бивши војник катана отачества српског. Поживио 19 г. Умре 12 априла у манастиру С. Т(ројице) 1849”.

Граб: „Пред овим биљегом почива раб божи Никола Илић бивши војник стајаће војске у Београду при владенију Александра Карађорђевића. После тога био је четовођа народне војске 4 године... Умре 31 јулија 1864...”

Вича: „Овде тико почива раб божи Аврам син Рака Паића из Виче бивши војник стоеће војске брске батерије топција 3 год. код књаза Михаила



Деца, Грачаница (1935)

Обр(еновића) а поживи 24 г. а престаји се по Воскресенију 5-ог дана 1871 г. . . .”

Турица: „Овде вене младалачко лице а на име Петар Достанићу командиру народни катана у целом окр. чачанском који своју дужност извршава на похвалу и задовољство своје милу отачеству српском а на дику роду и фамили(ји). Погинуо је од грома 1870. године”.

Војници, били, књаза, па краља Милана.

Граб: „Напред код овог споменика постоји тело господина Ранка Илића из села Граба. Поживио 30 г. На Брњици у рату с Турцима рани се 6 августа 1876 год. и од ране 9 марта 1877 год. умро. Његова светлост књаз српски Милан Обреновић IV за храброст јуначку даривао је Ранку 30-ог децембра 1876 г. сребрном колајном . . .”

Луке: Лука Коцопеља је „за славу и слободу своје браће Срба борећи се против Турака погинуо у битци на Шиљеговцу округа алексиначког 15 септ. 1876 . . .”

Ртари: „Овде почива Љубисав Недовић из Ртара бивши војник II брдске батерије који је у рату против Турака за веру и отечество храбро се борио када је краљ Милан Обреновић у Турском рату 1876 године па док је добио независност краљевства и четири округа земље: Нишки, Пиротски, Врањски и Тимочки . . .”

Рти: Радован Чикириз је био „у обадва турска рата и одликован као двадесник дипломом и медаљом у 1876. и 7. и 8. год”.

Лиса: Јован Комадина „у српско — турском рату год. 1876 у кланцима јаворски позиција на опште задовољство јуначки се борио и 1878 у бившој Старој а сада новој Срби(ји) такође за ослобођење домовине Србије у званом месту Прокопљу 14 јануара 1878 год. му живот у рату окончао”.

Горња Краварица: „Овај спомен показује са севера лице храброг војника Милија Трифуновић поживио 36 год. Погинуо 28 августа 1876 год. (код) Шиљеговца борећи се са Турцима”.

Марковица: „Овде почива Марјан Луковић житељ села Марковице бивши храбри ратоборац српско — турског рата од 1875 год. до 1878 год. и бугарског 1885 год. и 86 г. Задобио тешке ране бра-

нећи отечество и веру своју. Часно и поштено поживио је 27 год .а престабио се у вечност 29 јуна 1903 . . . ”

У балканским, били, ратовима. Па у „европском”, светском.

Крстац: „Збогом, брате Младене, синовци и снахо Драга! Ја полазим у рат да их сузбијемо, непријатеље” — поручио је Драгић Лазаревић.

Живица: „Милан Матовић из Живице војник 1. чете 2. бат. 5. пука. Пож. 23 год. Погибе турског рата у Албанији 1912 . . . ”

Доњи Дубац: „Овај спомен показује храбра ратника Симеуна Тадића из Д. Дуп. Рођен 93. г. Ступио у рат 1913. г. Борећи се за слободу као регрут путујући преко мора (страдао је) извешта(ја) нема, и бог даму душу прости где је да је”.

Кривача: „Јован Славковић из Криваче возач мунисиоколоне шумадијске дивизије I позива бијо у рату од 1912 г. до 1917. Поживи 45. г. а умре као заробљеник у Чешкој 25 јуна 1917”.

Милатовићи: „О мила браћо другови и путници мили читатељи куд итате станте мало овде и прочитајте спомен дична Србина Милорада Радичевића војника I чете I бат. 5. прекоброј. пука. Био је у Турско Бугарско Аустриском рату и рањен на Мачковом камену и остао без ноге. Живи 35 г. а умре 14 јан. 1925”.

Гуча: „Драгић син Милана и Стане Анђелић из Гиче који је часно и поштено поживио 32 год. а као наредник под војном обавезом ступио је у овај европски рат и на свим положајима код Шабца издржао напоре при првој позициској батерији Танаска Рајића друти дивизион шумадинске дивизије који се разболи на положају. Пуштен на боловање и код куће умро 4 фебруара 1914”.

Зеоке: „Пред овим спомеником мирно почива дични Србин Божидар Љ. Крљанац рођен 1889 г. у Зеокама, бивши општ. часник више год(ина). Учествовао је у балканском и Европском рату од 1912 — 1919 као храбри наредник бте батерије пољске 4 артиљеријског пука II дивизиона I позива. Свршио је телеграфску школу. У повратку из Африке на Солунски фронт избави се из лађе која паде на дно мора. Пошто дође својој кући и од

ратних напора рано подлеже смрти у 36. год. живота 27 септембра 1925 г. . . .”

Ртари: „Овај спомен представља војника што погибе на врх Ветерника. Покрај мора на грчкој планини остаде ми младост у дивљини. Кад Србија у ропству цвиљаше тада Мито слободу ствараше. Ал на жалост слободу не виде, Бугарин га с овог света скиде” (Мито Ковачевић на крајпуташу — Локва).

Ратници били, партизани. Војници КПЈ и Јосипа Броза Тита.

Котража: „Живота Дмитрић, рођен 1910. г. а погибе 14 — XI — 1941 г. од окупатора и домаћих издајника у Лиси на Венцу. Слава му”.

Горачићи: „Андрија Главоњић из Горачића, рођен 1921. године као првоборац за ослобођење земље од фашистичке окупације и класног непријатеља погинуо је од стране издајника нашег народа 1942 год. Његов живот био је испуњен патриотизмом и напредним идејама, због чега је и живот дао борећи се за велике идеале радног човечанства . . .”

Доњи Дубац: „Драгомир Марковић из Д. Дубца поживи часно 33 год. а погибе борећи се против Немаца код Крагујевца 6 новембра 1944 год. као првоборац. Слава му . . .”

И тако — од Карађорђа до Титове епохе слободе. Устаниковали, војштили, бунтарили, слободарили. Неке поменуше крајпуташа и гробљаша, од чијих епитафа исплетосмо овај ратнички венац.

Радован М. Маринковић

Драгоје Тодоровић

Бурна дебата у Српској народној скупштини пре сто година

ПОСЛАНИЦИ

АДАМОВЕ ГРУПЕ БРАНЕ

СВОЈ ЗАКОН О ШТАМПИ

У току српско-турских ратова 1876—1878. био је обустављен Закон о штампи изгласан 1875. у време Каљевићевог министарства.¹ Највише заслуге за доношење овог закона имали су посланици опозиције, такозване Адамове групе. Поред Адама Богосављевића, најактивнији у опозицији били су тада посланици: Ранко Тајсић, Милош Глишић, Јеврем Марковић, Милија Миловановић, Павле-Паја Вуковић, Димитрије Катић.

Тим законом створени су повољнији услови за слободну штампу, али најзначајније остварење било је укидање чл. 6 Закона о печатњи из 1870. године. По том члану, наиме, пре растурања листа један примерак доносио се на увид полицији и тек кад ова нађе да се лист може растурати, власник га је могао пустити у продају. (У време дејства овог закона суђено је Светозару Марковићу 1874. године).

Кад су ратови минули и земља се вратила мирнодопском животу, настале су нове политичке борбе. Додуше, либералска влада, на челу са Јованом Ристићем, приписивала је себи заслуге у рату а посебно успех на Берлинској конференцији која је

Србији признала независност и проширење од четири округа. Но и опозиција се прибрала. У нову скупштину ушла је ојачана избором посланика: Николе Пашића, Љубе Дидића, Милана Ђурића. Са трећином својих присталица у народном представништву, ова такозвана Нишка опозиција² није се много освртала на „заслуге” и „ауторитете”, те је својом борбеношћу представљала сталну опасност за владу а својим ставовима и предлозима била прави заступник народних жеља и потреба.

Једно од многих питања које је она постављала на нишкој скупштини било је и питање слободе штампе, јер Ристићева влада никако није пристајала да се врати Закон из 1875. Она је почетком 1879. донела измене Закона од 1870. којима Адамова група, наравно, није била задовољна. Зато је крајем 1879. опозиција поднела предлог Народној скупштини у коме се тражи враћање на снагу закона о штампи из 1875. године.³ Захтев је потписало 45 посланика на челу са Марком Петровићем, послаником ваљевским, а следовали су и потписи познатих чланова Адамове групе: Адама Богосављевића, Николе Пашића, Ранка Тајсића, Милоша Глишића, Димитрија Катића, Љубомира-Љубе Дидића, Милана Ђурића, Симе Милошевића и др.

Притешњена сталним захтевима за доношењем либералнијег закона о штампи и сама влада поднела је свој предлог који је обећавао укидање чл. 6 Закона из 1870, али је зато унео нека нова ограничења. Поред ова два законска предлога појавио се и трећи који је поднео Књажев⁴ посланик Димитрије Стојановић, професор Велике школе, подржан од Јована Бошковића и Коста Алковић, такође професор Велике школе. Тај предлог опозиција је потсмешљиво назвала „професорски”, јер јој својом умереношћу и блискошћу владином предлогу није одговарао.

Скупштинска дебата о сва три предлога отворена је 25. јануара 1880. године.

Прво је говорио министар унутрашњих дела Радивоје Милојковић. Хвалећи владин предлог као најбољи у датом тренутку и изневши његове основне одлике (укидање чл. 6, увођење одговорно-

сти главног уредника, поседовање високе спреме главног уредника, забрана државним чиновницима да се приме уредништва и др.) он је потом подвргао критици неке делове предлога Димитрија Стојановића, а најоштрије речи изговорио је на рачун предлога опозиције: „Сви ћете се опоменути како је онда било кад је наша 'славна штампа' постојала, да нису остали на миру ни попови, ни цркве, ни друштва, ни породице и тд. И заиста, ја се морам да зачудим кад се после годину, две или три тако штогод тражи — да остане онај непрепечен у недозвољености, што по законима наше земље мора бити препречено. Овим предлогом иште се таква штампа којој ће бити дозвољено да се поједине власти багателишу, да се друштва и све без разлике руши и да томе полиција не може стати на пут никако, већ их просто за то тужити; док на против у свакој другој прилици — кад се власт у четири или 6 очију нападне и обезуважава, узима се онај одмах на одговор, траже сведоцбе, тражи се суд и следује суђење. По којим разлозима овде не може бити то, и коме грдња другога и обезуважење власти од ползе и науке бива — мени је сувише чудно.“⁵

Тако је резонавао министар полиције — не може се дозволити багателисање власти.

Владин предлог подржао је неготински посланик Мита Миловановић, али је његово излагање огорчило опозицију. Поред осталог. Мита је рекао: „Господо! Узмимо само овај пример, шта су писали листови Решето, Домишљан, Враголан и Фењер,⁶ ништа друго до саме грдње; зар је зато слободна штампа? Да ли нам слободна штампа може да отплати дуг на страни и у земљи? Кад би то могло да буде, ја бих пристао да буде слободна штампа и да пише шта хоће. Кад би слободна штампа могла донети какви приход како би тиме помогли погорелцима и ратним страдалцима, да им се начине куће, онда би такође на слободну штампу пристао, али се бојим да ако дозволимо слободну штампу не оде и ово што имамо бестрага.

Господо! Да ли је било слободне штампе кад је пок. Књаз Милош устао против Турака”... И ређајући затим успехе Михаила, па кнеза Милана,

закључио је да их није донела слободна штампа, те је одлучан у захтеву да остане члан 6.

Али следећи говорник, Књажев посланик Нићифор Дучић, архимандрит, није желео да се упушта у оцену историјских заслуга нити да критикује владу, већ је говорио о значају слобода за општи напредак.

„Моја господо”, рекао је, „одавно се зна да без слободне штампе нема јавне критике, а без јавне критике нема правилног трвења, правилне борбе из које се рађа прогрес. Без слободне штампе и јавне критике могли би поједини органи државних власти самовољно чинити злоупотребе; чинити много што та противно општим народним и државним интересима а да никоме за то не одговарају. (Одобравање). Тим би се умножавало опште народно незадовољство; подривао би се ауторитет власти и свакој би се уставној власти отварале неприлике и гомилала одговорност (Одобравање) . . .

С тога је, моја господо, од преке потребе слободна штампа и јавна и објективна критика која ће одкривати свачије злоупотребе у јавној државној служби; износити на јавност махне и потребе друштвене и осуђивати објективним начином у патриотском смеру све што је за осуду, а хвалити све што је за похвалу”.

Иако је Дучићев говор био само начелан и доста умерен, ипак је наишао на одобравање и саме опозиције, јер су јој годиле и лепо изречене мисли о слободама.

Већ следећи говорник, истакнути члан опозиције Милош Глишић, имао је сасвим други став и приступ у дебати, био је отворен и конкретан у нападима на владу:

„Господо и браћо и опет добра борба у скупштини. Зашта? За слободу штампе, после неколико година, после 4—5 година, кад је влада звана либерална узела за гушу штампу, узела ту слободу, мајку свију слобода. То је изрека врсних пожежана и кметова из тога среза, који нам то у поздраву изрекоше, и заиста је тако. Узела је дакле, али после 4—5 година долази опет на борбу. Кад мишљах да о томе неће дебатovati српска скупштина, него ће једанпут казати влади ово: што треба да се

да народу, дај му. И жалосно је кад се ово ни данас не вели и не да . . .

Без слободне штампе нећемо моћи никад коракнути напред; и ја вас питам шта чекамо ми са свим? Остаћемо у глупости и незнању . . .

Министров или владин предлог, ја у колико могу да видим, при свем обећању, и кад смо год говорили иако су нам даване речи од министра једног и другог, ништа у њему не видим него нешто тако као кад маћија вари млеко а дођу пасторчад па кажу: дај нам млека, а она им каже: ви сте сити и од паре, него ево па лизните мало пене, то вам је доста.

Предлог пак г. Стојановића и другова мени се чини да је био примечан, али су га много изрешетали у одбору и он ни за длаку не би донео више слободе него овај министров. То је моје убеђење. Има неких слобода, али све те слободе хвата један параграф за перчин, па да избечи очи и уредник и штампар и сви. Ја дакле не налазим ни у једном ни у другом никакве слободе” . . .

Нови оштар напад на владу и њено држање у питању слободне штампе изрекао је посланик ужички Милан Ђурић, чиме је изазвао владине посланике, па су затражили „да узме реч натраг”.

Стенограф бележи тај део његовог излагања: „Господо, искрено водећи рачуна о моме посланичком убеђењу и од тражења народног представника, не заборављајући шта је влада свечано изјавила и обећала, видим да овај 6. члан владом предложени после толика свечана обећања није ништа више него једна слаба мрва слободне печатње која се баца са стола министарског пред народно представништво; дакле, за сва народна пожртвовања као милост, као да је народ убого сироче код свога властитог права. Онда, господо, то је заиста за осуду. И зато, преко таког нашега очекивања, преко свечаног обећања владе пред народном скупштином, кад знам да су сви пријатељи слободе очекивали да ће у независној Србији синути већа слобода штампе, а сад се даје само једна мрва, — ја као народни посланик тражим и мислим да тај владин предлог треба с презрењем одбацити (Жагор. Чује се: реч с презрењем нека узме натраг).”

Председник скупштине Туцаковић обраћа се Ђурићу: „Г. Милане, ви добро знате да је тај предлог спроведен указом Његовог Височанства и ја вас опомињем да то убудуће не говорите.”

Међутим, као и да није чуо упозорење и позивање на Височанство, Милан Ђурић је наставио: „Ја, господо, не могу замислити да кад се пре 10 година слобода печатње ујамчила у земљи уставној, и то још вазалној Србији, а сада се после 10 година она законом скучава, и то кад је Србија добила независност.”

Захтев за слободом штампе користили су посланици Адамове групе не само за подривање ауторитета либералске владе већ и као средство за ширење свога утицаја и придобијање нових присталица. И сами они учинили су своје „вјерују” преко Светозаревих листова „Јавност” и „Ослобођење”. Колико је тај утицај био јак, види се из излагања Милана Ђурића. Рекавши да се влада у погледу слободне штампе понаша као да даје некакву милост, он је само поновио познату Светозареву мисао: „Ми просто нећемо слободу као милост владину, већ је тражимо као право народно”.⁷

После првог узбуђења које је изазвао посланик ужички настављена је дебата, али духови се нису смирили.

Говорили су посланици, неки кратко и језгровито, други су тражили аргументе у прошлости; једни хвалили а други критиковали, било да се радило о предлогу владе, опозиције или групе професора, упадали у реч, прекидали говорника.

Реч је узео и првопотписани предлога Адамове групе, посланик из Бранковине Марко Петровић. Он је надугачко објашњавао своје погледе на слободу штампе истакавши да тамо где нема слободне штампе постоји опасност да дође апсолутизам а овај опет изазива ерупцију народног нерасположења.

„Слобода је, наставио је Петровић, „уживање грађанских и човечанских права. Чиме се разликује човек од осталих животиња? Слободом рада, слободом мисли и слободом кретања свог у сваком правцу. Где су законом стешњена та начела, слободе једнога човека, где се своди разум његов у



границе политичког калупа неколико људи, то се никако не може назвали потпуном слободом човековом... Нашим управним државним властима овладао је некакав излишан страх за благом земље, за поретком у истој, за срећнијом будућности њеном, и брину се да сведу целокупно кретање народа у извешан калуп који одређује неколико људи, 4, 5—6 до 7 највише.”

Обраћајући се потом представницима владе, Петровић је рекао: „Ја вас скромно, господо, позивам подајте бар онолико слободе Србији као награду за њену проливену крв, бар колико је имала за време свога вазалства. Не учините ли то, носићете на себи печат одговорности и пред историјом и пред потомством својим.”

Љуба Дидић, посланик бањски, најпре критикује министра унутрашњих дела због изјаве да су, наводно, постојали узроци због којих је замењен закон од 1875. као и министрово тврђење да и сада постоје разлози због којих влада не враћа тај закон у живот. Министар, међутим, прећуткује те владине ујдурме.

„Даље, г министар у свом говору рече”, наставља Дидић: ’не дам да уређује новине ни официр, ни судски чиновник, па ни професор, јер они имају других послова’. Ја не могу да знам какво је то начело: не дам ненаучени људи да пишу, јер не умеју, него ће да брукају целу земљу, а не дам ни оним способнима и ученима, јер они имају друга посла! Кад је тако, онда ја морам да мислим да се њима не да да пишу што ће да изнесу на јавност истину. Тиме је г министар просто казао то: не дам ти слободну штампу, па мисли ти како хоћеш”.

Истичући министрову решеност да не дозволи слободу штампе, Љуба Дидић⁸ је покренуо питање које је постављало откад је и отпочела борба за слободу штампе: ко даје право једнима да располажу људским слободама и прописује дозу коришћења истих.

Дискусија се толико заоштрила и одужила да није завршена првога дана, већ је настављена и следећег, 26. јануара.

Као да је желео да разбије сумње и илузије говорника претходног дана, опозиционара Дидића,

професор Јован Бошковић, либерал, рекао је: „Моје друштво и ја, кад смо према израженој жељи народне скупштине да се штампа код нас прошири, саставили неку основу за то, . . . ми смо нашли да не можемо примити измене и допуне закона од 1875. год . . . Ми смо нашли, имајући искуство од 1875. године, да се код нас не може допустити тако неограничено писање. Ми не смемо правити тако опасне експерименте да не би било опасних последица по нас.”

А посланик среза ариљског Алекса Поповић има друкчије схватање: „Ја, господо, видим”, вели он, „кад се о добити ове земље говорило, говорило се са похвалом: Србија је независна, Србија је слободна, Србија је учвршћена, Србија је дошла у ред културних европских држава. Кад се хоће да пусти једна слободна реч да проговори о тој добити, онда устају та господа па кажу: ровито је стање, прелазно је стање, сила спољних околности не дозвољава да говоримо о томе. И тако ти говорници таким говором лабаве ту нашу добит.”

На крају дебате узео је реч народни трибун Ранко Тајсић, посланик среза драгачевског, припадник Адамове групе од првог дана њене појаве у народној скупштини 1874. године.

По свом обичају, Тајсић је почео темпераментно, повишеним тоном: „Господо, сама реч 'слободна штампа' казује шта је она. И ако се збиља она хтела дозволити у нашој земљи, онда од моје стране морам казати: да од свију закона који су у нашој земљи постојали о штампи, није био ни један који је давао слободну штампу. Што се мене самога тиче, а и наука је то доказала, да се слободна штампа своди на ово: на једној страни стоји слободна печатња, а на другој страни кривични закон. Кривични закон ће онога који са слободном штампом учини што је казниво и износи нешто што није било, строго казнити. Ту је права слободна штампа, кад се сведе само на један члан, па се каже: *члан први: у овој је земљи слободна штампа; а кривци су одговорни законима земаљским.*

Чланом 32. устава земаљског наговешћено је о слободној штампи. Кад је дакле то наговешћено и изражено под такозваном 'либералном владом',

није се могло а да се не изда ма какав закон. И тако закон од 1870. издала је ондашња влада. У томе закону нема никакве гаранције ни за слободу, ни за јавно мњење, ни за писање онога што је у ствари. Закон је тај, по мом схватању, само један наоружан жандарм који под својим општрилом заклања сва чиновничка недела, и то оних чиновника који су годили власницима на влади; и тај велим закон потро је све оно што се је хтело написати да се чиновничка недела изнесу на видик. 1875. године влада ондашња, прикљечена народним жељама, а сама по себи била је најлибералнија, издала је један закон са народном скупштином, који је као закон признат, па је и тај закон био врло скучен а да је био скучен видело се из тога који је тражио одговарање уредника, писаца или ма кога другог који је пером замочио у мастило да напише каква недела чиновничка или кога власника на влади. — Влада такозвана 'либерална' ухватила је добру прилику па је пред рат тај закон обуставила. У оној згодној прилици за општи бирократски систем ухватили су власници тај доста скучени закон о штампи, или боље рећи — ухватили су науку и слободну мисао руком за гушу и данас је још том гвозденом руком немилостиво држе, па мисле да је још и даље држе, јер је то у интересу власника који се на рачун и о трошку народа шире слободно.

На прошлогодишњој скупштини влада је, потпомогнута својим извесним лицима, те је тај закон и даље обуставила и ударила још чвршћим, управо за њих сигурнијим катанцем на уста слободе и слободне штампе. На првим састанцима овогодишње скупштине видело се расположење за слободну штампу, јер су се господа уверила да наш народ није тако умно богаљ да не зна шта је слободна штампа а шта је наука, и да не зна за та друштвена разматрања и обавештавања. Посланици велим још на овогодишњој скупштини затражили су у адреси слободну штампу. И влада је добро проштудирала ту мисао, па није само поводом штампе и финансијског питања потрешена и преврнута столица једног министра, него су том праведном руком и праведним захтевима потрешене и задрмане јако све столице данашњих министара.⁹ Да би

се они извукли из те неприлике, радо су пристали и обећали проширење слободне штампе и поправку финансијског стања¹⁰ . . .

Ранко је потом дао своју верзију гледања на нове законске предлоге о штампи, указао на дволичан став владе и њено избегавање да одржи дато обећање о слободи штампе.

Све ове Ранкове аргументе и директне нападе на владу и владајућу странку слушали су чланови Ристићевог кабинета.

Кад је Ранко на крају ове бујице напада рекао: „Но сад имам да пређем преко неколико поштованих госпoде говорника” . . . , председник скупштине упао му је у реч:

„Ви сте, г. Тајсићу, у вашем говору изrekli да сматрате закон као наоружаног жандарма. Ја мислим да то није складан израз за један закон, док он као закон постоји. С тога, ја вас опомињем да се чувате од таквих израза. Даље, у дужем говору послужили сте се изреком том да су неки посланици договорили се да скупштини нешто подвале. И то такође није згодно казано. Зато председништво вас моли немојте убудуће да употребљавате овакве нескладне изразе”.

Уваживши јавно опомену председника скупштине који му се обратио веома умереним тоном, Ранко је наставио с нападима на владу. Владина тврдња да сужавањем слободне штампе жели да заштити грађане чиста је измишљотина, вели Ранко, па наводи пример из кога произилази сасвим супротно. У владином листу „Исток”, износи Ранко, појавио се чланак — „Још има нешто чиме се велича комунистичка зараза”. А познато је „да ови изрази циљају на мањину скупштинску, из које неке нас чланове већина, и владина ова странка, називају комунцима, ваљда зато што у овим приликама износима стање народа у правој његовој боји. Будно око полиције, која је надлежна да прегледа листове, није било галантно па да види на кога се ово циља, него вели: кад је то о њима, нека прође.”

Влада у овом случају, закључује Ранко, није хтела да заштити грађане који су још и посланици. Међутим, кад се у шестом броју „Видела”¹¹, гласи-

ла опозиције, појавила кратка вест да уредник „Истока” прима 20 дуката цесарских месечно из диспозиционог фонда, онда је будно око полиције узаптило тај број листа.

То је доказ, вели Ранко, да „данашња влада иде да слободну штампу угуши. Ухватила је за гушу па је по мало пушта, и то онде где се хвали влада; а онде где се мало влада очене и ту се спомену чиновници, где се и недела њина износе, које данашњој влади не годи — ту се каже: не смеш и не да му се писати и лист се узапти”.

Ово је било сувише и за стрпљивог председника владе Ристића, те се мимо обичаја умешао у излагање посланика па се директно обратио Тајсићу:

— Молим, чија недела, објасните!

— Ја говорим о неделима чиновника кад њина безакоња покуша неки уредник или допионик да на јавност изнесе — не попушта Ранко.

Председник Ристић: „Ви говорите о влади, зато треба чисто да кажете о чијим неделима, да се то не би одвело на владу”.

Председник скупштине: „Г. Тајсићу, одговорите за та недела”.

Ранко Тајсић: „Недела ова разумем тако, као што сам горе објаснио, ма се она односила на чиновнике или на владу, само кад што учине противу закона, о томе полиција не да писати. (Жагор). Ово су новине, најновији факт не да се порећи”.

Као што се види, Ранка није поколебала интервенција председника владе, он је остао при својој изјави, па је, одговоривши на председникова питања, наставио своје излагање. Ристић га више није прекидао.

На крају дебате говорио је и председник владе Јован Ристић. Он није замерио посланицима што уздижу слободу штампе, јер нико није против слободне штампе, али да и ту треба ићи поступно, јер у Србији још нису сазреле прилике за пуну слободу штампе. Апеловао је на посланике да гласају за владин предлог и тражио од председника скупштине да се гласа поименце. За владин предлог гласало је 83 а против 51 посланик.

Тако се завршила ова бурна дебата пре више од сто година, али неће проћи много времена па ће се питање слободне штампе поново наћи пред посланицима српске народне скупштине.

¹ Љубомир Каљевић, представник левог крила Либералне странке, познати поборник унутрашњих слобода, образовао је владу у јесен 1875. и остао на њеном кормилу до пролећа 1876.

² Нишка скупштина (прва и друга) — названа по заседању у Нишу 1878—1880.

³ Ради се о изменама и допунама донетим 1875, али га већина посланика назива законом, те ће се тако поступити и у овом тексту изузев ако је у цитату друкчије речено.

⁴ По уставу од 1869. народ је бирао 2/3 а кнез постављао 1/3 посланика; то су били „књажеви” или владини посланици, како их је опозиција крстила.

⁵ Стенографске белешке народне скупштине 1879/80, књ. II. Цела дебата о слободи штампе наведена је из Стенографских белешки почев од 2006. до 2072. стране.

⁶ Хумористично-сатирични листови из седамдесетих година прошлог века.

⁷ „Јавност” бр. 23 од 17. децембра 1873.

⁸ Љубомир Дидић, један од првака доцније основане Радикалне странке, подигао сељаке свога краја у време Тимочке буне 1883. По угушењу Буне ухваћен и стрељан на Краљевици код Зајечара.

⁹ Почетком заседања друге нишке скупштине, у јесен 1879, био је озбиљно пољуљан положај владе због злоупотребе при спровођењу закона о порезу на радње (такозване патентарине). Влада је жртвовала министра финансија и тако избегла пад.

¹⁰ Цео Ранков говор износи шест страница Стенографских белешки штампаних изузетно ситним словима и збијеним редовима. Своје излагање Ранко је усмено изговорио, како је то захтевао скупштински Пословник.

О овој изузетној личности политичког живота Србије крајем прошлог века урађена је монографија која је примљена у Одељењу друштвених наука САНУ пре четири године, предвиђена за штампање, али због недостатка средстава још увек је само у рукопису.

¹¹ Лист „Видело” појавио се 2. јануара 1880. (Овај датум, као и сви остали у чланку, по старом су календару). У почетку је представљао гласило младоконзервативаца али и чланова Адамове групе. Кад су се после победе над либералима ове две групе поделиле на Радикалну и Напредну странку, „Видело” је остало лист Напредне странке, а радикали су покренули „Самоуправу”.



Чишириц: Надгробна плоча у Жежевици (деталј)

ЛИКОВНЕ ПРЕДСТАВЕ НА ПИЛАТОВАЧКОМ ГРОБЉУ

На гробљу у драгачевском селу Пилатовићима има укупно 260 споменика, али ће овде бити речи само о онима који обележавају гробове помрлих у размаку од 1860. до 1940. године (а таквих је 184). Разлог за овакав одбир је у чињеници што су пре и после означеног временског распона ликовни симболи толико ретки да се може рећи да их чак и нема.

Преко 95 одсто споменика на пилатовачком гробљу су у облику издуженог квадрата, а највише их је од лако обрадивог пешчара, па су им правоугаоне стране биле веома погодне за урезивање разних ликовних представа. Те представе у доброј мери указују на главне особености надгробног ликовног израза на гробљима читавог Драгачева (али и на гробиштима пожешког, ариљског, ивањичког и трнавског краја, где се такође потврђивало клесарско умеће драгачевских чикириза.

.....

Пре свега, запажају се ликовни урези „опште природе“, који су заједнички за споменике и мушких и женских особа. Ту је, најпре, орнаментика од стилизованих цветова и листова, који од обода челне стране споменика чине „цветни“ оквир надгробног текста. Таква орнаментика, која је нешто заступљенија на женским надгробницима, претвара предњу плоху споменика у неку врсту цветне тканице по чијој су средини уткивани животни подаци о преминулим сељанима.

Ту су, затим, готово увек на бочним странама, представе винове лозе која се вијугаво пропиње од дна до врха споменика. Она израста из саксије или, ређе, из два увијена „коренчића“ а завршава се гроздом под самом капом споменика. (Знатно ређе такав грозд при врху недостаје). Винове лозе су тако честе да их има на сваком другом надгроб-

ном камену (49%), а нешто су учесталије на биљезима женских особа (56%). Те лозе нису реалистички обликоване, већ представљају слободну стилизацију праве вињате. Њихови листови, на пример, не одговарају обликом виновим листовима, већ су „позајмлјени“ од неких других, али неодређених зељастих биљака.

Нешто је ређе урезивано цвеће које је такође стилизовано па се заправо не зна о којој је врсти цвећа, или цвета, реч. (Отприлике, сваки трећи „жбун“ тог цвећа завршава се гроздом). Цвеће је подједнако заступљено и на мушким и на женским споменицима, тако да га просечно има на сваком петом надгробнику.

Најчешћи ликовни мотив су гроздови. На готово сваком другом биљегу уцртан је по грозд (45%). А у вези с тим гроздовима су голубови. Наиме, колико гроздова, толико и голубова. Али, пошто голубови кљуцају само гроздове са винове лозе, а не оне са цвећа, отуда их је за толико мање. Тако на укупно 84 грозда, колико их је урезано на пилатовићком гробљу, долази 72 голуба. Занимљиво је да је постотак голубова исти и на мушким и на женским споменицима (35%). Међутим, на неким надгробницима мушкараца ушпицано их је по два, који „у пару“ зобају један исти грозд.

Заједнички мотив и на мушким и на женским споменицима су још само чираци са свећама. Неки од њих су једноделни (са једном свећом), а неки дводелни (са две свеће). Они се јављају на 39 одсто споменика, али тек од 1880. године. Ови чираци са пламенима свећа уједно су и једина обележја смрти, вечита пратећа ватра упокојених.

.....

Сви остали симболи су посебније природе, а ознака су занимања и друштвене улоге покојника. Строго су раздвојена обележја према полу, узрасту и животним испољавањима појединаца. Мушкарци имају свој алат и прибор, женскиње свој. Момци и девојке своја знамења, мужеви и супруге — своја. Једна су обележја ђацима, друга домаћинима, трећа ратницима.

На споменицима мушкараца уцртаван је алат, посуђе и личне ствари. Од алата се срећу брадве (3), секире (4) и ручне тестерице (4), а од посуђа: чутуре (4), чаше (4) и литрењак (1). Као ознака писмених земљоделаца и ђака јављају се шише с пером (3), књига (2), буквар (1), оловка (1) и ђачка торба (1), а од музичких инструмената само свирала (1) и кларинет (1). Понајвише је личних ствари које се сталније носе уза се. Ту су, најпре, штапови (21), па онда цепни сатови са ланцем (11), а затим разна сечива: ножеви (3), бритве (2) и перорез (1). Наилази се и на новчанике (3), муштикле (2), кишобране (2) и торбицу за новац (1). На једном надгробнику урезани су звоно и печат, као знамени председника општине. Све поменуте ознаке налазе се махом на споменицима из овог века, док се само брадва, чутура, штап, кишобран, сат и књига јављају и у последње две деценије прошлог века.

Посебна одлика споменика мушкараца је — оружје. Надгробни каменови пилатовићки су разним ратно-одбрамбеним оружјем, кога има толико да би сваки други пунолетни Пилатовчанин, кад би се оно равномерно на њих расподелило, био наоружан или одликован ратним орденом. То се оружје јавља учесталије после српско-турских ратова (1876—1878), али га је нарочито доста на билијезима из друге деценије овог века, у којој је било шест ратних година. Отуда је лако објашњиво што се око 80 одсто оружја сваке врсте наводи на споменицима учесника или гињеника балканских и првог светског рата. На надгробном камењу из прошлог века јави се понека пушка са бајонетом, кубура и револвер тулумбаш, а све остало оружје је на надгробницима ратника који падоше у изгубијама од октобра 1912. до октобра 1918. године. На пилатовачком гробљу уклесано је 50 разних симбола војништва и ратништва које наводимо по њиховој учесталости: пушка (14), војнички нож (12), ордење (9), рам за меткове (5), револвер тулумбаш (4), пушка са бајонетом (2), кубура (2), револвер (1) и сабља (1).

Споменици женскиња украшени су домаћичко-кућаничким знамењима. Девојкама: корпицама за

плетење, женама: преслицама и вретенима. Овај прибор за „рад у руке“ готово је и једина ознака природе женског занимања и рада. Близу половина споменика ишарана је „алатљикама“ за плетење, везење и предење, којима се припремала и производила целокупна одећа житеља патријархално-натуралног села. Корпице за плетење су најчешће са концем и „екловком“ (9), али их има и празних (3) — оне су обично на споменицима девојчица до десет година — и са иглама и наглавком (2). Преслице и вретена иду увек заједно, упарени, а урежани су на готово сваки пети женски споменик (укупно 10). Од осталих домаћичко-кућаничких знакова само су на надгробнику једне угледне планинке ушпицани крављача и кључ.

Једини употребно-украсни предмет на споменицима женскиња је — кишобран. Кишобрани су учртавани девојкама, невестама и млађим женама. На пилатовачким женским биљезима нашло их се девет (што је процентуално за једанаест пута више него на мушким).

Занимљиво је да је пилатовачком гробишту сразмерно мало људских фигура: четири мушке и две женске. Те фигуре су значајне посебно стога што се на основу њих може пратити каква је била народна ношња и какве су је промене временом захватале. Тако се јасно уочава када се фес смењивао шајкачом, антерија „микадом“, појас каишом, а гаће белаче чакширима војничког кроја. За ову прилику само наводимо у каквој је одећи приказана осамнаестогодишња девојка Станојла Павловић, која је преминула крајем прошлог века. На глави: црвен тепелук. Преко чела: превеза са цветићем. Накит су јој минђуше и огрлица са машинцом. Преко плаве антерије: јелек. Цигласту борну сукњу, при дну чипкасту, уздуж, по средини, прекрива дуљница беле кецеље. У десници, испруженој низ тело, кишобран, у левици: јаглук. Ципеле са штиклицама!

Поменимо, најзад, да је на пет споменика из седамдесетих и осамдесетих година прошлог века уклесана људска глава са крилима и пратећим записом „То јест човек“. Та окрилаћена глава јавља се само на биљезима мушкараца, а свакако



Чикириз: Деталъ споменика у Премеѣи

представља дух покојника који (поред већ помињаних свећа у чирацима) опомиње на „онај свет“.

.....

Све наведене ликовне представе означавају природу материјалне и духовне културе и творачко-естетско доживљавање сеоског човека. Оне су изванредна сликовна допуна ономе што се словима нарекло о животу и судбини пилатовачких сељана, јер указују да се живот проводио у окружју цвећа, лишћа и птица и откривају лична обележја уснулих земљодела и земљоделки. И кад не би било никаквих писаних трагова на споменицима, ликовни би урези били сасвим довољни да, сами за себе, открију сржне околности, и начине, под којима су опстојавали одавно преминули преци.

Увидело би се чиме су Пилатовчани градили куће, крчили шуме, поткресивали воћке. Знало би се да су пили вино и ракију из чутура, пушили на муштикле, поскакивали у колу уз свиралу и кларинет. Да су, украшени џепним сатовима и „радикалским“ бритвама, витлали штаповима по селу. И да су само они који су били кућне старешине могли да имају новчанике. А сви су се прихватили оружја кад је надолазио вакат да се бави одбраном отаџбине и да се уместо летине збира слобода.

А Пилатовчанке су хитро испредале дивне конце за сукнене гуње, платнено рубље и меке и топле покривке. И уплетале иглама и екловкама везене шаре да одећа момака и спрема девојака оку буде милија. И припремале бели мрс да за трпезом буде пуније.

Тако су драгачевски каменоделци, урезавши на надгробне знаке радни прибор, ствари, одећу и оружје својих сусељана, сачували и до дана данашњег прави дах њиховог прохујалог живота.

ВЕЛИКИ КЛЕСАР
РАДОСАВ ЧИКИРИЗ

Средином прошлог века клесар Радосав Чикириз из Драгачева резао је и писао надгробне споменике по сеоским гробљима читаве западне Србије. Овај потомак усељеника из Старог Влаха (из села Трудова), а син „бившег војника итрог у оно време рата Карађорђева“, рођен је 1823. године у селу Ртима, а умро је, највероватније, почетком 1864. године. (Ова се година сматра крајем његовог живота јер му се клесарски потпис последњи пут јавља на надгробницама из претходне године).

Чикириз је градио споменике онима који су умирали од 1843. до 1863. године. Резао их је Карађорђевим и Милошевим устаницима; катанама, тобџијама и гардистима кнеза Александра Карађорђевића; кметовима, „преседатељима“ примиритељских судова и депутирцима Светоандрејске скупштине. Писао их марвенокупцима и сеоским мајсторима: терзијама, ковачима, дрводељама и немарима дунђерским. А по паланкама — трговцима и разним занатлијама: туфегџијама, екмеџијама, чаругџијама. Око цркава и манастира урезивао је слова и орнаменталне украсе на надгробне плоче протојерејима, паросима и пострижницима.

Оставио је најлепше споменике у свом Драгачеву, али их је доста исписао и по гробљима бивших срезова трнавског, пожешког, ариљског и моравичког (ивањичког). Рукоради му се срећу и на читавом подручју од Горњег Милановца до Нове Вароши. Рачуна се да их је у свом двадесетогодишњем клесарењу остварио преко хиљаду. До данас их је сачувано више од половине. Нађено је преко 150 надгробника са његовим потписом.

Чикириз је споменике правио у виду пљоснатог крста, од студеничког мрамора, и витког квадра, од драгачевског пешчара. Исписивао их је издуженим и дубоким превуковским словима тако мајсторски да му се мало који каснији клесар у томе приближио. А ликовни му урези и до данас ос-

таше узорни без премца. Урезивао је у камен људске фигуре, сабље и кубуре, голубове и гроздове, цветове и листове и разне шаре орнаменталне природе. У свему овоме, а посебно у портрету, достигао је врхунац у клесарској надгробној уметности Србије. Његови рукоради се зато лако препознају: надалеко одскачу уметничком каквоћом од радова осталих каменорезаца.

Изванредне су његове допојасне људске фигуре, односно полурелјефни људски ликови. Глава дугуљаста, обрве оштро засвођене, брци ушили, упоље, солуфи заковрчени унутра, нос орловски, уста скупљена. Очи ни благо ни оштро загледане. Не разазнаје се да ли из њих зрачи смирена озбиљност домаћина или прети мргодна опакоост хајдука. Целином, лице одаје човека динарског типа. . . Изображене замљоделце одевао је свечаном одећом: заокругљеним фесом са расклесаном кићанком, непресамаићеном антеријом, огајтањеном ђечермом, пошироким тромболосом са кубуром и ножем белокорцем. У десну им је руку, савијену на прсима, стављао цвет, раскриљену књигу или — ако су били кметови — „палицу власти“ — жезло.

А готово свакоме је урезивао одговарајућа животно-професионална обележја. Од оружја: пушке каписларе срмом опточене, ишаране кубуре и сабље кривајице. (Уз једну од њих, на споменику у Премећи, дописаће и објашњење: „*Ова сабља кова маџарскога*“). Од алата: брадве, чекиће, наковње, секире, сврдлове, кесере, шестаре, гушчја пера.

Осим надгробних биљега градио је Чикириз и источнике поред путова. Знао је да су чесме за рабације, кириције и намернике „спас уморној души“, па на једној од њих, оној у Кремнима, поред које проходе путници из Босне за Србију, пролазницима пожелеле питку воду а улагачу новца и мајстору благослов: „*Пиј, брате, и реци фала. Награди, Боже, онога који је ово платио и својом руком радио.*“

Исписивао је и надвратнике и зидне плоче на црквама, манастирима и коначима који су се у његово време подизали или обнављали. Тако је, на пример, засведочио на конаку манастира Вујна:

„Сеј конак согради се при владенију србског књаза Александра Карађорђевића“ (1853).

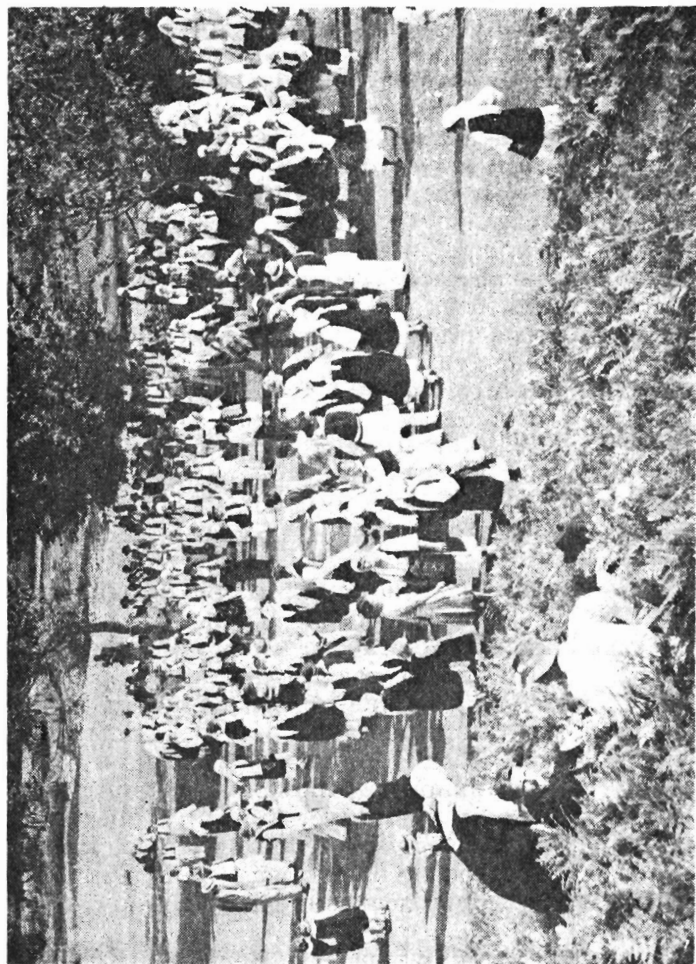
Овај ненадмашни мајстор каменарског заната био је у своје време много цењен и надалеко тражен. Резао је надгробнике само „врховном“ слоју друштва односно земљоделској, мајсторској, трговачкој, војеничкој, власничкој и црквеној елити. Големашима који се у десетлећима иза другог српског устанка уздигоше у богатству, политици, угледу, звању и знању. (Сиротињске каменове исписивали су простији, јефтинији каменоресци). Његову велику цену сведочи и чињеница да је писао надгробно слово протопрезвитеру старовлашком Михаилу Поповићу и епископу ужичком Никифору Максимовићу. Такође је неколико споменика урадио потомцима гласовите старовлашке бератлијске кнежевске породице Рашковића. И сам кнез Милош га је узео да му, у Горњој Добрињи, напише епитаф оцу Теодору и текст на чардак-чесми. А звали су га и преко границе, у Турску. У Новој Вароши, тада у Турској, изрезао је неколико надгробних каменова чувеним трговцима.

Родоначелник и учитељ потоњих драгачевских клесара, Чикириз је и творац нешто развијенијег епитафа. Превазилазећи шкртост штурог и најнужнијег податка, он је надгробни животопис проширио и уздигао га на виши, животнији ниво. Уносио је у њега религиозне, моралне, философске и родољубиве поруке. Ево неких од њих:

1. *Не диви се, читатељу, гробу нашему,
тако будет и животу нашему.
Овде наше кости почивајут
и судбину Божју очекују.*
2. *Која коса покосила мене
оће знај и тебе.
Само време у које ће нико не зна.
Памтити зато: имај срце чисто.*
3. *Приђи ближе, мили србски роде,
куда иташ, постој мало овде
да разумеш ког је ова мрачна кућа затворила
и од сунца навек заклонила.*

Епитафе је састављао у „славеносербском“ стилу и ушпицавао их староставним начином писања. Чикириз је, иначе, најблиставији представник превуковског, етимолошког правописа, кога би се, да је поживео још неку годину, сигурно радо одрекао. Јер, он се подоста мучио с писањем тврдог знака. Већ у почецима свога рада осетио је да је овај дебелојеровски знак паразитски и посебно беспотребан на стешњеном простору надгробника па га је почео испуштати иза појединих речи стављајући апостроф изнад места његовог изостављања. Постепено, он је у одбацивању тврдог знака био све смелији тако да га је у последње две-три године своје клесарије врло често са споменика избацивао. Тако се све приметније одрицао оног обрасца писања који је као дечак научио у неком од овчарско-кабларских манастира. (Иначе, утицај извесних „манастирских“ мотива, писаних и ликовних, у знатној се мери осећа у Чикиризовом каменоделству).

Радосав Чикириз је цео свој кратки век посветио каменорезачком мајсторлуку. Данас реч чикириз значи: клесар. А откуда њему и његовој фамилији то презиме и шта је оно првобитно значило, неизвесно је. Старо презиме његове породице било је најпре Радовановић, затим Крсмановић па тек онда Чикириз. Колико се данас зна, први који је понео ово презиме био је Радосављевић отац Сретен, на чијем је споменику сам Радосав убележио сва три поменута презимена. („*Овде је укопато тело раба Божиег Сретена Радовано: Крсмано: иначе Чикириза*“). Било како било, неки Чикиризови настављачи у Драгачеву дописивали су на својим надгробним рукотворима уз своје име ознаку: чикириз. Али једино је Радосав из Ртију од свих чикириза од Ибра до Дрине остао заиста велики. Најбољи доказ његове снажне самоникле даровитости је то што он није имао од кога занат да препочне, пошто је имао лоше претходнике, а за собом је оставио наследнике који су му махом само форму опонашали па и њу, најчешће, „мртво“. Садржина, и њена бит, остала је за већину подражавалаца тајновита и нетакнута.



Коло у Сочковцу (1940)

Посејавши сеоска гробља дивним каменовима, Чикириз је чудно нестао, као да је у тамни вилајет умакао. Њему нико споменик не подиже. И док у рћанском гробљу читамо надгробнике које је он резао оцу, мајци, брату, синовцу и осталим члановима фамилије, узалуд међу њима тражимо његов надгробни биљег. А да чудо буде још веће, он је „заборављен“ и у црквеним књигама. Лист протокола умрлих у коме је био уписан датум његове смрти — нестао је! Тако се његово име једино могло прочитати на његовим каменим мајсторијама. А он се на њима потписивао: „Писа Радосав Чикириз от села Ртију“, „Писа и реза Радосав Чикириз Драгачевац, иначе из села Ртију“, „Писатељ био Радосав Чикириз Драгачевац“, „Подписа га и гради Радосав Чикириз“ итд.

Изгледало је да ће врсни чикириз Радосав заувек бити заборављен и заметен лишајима и гробљанском травом. Јер, он је, по смрти, читав век био потпуно „културној јавности“ непознат. Данас је он, међутим, изашао из осаме гробљашких аџара. Први је на њега обратио пажњу Милисав Д. Протић у књизи „Драгачево и његови славни синови“ (1940), а двадесетак година касније Бранко В. Радичевић му је у књизи „Плава линија живота“ посветио читаво поглавље. И музеји су му изашли у сусрет. Пред Етнографским музејом у Београду стоји Чикиризов споменик скупштинару Светоандрејске скупштине Димитрију Милекићу из Виче, а Народни музеј у Чачку чува две његове изванредне надгробне плоче: једну попу Радовану из Жежевице, другу посланику Гају Бугарчићу из Липнице.

Али све ово није довољно. Велики Чикириз је заслужио да му историчари уметности тек обрате озбиљну научну пажњу и стручно испитају и овреднују све особености његове уметности. А он побуђује пажњу и као хроничар свог времена. Јер он клесарским длетом уреза у каменове по сеоским гробиштима живот једног раздобља и огласи се као прворазредни летописац сељачке Србије из доба уставобранитеља, друге владавине господара Милоша и првих година другог кнезовања кнеза Михаила.

НАДНИЧАРИ, СЛУГЕ, СКИТНИЦЕ

„Услед чемерног и сиротног стања.“

У протоколима умрлих на подручју западне Србије (односно ширег краљевачког, чачанског и ужичког краја) могу се наћи и забелешке попова о пукој, умрлој, сиротињи. Те се белешке срећу углавном у последње три деценије прошлог века, али их је далеко највише из седамдесетих година.

Реч је о оној сиротињи која је одгурнута и забрављена од свих и свачега, а које нема ни на надгробном камењу ни у социошким и књижевним делима, а која је преубого живела а нетрагом нестала. О беднији толико јадној и незнаној да јој се покатакд није знало ни презиме, ни године старости, ни место рођења и боравка. То је она друштвено најнижа „десетина“ народа према којој је патријархални режим био дозлабога неправедан и од које се стварао надничар, слуга и скитница, просјак, лопов и разбојник.

За такве су попови бележили да су лошег састојанија: „рђавог стања“, „убоги сиром“, „сасвим сиротног стања“, „стања врло слабог и убог“, „убога сирота“, пука сиротиња. У старијим протоколима понеки пут су овакве и сличне одредбе, као неки стални имовински надимак, дописиване и уз само име и презиме покојника. Поп Вићентије из чачанске Жежевице означавао је своје најсиромашније парохијане и ознакама: „стања худог“ и „стања врло худог“. Тако је сиротиња степенована по немаштини. Од слабог и рђавог до пуког, убог и худог. Од потакше баштине до просјачке торбе. А таквих је, према поп-Вићентијевим уписима, било ни мање ни више него 58 одсто!

Те је сиротиње, староселско-домородачке, било по селима и варошима од памтивека, али је знатно више било придошличке, досељеничке, коју је новоселска немаштина до гроба сатирала. То су усељеници црногорско-херцеговачки и старовлашко-санџачки који су непрекидно пристизали у по-

моравску земљу без игде ичега. Посебно после бабунске буне, невесињске пушке и јаворског рата.

Шта се с њима почесто дешавало? Сламани претешком оскудицом сваке животне подобности, самирали су пре времена којекуда по белом свету. Тако се за Николу Гавриловића из Штрбаца, у Босни, за ког се не зна где је највише становао, записано да је скончао у Ужицу „УСЉЕД ЧЕ-МЕРНОГ И СИРОТНОГ СТАЊА“ (1879). А као худи Никола завршио је многи тешки сиротник.

На основу поповских записа, назирју се четири групе сиромашних житеља. У прву спадају сви они који су сиротовали на премалој окућници а од дома се нису одвајали. Њих је највише и они се означавају као њуди рђавог, слабог и убогог стања. Остале три групе сачињавају надничари, слуге и скитнице, односно они чији је животни век протицао по несвојбинској јабани, у печалби и прошњи.

„Домаћа“ сиротиња је умирала код својих кућа, а надничари, слуге и скитнице у селима и паланкама у којима су радили. Смрт их затиче као привремене житеље тамо где су печалбили и просили: на путу, у планини, на туђем прагу, у механи, на сокаку, у општинској кући. На њих насрћу и зли старосели па су неки пострадали од зликовачке пушке или су ножем распорени, прободени. Надничар је „распорен ножем у трбух“, слуга „злим удесом прободен“, а скиталац умро „на сокаку“. А пошто се за многе скорије придолеле новоселе неки од животних података није знао, за неке се од њих бележило: „Место рођења не зна се“, „Презиме се не зна“, „Није се знало ко су јој родитељи“, „Не зна се да ли је брачни или вдов“.

Место сахране им је било ту где су са животом докрајчили. Погребу их мештани у прво најближе гробље. У протоколима се сведочи: „Ту умро и сарањен“, „Ту у гробље сарањен“. Укопају их на брзину, приручно, често и не јавивши пароху. Зато поп за понеког прибележи да је „доцније опојан“ јер му је за смрт касно јављено.

Друштвено и економски оскудни били су свих узраста, јер им се старост креће од петнаест до

седамдесет година. Сироство нема попуста ни пред којим годиштем.

.....

О сиротињи која се није одмицала од свог села и огњишта записи су обично једнообразни и штури: сведени само на устаљене пратеће потврде да су претанки имовином. Али се нађе и понеки развијенији, употпуњенији и сликовитији податак, од којих неколико наводимо.

— Тиодор Богоевић житељ долачки трговац. . . Стања убогог. Банкротирао.

(Студеница, 1866, 29)

— Михаило Даничић самовољац из Турске. . . Доцне звали, пука сиротиња.

(Ужице, 1876, 15)

— Нема се одашта наплатити опело зато што је убоги сиромаш.

(Коста Ђорђевић, Миоковци, 1879, 25)

— Вукадин Чакаревић сарач из Ужица. . . Живио у Ужицу, а као осиротели мајстор и трговац умро код свог зета Павла Маркићевића.

(Негришори, 1903, 55)

.....

Надничари умиру на туђим њивама, у туђим селима, на путовима од једног до другог извора зараде. Њихова судбина се готово не разликује од слугинске, јер и они су, у ствари, слуге, али само сезонске, повремене, које мењају газде од дана до дана. Ево како су неки од њих завршили.

— Она је као чипчија живила на имању у Пољчи.

(Босиљка Смиљанић, Годовик, 1869, 55)

— Вукосав Михаиловић надничар из Ужица. . . Умре без неге на мразу под једном надкривеном налбатиницом.

(Ужице, 1872, 31)

— Милан Ђураш житељ будожељски земљеделац. . . Отишао да ради и пошао из Карановца кући и нашли га на путу мртва.

(Будожеља, 1871, 40)

— Ранко као надничар умро у Драг (чићима) и ту у гробље сарањен.

(Ранко из Влатељица, 1874, 45)

— У надничењу умро и сарањен у лисичком гробљу.

(Милосав Варјачић, Прилике, 1876, 35)

— Вулета Ристовић из села Крњина новопазарског округа. . . Наднично по Карановцу и умро у кафани.

(Карановац, 1876, 35)

— Путујући за ваљевски округ у рад пао са ћуприје у воду Каменицу.

(Арсеније Сићевић, Тометино Поље, 1903, 14)

.....

Слуге се најчешће помињу под уопштеним називом СЛУГА, а само понекад у „специјалности“ тежачког или механског слуге. За понеке се наведе да су којекуда служили или били у служби. Именују се и газде код којих се слуговало и умирало. Слугински је живот, и крај, поповска рука потпуније и утаначеније записивала.

— Пауна Врбића из Качера земљеделица. . . Одбегла је од свог мужа и дошав у Добродо код Стевана Бонцулића код ког је служила 15 год. и ту се преставила.

(Добродо, 1870,45)

— Мојсило Бажалац житељ манастира Студенице слуга. . . Погинуо ноћу од разбојника у Пустопољу.

(Студеница, 1871, 67)

— Јован Крстић из Карана слуга меански. . . Доцније је опојан и у протокол заведен због тога што се ние знало кое је вероисповеди бијо.

(Каран, 1872, 30)

— Марко Мијовић привр(емени) житељ тернавски... Није имао стална обиталишта. Служио је којегде.

(Трнава, 1872, „око 40 лета“)

— Лазар Сеничанин из Котраже... Лазар је умро у Слатини као слуга код поч. Богосава Чакајца.

(Слатина, 1872, 40)

— Јагода Н. с(ела) Љубања слушкиња... Скитнички и блудан живот провела, што је и уморило.

(Каран, 1872)

— Рођен је у Речицама. Отишо је по служби и најпосле дошао је у Речице гди је и умро својом смрћу.

(Петар Савић, Речице, 1873, 48)

— Миленко Качаревић житељ даићски... Зато је после опеват што су га нашли у планини мртва. Слуга из друге парохије, ние из наше.

(Студеница, 1873)

— Филип Бошковић слуга механџиски из Карановца... Филип био је син Јока Бошковића из Подгорице, ал злим удесом прободен, ту умро и сарањен.

(Карановац, 1875, 20)

— Перса слушкиња Јевта писара среза карановачког... Није се знало из ког је места и ко су јој родитељи при записивању у протокол.

(Карановац, 1875, 30)

— Милош Стефановић слуга тежачки из Мрсаћа спроведен од началника среза карановачког да се због кривице преда суду на осуду па је умро у меани Јечменића овде у Чачку.

(Чачак, 1879, 40—65)

.....

Као последњи међу последњима, скитнице су најзлосрећнији. У лутању од немила до недрага, они кукавно блуде сеоским друмовима и тумарају паланачким сокацима, с убошким ритима и просјачким торбама. Скапавају као заблудасти скитаоци, као слабоуми несавитници божји.

— Луко Ненадић из Комадина... Био је заблудаст.

(Ивањица, 1871, 18)

— Филип Дрљић из Засеља земљеделац... Скитао се коекуда па дошавши у место рођења и разболивши се ома и умре и тако се код мене није исповедао и причест(ио).

(Каран, 1874, 50)

— Радован Церовић просјак из Крушевице... Радован просјак умро је у Чибуковцу и сарањен, а свештенику није јављено па доцније када је се дознало свршено је опело над упокојеним.

(Карановац, 1876, „не зна се“)

— Милева Марковић из Крагујевца скитница... Умрла на сојаку пред кафаном Милашићевом.

(Чачак, 1877, 23)

— Мијаило... Умро у селу Милићевцима. Презиме се не зна ни из кога села.

(Милићевци, 1879, 46)

— Сава Н. просјак... Не зна се јер је полумртав у болницу донешен.

(Чачак, 1884,?)

— Петрија скитница... Скитница и слабоумство.

(Студеница, 1901, 35)

.....

Тако записи попова о крајњем, смртном, трену својих најсиротнијих парохијана казују и о њиховом целом животу, који су на тесном окућју или у аргатлуку, скитњи и прошњи мучно проводили. С чемерном душом, гладним дробом, убошком одећом. О надничарској мотици, потукачком штапу, божјачкој торби.

АРХИТЕКТОНСКИ И СЛИКАРСКИ СПОМЕНИЦИ ДРАГАЧЕВА

У историји српске архитектуре и сликарства област Драгачева не заузима особито високо место, али се у разматрањима развоја ових грана стваралаштва, нарочито у новијем времену (XVI—XIX век) не може никако заобићи. Бледи и незнатни трагови средњовековних грађевина сакралног карактера на локалитетима познатим под именом „Црквина“, „црквиште“, „манастириште“ и сл. (Лисице, Дљин, Рогача, Луке, Котража, Вучковица, Доњи Дубац, Горачићи, Горња Краварица и др.) нејасно нам казују о постојању храмова непознатог просторног решења и конструктивног склопа, који су, вероватно, настали у раздобљу од XIV—XV века, а чији су облици временом ишчезли дејством природних чинилаца или људске силе. Ова неистражена сведочанства нису ни издалека очувана у мери која би нам обезбеђивала покушај целовитијег сагледавања не само развоја црквеног градитељства у овој области, већ чак ни успостављање сигурније представе о хронолошком континуитету насељености ових крајева у средњем веку. Археолошки неиспитане некрополе и фортификациони објекти под именом „градине“ (Лис, Вича, Вучковица, Властелице, Граб и др.) можда би више могле да укажу на сталну насељеност ових предела у раздобљу средњег века, него скромни и најчешће неидентификовани остаци или рушевине црквених грађевина неутврђених облика и величине. Ни оскудни писани подаци немају снагу правих аргумената на којима би заснивали неке одређене закључке о градитељским остварењима и схватањима на овом тлу у периоду српске државне самосталности. Систематска теренска испитивања и археолошка ископавања дала би, вероватно, сигурније елементе за наслућивање обима и садржаја архитектонске баштине чије би продубљење проучавање тек могло да одреди степен сазнања о правим токовима развитка драгачевске градитељ-

ске мисли овог времена, наравно уколико се уопште може говорити о некаквом регионалном систематизовању развитака ове делатности.

Сасвим је друкчија и неупоредиво јаснија слика о градитељским збивањима у доба турске превласти, односно после обнове Пећке патријаршије (1557). Поузданости тог сазнања у првом реду доприносе очувани споменици из просторне културно-историјске целине коју чине овчарско-кабларски манастири. Два можда најрепрезентативнија манастира из овог комплекса налазе се на територији Драгачева. То су Св. Тројица и Сретење — оба на падинама планине Овчар.

Најстарији писани помен о манастиру Св. Тројици потиче с краја XVI века. Настанак данашње цркве везује се управо за другу половину овог века када је у српским областима дошло до правог препорода на плану изградње, обнове и украшавања цркава фрескама. Архитектура ове цркве представља најлепше градитељско остварење не само међу овчарско-кабларским манастирима, већ и међу многим споменицима овог времена у западној Србији па и шире. Замишљена по угледу на цркве тзв. рашке стилске групе, Св. Тројица је најтипичнији пример архитектонског решења са традиционалним обележјима које је остварено изразитим градитељским и клесарским способностима. Тројички храм се у свим нашим уџбеницима старе архитектуре истиче као једна од најскладнијих и најлепших грађевина у српском градитељству из времена турске доминације.

По прилици истом времену припада манастир Сретење чија је црква обимније обновљена 1818. г. заслугом Никифора Максимовића, потоњег врло угледног ужичког епископа. Црква је једнобродна грађевина са наглашеним правоугаоним певничким просторима и петостраном олтарском апсидом. Зидана олтарска преграда—иконостас—ретко заступљен у архитектури наших цркава, чини сретењски храм изузетним међу овдашњим црквама. Грађевине у манастирском комплексу, преостале после бомбардовања 1941. г., препознајемо и на једном бакрорезу из 1845. који приказује све манастирске објекте обновљене и уређене трудом највећег сре-



Ђаци у Транској код Добоја (1939)

тењског ктитора — поменутог ужичког владике, чија се мермерна гробница налази у припрати храма. Ова графика је значајни докуменат за проучавање наших манастирских целина.

Несигурност средњовековног порекла цркве у Прилипцу које првенствено одређује народно предање, свакако не доводи у питање њен настанак у XVI или XVII столећу. Данашњи изглед храма плод је неколико обнова које су уследиле током прошлог века.

Велика страдања која су се догодила после слома Првог српског устанка, оставила су погубне последице у црквеном градитељству овог краја. Турци су до темеља срушили или опустошили више грађевина, о чијем некадашњем изгледу и размерама немамо поузданих података, а још мање о ктиторима и градитељима. Изузетак свакако чини стара гучка црква у Драгачици о чијој градњи, ктиторима и другим појединостима сазнајемо из натписа који је својевремено забележио Јоаким Вујић и објавио 1826. г. у свом „Путешествију по Србији“. Црква је саграђена 1797. а срушена после изградње нове између 1828. и 1831. године.

Потпуно затишје у области црквеног градитељства које је трајало током друге половине XVII и до пред крај XVIII века, сасвим у складу са политичким и економским приликама, прекида се готово неочекиваним подухватом који је изведен у најтежем времену у жеку Првог српског устанка. Реч је о Богородичиној цркви у Гарачићима чија је изградња започета 1807. а завршена 1810. године. Њени ктитори били су Јован Савић и Лука Кнежевић са народом. Изванредно складна грађевина са својствима рашког архитектонског типа, горачићка црква спада међу наше најлепше објекте настале на почетку XIX века.

Мање значајну као архитектонску творевину, али вредну као грађевинску појаву и као документ о изузетним напорима локалних ктитора у доба када се готово није могла замислити организованија градитељска активност, чини црква Св. Прокопија у Тијању, саграђена 1810. Скромних димензија и једноставних, скоро рустичних архитектонских замисли, овај храм употпуњава слику о пле-

менитим напорима и упорним настојањима народа Драгачева да се у историјски прекретничком времену утемеље упоришта духовног живота у који се улазило са слободарским надама и хуманистичким тежњама.

После Другог српског устанка обезбеђују се повољнији услови за градитељску делатност. За време прве владе кнеза Милоша подижу се цркве широм Србије од којих поједине својим облицима наговештавају нова архитектонска схватања. Изградњом нове цркве у Гучи градитељство Драгачева доживљава значајне промене у погледу напуштања старих образаца и постепеног прихватања утицаја архитектуре западних области, односно крајева преко Саве и Дунава. Мада још увек преовладавају главна обележја карактеристична за грађевине чији се неимари инспиришу традиционалним архитектонским концепцијама, гучка црква са звоником на западној страни, са елементима који указују на барокно порекло и са смелијим рашчлањавањем фасада, по духу и карактеру сасвим се приближава здањима која ће врло брзо, по основним замислима, сасвим рашчистити са старим стилистичким узорима.

Црква у Каони (1827) трихонхоналне основе, рустична и прилично неплеменитих пропорција, дело је домаћих мајстора који су у основи својих неимарских опредељења далеко од иновација које све више продиру из „прека“. Цркве у Вичи и Котражи — грађевине из Милошевог и познијег времена, данас су толико измениле своје облике да се о њима више не може говорити као о аутентичним објектима.

Развој сликарске делатности немогуће је пратити одвојено од градитељства. Сликари су најчешће следили схватања и укусу ктитора црквених грађевина. Црквено сликарство било је најчешће у директној зависности од архитектуре, јер су се њеним развитком стварали услови за развој и усмеравање иконописне делатности и за извођење зидних декорација.

На просторима данашњег Драгачева није очувано ни једно сликарско дело које потиче из средњег века. Најстарије творевине налазе се у црк-

ви манастира Св. Тројице. То су остаци некадашњих фреско-целина којима су биле украшене унутрашње зидне површине тројичког храма. Преостале су само две фреске: једна са представом Св. Тројице и друга Богородице са Христом. За прву се верује да потиче из првих деценија XVII, а за другу из последње четвртине овог столећа. Од некадашњих иконостаса преостале су две престоне иконе: „Богородица са Христом и пророцима“ и „Исус Христос са Св. Јованом, Богородицом и апостолима“. Сликане 1635. ове иконе представљају изванредна сликарска остварења и улазе у круг најзначајнијих дела српског иконописа прве половине XVII века. Треба истаћи да су ове иконе у послератном раздобљу биле заступљене на најрепрезентативнијим изложбама старе српске уметности.

Из времена од друге половине XVII до краја XVIII века у овим крајевима није преостала ни једна икона нити зидна слика. Ако их је и било, у шта не треба ипак сумњати, све су настрадале у ратним пустошењима или небригом човека. Изузетном вредношћу одликује се иконостас из старе гучке цркве, пренет у данашњу. Настао 1797. и ретуширан, вероватно интервенцијама сликара Јанка Михаиловића Молера између 1846. и 1848. г. он улази у најужи круг драгоцених и ретких остварења у српском ликовном наслеђу XVIII века чији је обим и садржај, стицајем несрећних историјских околности, сведен на најмању могућу меру. Када се има у виду чињеница да је овај иконостас једно од ретких целовитих дела војводе Петра Николајевића Молера, талентованог и несрећног сликара, који је у српско сликарство овог времена унео сасвим нове тежње и схватања, онда се може разумети његов значај за проучавање наше ликовне уметности новијег времена.

Хронолошки посматрано, развој сликарске делатности у годинама Карађорђевог устанка и у првим годинама после Таковског устанка доживљава упадљиву стагнацију. Готово да из тог раздобља није ништа сачувано од иконописних и других уметничких творевина. Изузетак чини икона Св. Тројице која се налази у истоименом манастиру,

а припада опусу истакнутог и плодног сликара Симеона Лазовића, аутора низа икона у ужичком крају.

Зографска уметност коју је кнез Милош благонаклоно подстицао у Србији, имала је у Драгачеву један продор, који је оличен настанком иконостаса у каонској цркви (1831), чији је аутор популарни, не много даровити и конзервативни сликар Јања Молер.

Када се говори о сликарству XIX века у Драгачеву, увек се с правом мисли на стваралаштво домаћег иконописца Јанка Михаиловића Молера, а у новије време и његовог сина Сретена Протића — Молеровића. Више од три деценије интензивног деловања Јанка Михаиловића оставиле су трајан печат на развој сликарског схватања не само у Драгачеву, већ и у знатно ширим границама западне Србије. Иако је готово цео свој живот провео у Драгачеву и у своје време био једини сликар који је заједно са својим сином задовољавао све мање сликарске потребе овдашње клијентеле, он у свом завичају није тако много урадио као што се доскора веровало. Осим делова иконостаса у Гучи, затим целог иконостаса у Прилипцу и Тијању (делимично је очуван и налази се у Народном музеју у Чачку), портрета епископа Нићифора Максимовића у Сртењу и извесног броја славских икона у старијим кућама Драгачева, он, изгледа, према очуваним делима, и није много више урадио за потребе драгачевских ктитора. Међутим, Михаиловић је био врло активан и тражен сликар на ширим просторима западног Поморавља, ужичког краја и Старог Влаха. Радећи самостално или у заједници са својим сином Сretenом, он је насликао низ иконостаса ван Драгачева (Жича, Цветке, Жежевица, Прањани, Горобиле, Доброселица, Бјелуша и др.) и већи број икона које се према непотпуној евиденцији данас налазе у овчарско-кабларским манастирима, Жежевици, Приликама, Чачку, Ужицу, Пожези, Ариљу, Краљеву, Београду и др.). Премда непотпуно сагледано, дело Ј. Михаиловића чини онај део српског иконописног наслеђа XIX века који ни у ком случају нема маргиналан значај. Посматрано у светлу укупних сли-

карских збивања у унутрашњости тадашње Србије, Молерово стваралаштво представља доста самосвојну и особену појаву која сведочи о свежем и живом оплођавању локалних иконописних струјања без чијег познавања не бисмо могли да разумемо промене које је најављивао тзв. прелазни период у развоју нашег новијег сликарског схватања.

Године 1844. док је још био активан овај драгачевски уметник, у цркви манастира Сретење настају две велике и значајне уметничке целине у чијем настанку он није суделовао. Епископ Никифор Максимовић, уместо њега, ангажује два истакнута и плодна иконописца: Живка Павловића из Пожаревца и Николу Јанковића из Охрида да украсе све зидне површине манастирског храма и да насликају иконостас. Први иконописцац, прогресивнији и талентованији, осликао је зидове олтарског простора и наоса и изобразио престоње и остале иконе за иконостас, а други је украсио фрескама зидове припрате. И један и други сликар представили су се у Сретењу као носиоци оних идеја, које су означавале више или мање успешну симбиозу поствизантијских образаца, закаснелих барокних форми и нових западних утицаја који су се постепено и бојажљиво ширили по Србији.

Као последње значајније сликарско остварење XIX века у Драгачеву може се сматрати иконостас цркве манастира Тројице, пренет 1900. у манастир Благовештење. Ово дело које је насликао 1868. Никола Марковић, наш познати сликар романтичарске стилске припадности, обележава запажен уметнички домет свог аутора који је са још неколико савременика у српско сликарство унео сасвим нове импулсе и тиме знатно допринео новом усмеравању његовог развитака.

ЗАПИСИВАЧИ
НАРОДНИХ ПОСЛОВИЦА
У ДРАГАЧЕВСКОМ
И ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ

И у драгачевској и чачанском крају бројни су истраживачи, записивачи и проучаваоци народних умотворина, пословица посебно.

Циљ ми је да укажем на неке записиваче народних пословица и пословице које активно живе изворно или као варијантни облици у поменутих крајевима.

У драгачевском и чачанском крају живео је прота Милисав Д. Протић. Он је свакодневно био с народом овога краја, па је и забележио бројне народне умотворине народа овога краја.

Посебно се интересовао за народне пословице. Велика је штета што његова рукописна збирка народних пословица „Јеличанке“ још није угледала свет.¹

Драгиша Лапчевић је по угледу на Вука Караџића бележио народне пословице азбучним редом. Једну пословицу насталу из приче је забележио и у Драгачеву:

„Дошао један Србин из Драгачева у Ужице и у дућану једнога Турчина пазарио нешто еспапа, па му остао дужан 56 гроша, с обећањем да ће му првом приликом, кад буде опет у Ужице долазио, дуг донијети и платити. Турчин пристаде, па га за име није ни питао, већ на диреку кредом запише: „Вла, из Драгачева 56 гроша“.

Дужник није долазио, а Турчин је ћутао. После годину дана упита једнога сељака, који му је у дућану пазарио и пазарено платио, одакле је, па кад му је овај рекао да је из Драгачева, Турчин му подвикне да му плати дужни' 56 гроша. Овоме јаднику није ништа помогло правдање да му ништа није дужан, да му је сад први пут у дућан ступио, итд. Турчин дозове момке, истуче сељака, узме му 56 гроша и избаци из дућана уз објашњење: „Мени је Вла' из Драгачева остао дужан 56

гроша, а ти си сам признао да си Вла' из Драгачева".²

Бројни истраживачи народних умотворина у драгачевском крају задњих година врло успешно бележе и обелодањују знане и незнане народне умотворине, нарочито епске и лирске песме као и легенде. Нађу се уз ово народно благо и ретке пословице и изреке.

Професор Никола Стојић и новинар Радован М. Маринковић су у овом крају забележили неколико пословица и публиковали их у „Расковнику“.³

Професор Љубомир Марковић је у чачанском и моравичком крају бележио народне умотворине, анегдоте и легенде посебно. Узгред је бележио народне пословице и разврстао их азбучним редом.

Годинама трага за народним благом чачанског и других крајева Србије: од Врања и Лазаревца и од Колубаре до Старог Влаха и верно га бележи Радул Марковић. Поред лирских и епских народних песама Марковића посебно занимају народне пословице. У својој књизи „Незаборав“, (Чачак, 1976), уз лирске и епске народне песме објавио је и народне пословице (од 84. до 134. странице).

Бројне пословице и расправе о њима Марковић је објавио у стручним публикацијама.⁴

Ево неколико пословица и изрека записаних у чачанском крају:

Чувај се лисичје хвале.

Лончић мали, па прекипи.

Дај ми човека, па ме са њим и у јаму пошаљи.

Муж је глава, а жена шија,
глава се окреће како је шија навија.

Отац једва чека да му се син роди,
а син да му отац умре.

Нису криве све траве што коприве жаре.
Човек види само оно што зна.

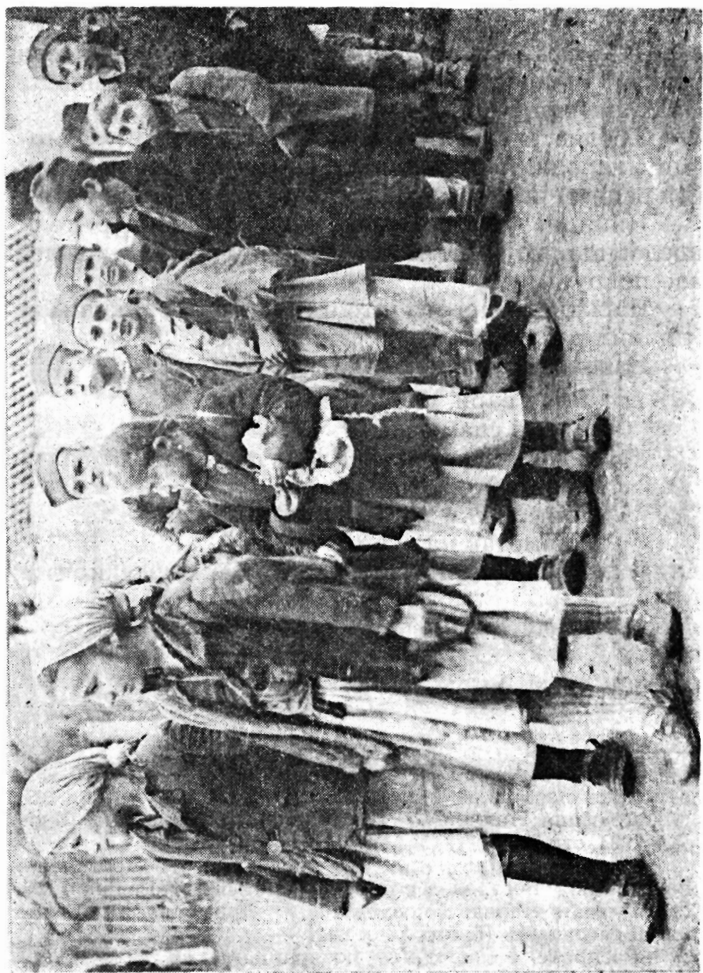
Љуто сирће свој суд штети (нагриза).

Пијаница пијаницу тражи.

Цвет се бере док мирише.

Свака рана поред срца,
своја рана насред срца.

При пићу ко најмање зна највише говори.
Речима се брзо камен може подићи.



Одлазак из школе, Грапска код Добоја (1938)

Публициста Владимир Лале Никшић узгред уз своја бројна истраживања из блиске прошлости бележи у народу овога краја и народне пословице и тако их чува од заборава.

Уредио је азбучним редоследом скромну збирчицу народних пословица, чувених у овом крају под радним називом „Не пада снег да покрије брег“.

Никшић је забележио оне народне изреке и пословице „које интензивно живе у народу наведеног подручја“.⁵

Народне мудрости што их је записао Владимир Никшић различите су по садржају.

Наводимо само неке од њих:

Воду вари, воду лади — вода те вода.

Време сламу једе.

За жедна вола нема мутне воде.

Зове уку на своју бруку.

Луд се учи на својим грешкама,
а паметан на туђим.

Љубав и сиромаштво не можеш сакрити.

¹ „Расковник“, бр. 4, стр. 53—54; и бр. 8, стр. 80—81, из збирке необјављених пословица „Јеличанке“.

² Драгиша Лапчевић: Пословице из Моравица, Београд, 1924, стр. 15.

³ Никола Стојић: Народне пословице из Драгачева, „Расковник“, Београд, број 16, страна 80, и Радован М. Маринковић: Народне пословице из Драгачева, „Расковник“, Београд, бр. 16, стр. 76, и 80.

⁴ Расправе о народним пословицама до сада Радул Марковић је објавио у следећим публикацијама: „Венац“, Г. Милановац, „Расковник“, Београд, „Народно стваралаштво“, Београд, „Градина“, Ниш, „Путокази“, Тузла, „Повеља октобра“, Краљево, „Наше стварање“, Лесковац, „Педагошка стварност“, Нови Сад, „Зборник Народног музеја“ Чачак, „Стварање“, Приштина, „Задруга“, Београд, „Пољопривредни календар“, Београд, „Тик-так“, Горњи Милановац, „Ток“, Прокупље, и др.

⁵ Рукописна збирка народних пословица Владимира Лала Никшића „Не пада снег да покрије брег“ је уређена азбучним редом, а садржи пословице различите по садржају забележене на терену од Г. Милановца до Ивањице и Краљева.

Драгомир Брајковић

КРОЗ БОЛ КА НЕСАЗНАЊУ

(Поводом двадесетогодишњице смрти Пауна Петронијевића)

О песничком делу које је, као што је то случај са поезијом Пауна Петронијевића, остало недовршено тешко је говорити. Извесна попустљивост обележава приступ таквим делима, и то је сасвим разумљиво. Нагађање о томе којим би се правцем могло даље развијати назначено дело није нам много од помоћи у вредновању.

Извесна мера критичности, сигурно је, више ће користити. Но све оне друге, понекад и ванкњижевне моменте, морамо такође узети у обзир јер и они, бар на часак, бацају какву-такву светлост и на дело и на аутора.

Кад је у питању дело Пауна Петронијевића онда ваља, већ на самом почетку, рећи да је реч о торзоу, о назнакама, или, најтачније речено, о збиру песама међу којима има неколико изузетно лепих и узбудљивих.

Могао је тај збир песама, да је било прилике и могућности, да буде развијен и сложеније, разгранатије, и драматичније. Тога, знамо, није било, и то је неопходно узети у обзир.

Било је немира и слутњи, често црних, и све је то имало доста уплива на формирање како стихова тако и песникова погледа на свет. Паун Петронијевић се данас, дакле, указује као даровита

песничка појава. Нагло је блеснуо овај дар угасивши се прерано са животом песниковим.

То би, ето, биле неке одреднице, нешто што условљава и усмерава разговор о овом песнику.

Преко неких међа, ни сам песник није прекорачио. У неким, срећним случајевима, учиниле су то, уместо њега, неке од најуспелијих, најлепших и најузбудљивијих његових песама. Па и тамо где је било речи о висинама тражено је *дно*, макар то било и *дно неба*. Можда је у оваквој поставци могуће тражити и корен првих немира и усмерења. У сваком случају критичким ишчитавањем овог обимом невеликог дела указују се и мане и вредности једног занимљивог песничког поступка.

Паун Петронијевић је од оних песника чије су песме дело силног надахнућа. Надахнуће које изнедрује овакве стихове као да држи њихове ауторе и њихов говор у стању неке повишене температуре, неког посебног осећања и егзалтираности. Реч је о песницима код којих ни једна песма није случајност, мада је песник до њих долазио без неког унапред смишљеног плана и пипремљеног песничког концепта. На овај начин они су сачували изворност казивања крећући се кроз свет као његов неодвојиви део, спремни да буду и инструмент на коме ће се сложеност, а понекад и збрканост тог света, оглашавати посебним мелодијама.

Што тај инструмент света понекад засвира и властиту мелодију није ни у каквој опречности са природношћу казивања, Паун Петронијевић је певао лако, природно и једноставно да би, напросто, човек поверовао да су речи тражиле уточишта у њему, а не да је он сам у њима тражио лека и спаса.

Немогућност да се ова два односа раздвоје и издиференцирају до крајњих граница покрива управо оно поље несазнања где се неминовно оглашавају песник и песме.

Преосетљивост коју је кроз неоправдано кратак животни век пронео Паун Петронијевић и није могла наћи лепшег и прикладнијег заклона од песама, нити је песма могла наћи истинскијег првженика од грудоболног младића који је био и спре-

ман и жељан да скрати пут, како пророџански сам песник каже у једној песни.

Код Пауна Петронијевића све је било повезано са *болом* и *пролећем*. Сам је, већ у раној младости, себе знао спознати пустог као *мртав град*. Та рана самоспознаја, та јасна артикулација њена, тај грч зачет у некој младалачкој пометности, у песмама се његовим одразио посве друкчије, посве неочекивано.

Има у тој супротности и нечег што називамо неминовношћу, али између тих раних спознаја: бола, као прве спознате мере постојања; и пролећа, као идеала расцветавања, разиграности, младости и код Пауна на жалост, животне недосегнутости, — одвијала се велика драма чије одјеке имамо у неким његовим песмама као неки од видова опирања и супротстављања.

Тако је складност песме надокнађивала болешћивом и болешљивом младићу све оно што му је, худом животном судбином, било ускраћено и у неповрат однето.

Биле су те песме, као и многим песницима пре њега, нека врста разговорки. Сусрећемо се у њима са својеврсним обраћањем али и, неретко, у њима препознајемо потрагу и жарку жељу за саговорником, сабратором и сабеседником у часовима дугих и честих осама.

Било би, чини нам се, сасвим погрешно тумачити ове песме као песниково пуко бекство или одлагање краја. Напротив. Паун Петронијевић је и песник запитаности и песник који не бежи од властитог удеса и хуе судбе. Он је од оних за које се заиста може рећи да певају под звездом удеса. Знао је он храбро и достојанствено да погледа безизлазу у очи и да не зацвили. Има неког снажног поноса, неког стојицизма у том поимању и прихватању властитог положаја као и у опроштају песниковом.

Изнад свега тога су, међутим, предели чежње и пространства недосегнутог. ДОБРО ЛЕТО за којим је чезнуо и према којем је усмеравао укупна унутарња преиспитивања и немире било је далеко и недохватно. Песник није стигао до њега, није, на жалост, стигао у пределе зрења. . .

Остало је и оно, као и толико тога у животу овог осетљивог младића означеног и озраченог песмом, недодирнуто и неухваћено, али оно је, бар једним делом, оним што називамо интуитивним, било мера и идеал, било нешто ка чему се стремило, чему се журило. . . Окус те журбе, чежње и лепоте слутње, струји кроз скоро све стихове Пауна Петронијевића.

У сећањима песникове сабраће и пријатеља остала је забележена доброта и племенитост Пауна Петронијевића. Остала је забележена и његова радозналост, његова чежња и сета, његова добродостивост. То сазнајемо из његових песама које примамо као поруке и као неку врсту личног завета.

За нас који га знамо само по стиховима ова сећања одиста налазе истините и пуне потврде у песмама које осташе након њега, у којима остаде и он.

Сусрећемо се у њима са свим овим у сећањима набројаним својствима. Нашла су она доста места и израза у песмама, а то је сасвим и природно јер између песме и живота Паун Петронијевић је, очигледно, стављао знак једнакости. То једначење живота и песама учинило је да његови стихови делују изворно и неизвештачено, а живот постаје свеприсутан, трајући. . .

Песма је била идеал а служење том идеалу није се исцрпљивало у робовању одређеном канону, већ у настојању да песма, као таква, буде у строгој функцији. Не ретко она делује лековито и исцељујући па је, у том погледу, и обраћање песми и речима примерено самом уверењу шта песма значи и шта она може.

Паун Петронијевић не пева о нечем неживотном, неухватљивом и непостојећем, мада у његовој мелодији има нечег неухватљивог, божанског. Из ганутости и бола, из угрожености или слутње да ће до тога доћи, рађала се његова песма. Мости врло често она над безизлазима животним, али их понекад и сама твори. Свест о немогућности потпуног исказивања песмом; осећања спутаности и несигурности, нашли су простора и оставили видна трага у неким песмама Пауна Петронијевића.

На тим местима они се указују као пукотине и недовршеност, а понегде их препознајемо и као песников вапај и прекор речима — варалицама и песмама варљивим. Поимање света и песме код Пауна Петронијевића, као и других песника надахнућа, има романтичарски замаха а исказ романтичарски карактер и мелодију.

Пред светом и животом песник је, напросто, затечен у чуду. Пред феноменом живота, пред светлошћу и дионизијским обзнамама животних радости, он је задивљен и очаран, али је све то у песми осенчено извесном тугом и сетом, пре свега, услед ране спознаје пролазности. . .

То романтичарско поимање није школске и књишке природе већ је дубоко условљено песниковим бићем. Има, истина, у његовој егзалтацији нечег претераног, патетичног и сувишног, чак и за песнике усмерења којему Паун припада. Има у његовој увек подигнутој и устрепталој фрази неке претераности. Но то је, нема сумње, условљено његовом природом као и болешћу која га је задесила још у раној младости.

Егзалтацијом и неуверљивим радостима, краткотрајним светлостима и ненадном блештавошћу, он се бранио градећи од песама самоодбрамбени механизам, а унутар њега је неки мистицизам, спасавајући, лековити, или ако ништа друго заваривајући. Из њега су, као горке сузе, сасвим природно наврле песме. Елегични тон њихов је казивање примерено песницима надахнућа па се, и код Пауна Петронијевића, јавља сасвим природно и неизвештачено.

Погледамо ли мало пажљивије његове песме писане непосредно пред прерану смрт, сусрећемо у њима елегичност казивања, али не и вапај, не тугованку. Истовремено песник се није сасвим помирио ни са пролазношћу. Он, као и у песми „Враћање светлу“, написаној у фебруару 1961. године, као могући отпор и одбрану проналази привиђење обнављања жудњом зрелих њива. Ту је, у истој песми, мада дата доста дискретно, и жеља за продужењем кроз потомство, и сазнање да је продужење могућно и кроз песме.

Иако небимно, песничко дело Пауна Петронијевића се указује као жудња за недосегнутим животом и као надокнада за бројне ускраћене радости. Жудња је обојила и означила ову поезију већ од њене обзнане. Жудео је овај песник велику реку са дубоким виром, и век струна је жудео, и свет је жудео који се у очима свршава. И уопште, у укупној поставци ове поезије, има горке сете и вреле чежње, али и туга коју у њима сусрећемо није безизлазна, она није покорила и покрила све видике, већ делује некако мотивационо.

Рана спознаја нестајања и прилично дуго одлажење дали су одређене акценте поезији Пауна Петронијевића. Она, једноставно, није могла избећи његов животни удес, мада је не можемо узети ни као његову хронологију. Пратећи ту судбу, а чешће извирући из ње, поезија Пауна Петронијевића је бивала осенчавана сетом. И њој је, једно време, као и песнику, било довољно *дисати, само дисати!*

Задовољна већ могућношћу обзнане она и не настоји да се уздигне мало више, у друге сфере, изнад проблема и далеко од властитих изворишта. Она није ни познавала, нити је признавала заборав и самозабрав. Напротив, она га прати, она је жив саучесник и природно је што се кретала у затвореном кругу пуном чарања и очаравања.

Везана за потпуно неизвесну ситуацију, чак би се могло рећи безизлазну, поезију Пауна Петронијевића прожима одређена несагласност. Тамо где је та несагласност већа песме су снажније и јаче, а тамо где је она слабија песме имају неки миран и раван ток, немају снаге и емотивног набоја да уверљиво говоре чак ни о очигледном.

Колико га је надахнуће издвајало и означавало као рођеног песника толико га је и спутавало да се развија особеније, да казује сложеније и сложитије.

Његово дело је, одиста, недовршено. Но у њему, и таквом какво је, има неколико захвата, неколико тематских усмерења која би он, да је било времена и прилике, развио и продубио па бисмо могли говорити и о одређеном концепту, а наравно и критички о томе како је реализован. Овако мора-

мо да уважавамо све ове околности, па се суд о његовим песмама неретко своди на утиске.

У основи ова поезија је хтела бити радост стварања и радост живљења, радост младости и осветљење откровења. Она је хтела саобразити пуну распеваност саме природе, она је хтела да опонаша токове у самој природи и да сама твори нове. У томе су она, и њен аутор, врло рано били пометени. Но та пометеност није донела и збрканост већ напротив, прилично складне песме.

Складност Петронијевићеве песме је, одиста, примерна. Она је стриктно спроведена до краја у свим елементима: и у фактури стиха, и у мелодији, и у ритмици. . . Но и овде је Паун Петронијевић без унапред припремљеног концепта. Он није довољно познавао законитости и правила поетика, али је истински осећао језик. Он је од оних даровитих младића које рађа епска традиција, код којих је, како је то већ речено за Шантића, крв јуначка, душа девојачка. Поникао и васпитан у таквој традицији овај песник је спознао високу меру одговорности пред сваком казаном речју те је и то предодређивало његов начин песничког казивања. Могуће је да је песников удес утицао и на нека песничка исходишта. Изворан и несумњив дар песников везао се, или је сећањем призивао боје завичајне, пре свега, спокоја и спаса ради.

У поезији Пауна Петронијевића завичај је примерена мера спокоја и он се поклапа са безбрижним данима детињства над којим још није сјала звезда песникова удеса. „Еј од искони та струна најдража је“ каже Паун Петронијевић у песми „Детињство“. На тој струни, на струни детињства, обзнањивале су се топле и пуне милоште мелодије Паунове смрти.

Било би сасвим погрешно, и на велику штету по овог песника и његову поезију, наглашавати њену везаност за пасторалу и сеоску средину као једина изворишта. Тога тамо има, али не у оној мери да би од песме чинило сеоску идилу, а од песничке појаве анахронизам. У најбољим стиховима Пауна Петронијевића препознајемо, бар у исказу, модерност најплеменитије врсте, модерност

каква се ретко среће код песника оваквог кова и усмерења.

Експресионистичке боје и слике као и симболистичке метафоре сусрећемо у густим и значењима набијеним стиховима Пауна Петронијевића. То је онај слој који је у поезији овог песника занимљив и неистражен, непротумачен. Да је било прилике он би, највероватније, тим смером и кренуо.

Закључке стога тешко можемо доносити, коначне судове још теже. Реч је о недовршеном песничком делу које има лепоте, свежине, неконвенционалности, лиричности, топлине и самосвојности. А то није мало, зар не?!

ПАУН ПЕТРОНИЈЕВИЋ*

(Рибашевина, 1936 — Бежанијска коса, 1962.)

Навршило се двадесет година од смрти Пауна Петронијевића, једног од најдаровитијих песника са села. Време је да се подсетимо на песничко дело и прекратак, али садржајан живот овог песника. Његово песничко стваралаштво испунило је једну болничку деценију од Кнез Села крај Ниша до Бежанијске косе где је тај пут и окончан. Остале су песме којима се бранио од опаке бољке, остале су речи пуне светлости воде и небеса. Хераклитовским надахнућем успео је да се уздигне изнад свести о неминовном поразу, пролазности и нестајању. Отуда у Петронијевићевом песништву и нема тамних тонова, иако је био свестан своје бранковске судбине. Чудесна и постојана вера овог песника у трајност света изнедрила је неколико изузетних песама, као што су „Бела песма“ и „Балада о човеку“.

З. Вучић

* Збирке песама: „Пастир тражи дно неба“ (1962) и „Добро лето“ (1974).

ДРАГАЧЕВО

*Драгачево ружом ограђено,
пола ружом, пола босиоком.
С' једне стране планином Јелицом,
са три стране реком Моравицом.*

Народна песма

Драгачево... То је традиционални назив за део западне Србије смештен на обронцима планина Овчара, Јелице, Голупца и Чемерна и у сливовима река Белице, Моравице (Западне Мораве) и Толишнице.

Највећи део Драгачева у саставу је општине Лучани, која захвата 36 од укупно 49 драгачевских насеља. У њој, према попису из 1981. године, у 8.461 домаћинству, живи 29.710 становника.¹ Суседне општине су: Чачак, Краљево, Ивањица, Ариље и Пожега.

Драгачево се простира по благо заталасаном терену, који је обрастао шумама и воћњацима док на побрђима и у речним долинама има и плоднијег земљишта, погодног за гајење ратарских и повртарских култура.

Природа је овде била веома дарежљива у стварању лепота, реткости и знаменитости. Од праисторије до данас људска рука је ту лепоту оплемењивала и дограђивала нове вредности.

Највиши врх у Драгачеву је планина Овчар са 985 метара надморске висине, а на планини Јелици Црна стена са 929 метара. Најдужа је река Белица, која протиче средишњим делом овог краја од истока према западу. Извире испод Чемерна у Горњем Дубцу, а улива се у Западну Мораву, у Дљину, која, као Моравица, опасује Драгачево са јужне и западне стране.

Планине су углавном обрасле листопадном шумом, а само извесни њихови делови прекривени су и четинарима, углавном бором и јелом. Иначе, овде расту: буква, граб, брест и храст, а у нижим пределима има багрема, тополе, јове и врбе. Од воћа гаји се шљива, јабука, малина, јагода, орах, вишња и трешња. На њивама се сеју кромпир, кукуруз, пшеница и, нешто мање, јечам и оvas.

Драгачево сачињавају насеља: Брезовице, Бели Камен, Вирово, Вича, Властелице, Вучковица, Горачићи, Горњи Дубац, Горња Краварица, Граб, Губеревци, Гуча, Дљин, Доњи Дубац, Доња Краварица, Драгојевац, Дучаловићи, Бераћ, Живица, Зеоке, Каона, Кривача, Котража, Крстац, Лис, Лиса, Лисице, Лопаш, Луке, Лучани, Марковица, Милатовићи, Миросалци, Негришори, Осоница, Пилатовићи, Прилипац, Пухово, Пшаник, Рогача, Ртари, Рти, Тијање, Толишница, Трешњевица, Турица и Церова. После другог светског рата вршене су бројне територијалне промене. Највећи део Драгачева нашао се у саставу општине Лучани, док је другим општинама припојено 13 драгачевских насеља: Брезовице Чачку, Толишница Краљеву, Осоница, Луке и Лиса Ивањици, Трешњевица, Миросалци, Церова, Вирово и Драгојевац Ариљу, Лопаш, Прилипац и Пилатовићи Пожеги.

О самом називу Драгачева нема поузданих података. Једно могуће тумачење даје Милисав Д. Протић Гучанин у својој књизи „Драгачево и његови славни синови“ служећи се подацима „Историје...“ Јована Раича. Он каже да се у једној хрисовуљи, коју је цар Душан дао неком властелину Дејану и његовом потомству, помиње село Архиљевица и црква архиљевска, посвећена св. Архилију — Ахилију и Пахомеју. Архиљевица је, као што је познато, Ариље, у коме је и данас древна црква. Деспотица Евдокија, супруга Жарка, сина Дејановог, како се напомиње у Протићевој књизи, имала је два сина: Константина и Драгаша. Браћа су уживала архиљевску баштину, па су је највероватније међу собом поделили тако да је Драгашу припао крај десно од Моравице, управо данашње Драгачево. По овом баштинару, наводно, цео крај је добио име можда одмах или после Драгашеве смрти или чак онда када се он, 1385. године, закалуђерио. Од Драгаша је, каже Протић, Драгашево, односно Драгачево.²

Највероватније је да је ово легенда, тим пре што се рецимо, у народној песми „Бан Милутин и Дука Херцеговац“ име Драгачево везује чак и за битку на Велбужду из 1330. године. Иначе, другачијих тумачења засад нема. Чак ни легенди које знају за топоним Драгачево.

Сигурно је да је Драгачево и пре XIV века, када се помиње његов „баштинар“ Драгаш, било настањено. Ово сведоче бројни локалитети са налазима остатака материјалне културе, који трајање људског живота на овом простору одводе чак у праисторију.

Трагови праисторијских насеља откривени су на више места. На локалитету Брег у Гучи пронађена је камена секира, ножићи од оникса, фрагменти керамике, тегови за риболов и две статуете од земље, што недвосмислено доказује постојање винчанске културне групе. Из неолита (млађе камено доба) су и насеља у Великој ливади (Крстац) и на Збеговишту (Губеревци). Знатно је више некропола праисторијских хумки.

Више локалитета и налаза сведоче доба римске доминације овим крајем. Тако се уочавају остаци два римска

пута. Један је из Придворице прелазео преко планине Јелице у Ртаре и Негришоре, а затим ишао према Тучкову. Од њега се у Негришорима одвајао други, па преко Тијанџа, Зеока, Граба и Горачића одлазио на исток. Остаци римских насеобина откривени су и на Крушевљу у Лучанима, на Локви у Ртарима, на Дубовцу у Дучаловићима, на Црквини у Рогачи. На гробљу у Негришорима још зубу времена одолева надгробник (стела) украшен орнаменталним фризом, са неколико неповезаних слова и натписом: „Д. М. Тоти Ар”. На јеличкој Градини, у Грабу, откривен је римски жртвеник посвећен богињи Дијани, итд.

Недовољна су и сазнања о раном словенском добу, све до XII века. Изостала су студиознија проучавања, па Јован Ердељановић у својој студији „Доње Драгачево” с правом каже да је овај крај „са тамном прошлостју”. Не зна се какве тајне крију у себи ни „римска”, „диновска” и „грчка” гробља, са гробовима прекривеним каменим плочама без икаквих знакова и натписа.

Време српске средњовековне државне самосталности сведочи нешто нађеном оружја и алата, као и неколико мање или више очуваних градина. Много је и „црквина” које народна предања опредељују у српски средњи век. Зна се да је Драгачево улазило у територију на којој је стварана српска средњовековна држава под великим жупаном Стеваном Немањом. Поред осталих жупа, неки историчари помињу на овом терену постојање жупе Белице и жупе Властелице. Жупа Белица обухватала је углавном доње Драгачево и села око Пожеге, а Властелица горње Драгачево. Потпадале су под власт Немањиног брата Страцимира, који је столовао у Чачку и ту подигао своју задужбину — манастир Богородице градачке. Касније су такође улазиле у састав српске средњовековне државе.

Период турске управе овим крајем још није довољно проучен. Ипак, зна се да је подручје Драгачева касније улазило у састав Београдског пашалука, и то у Пожешкој нахији. Један његов део био је царско добро. Из периода турске управе помињу се овчарско-кабларски манастири — Тројице и Срећење.

Деветнаести век је у Драгачеву крваво започео и, на одговарајући начин, исто се тако завршио. Слободарски живаљ овог краја дао је пун допринос у оба српска устанка, али је доказао да жели слободу и од тираније домаћих властодржаца — чувеном Горачићком буном, 1893. године, о чему сведочи и спомен-музеј у селу Порачићима. Од Светозара Марковића до данас, и овај, драгачевски крај, одгајао је у својој средини људе који су се непрекидно доказивали у ватри напредних и револуционарних кретања. Међу устаницима, поменимо Милутина Илића — Проту Гучанина, Новака Бошковића — Петковића и Милића Радовића, као и Јанка Михаиловића Молера, свештеника али и сликара. Међу народним трибунима, почасно место узима Ранко Тајсић, са којим је сарађивао учитељ Марко Пајић, а доцније, у развоју социјалдемократског покрета и Комунистичке партије Милојко Ђирјаковић и Светислав

Недовић. Уопште, после првог светског рата, у којем је пало 3000 Драгачеваца, социјалистичке и комунистичке идеје добиле су пун замах. На општинским изборима 1920, за комунисте је гласало 384 Драгачевца. Пред крај 1940, партијске ћелије деловале су у Дучаловићима, Лопашу и Вирову и извршене припреме за њихово формирање у Гучи, Каони и Горачићима.

Најбољи синови овог краја одазвали су се, устаничке 1941. позиву КПЈ и организовано пошли у борбу за слободу и за нове друштвене односе. Борили су се у редовима прослављеног Драгачевског батаљона Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић”, у другим партизанским јединицама, организовали су партијски рад и револуционарну народну власт на слободној територији. У току народноослободилачког рата погинуло је 435 бораца у јединицама, 57 бораца у позадини, 50 сарадника и симпатизера НОП-а, 54 војника бивше југословенске војске и 343 жртве фашистичког терора. Међу погинулим било је 49 чланова КПЈ и 39 чланова СКОЈ-а, као и четири народна хероја.⁸

Послератни период испуњен је веома брзим друштвено-економским развојем овог краја, који је, од некада заосталог, пољопривредног данас подручје које је створило солидне услове за живот радних људи и грађана. Најзначајнији ствараоци дохотка су Хемијска индустрија „Милан Благојевић” у Лучанима, Индустријски комбинат „Гуча”, пољопривредне радне организације „Воћар-продукт” у Гучи и „Воћар-Драгачево” у Котражи, Трговинска радна организација „Драча” у Гучи и ООУР „Драгачево”, које послуже у саставу чачанске ТУРО „Морава”. Са неколико мањих организација („Стаклореклам” и „Лучани” у Лучанима, Конфекција „Слога” у Гучи и Драгачевска задруга жена „Рајка Боројевић” у Доњем Дубцу), оне стварају материјалну основу за стални развој и напредак у свим областима друштвено-економског живота.

Гледајући у целини, друштвеним делатностима поклања се изузетна пажња. У здравственим установама ради 38 лекара са већим бројем осталог здравственог особља. Основним и средњим образовањем обухваћено је више од 4000 ученика, а у дечјим вртићима у Лучанима и Гучи више од 400 малишана је у дневном боравку док су им родитељи на радном месту. Дом културе у Гучи, са одељењима у неколико драгачевских села, располаже са преко 30.000 књига, и, са Савезом аматера општине Лучани, организатор је свих аматерских културних активности. У томе, посебно место заузимају две значајне манифестације изворног народног стваралаштва — Драгачевског сабора трубача, који се у Гучи одржава од 1981. године, и „Распеваног Драгачева”, смотре изворног драгачевског фолклора, која, такође, живи више од две деценије. При Дому културе у Гучи делује и Удружење самоуких сликара и вајара које окупља двадесетак самоуких стваралаца — земљорадника, домаћица, радника, интелектуалаца...

Поменимо, на крају, да све природне и културно-историјске особености Драгачева о којима је у овом напису било речи, као и нови Хотел „Златна труба” у Гучи и де-

сетине домаћинстава у селима, пружају изванредне могућности за развој туризма. Те могућности, нажалост, до сада мало су коришћене. А Драгачево је, између осталог, познато и по гостољубивости, одређитости и непосредности својих људи.

Предраг Раовић

Напомене:

¹ Подаци Скупштине Општине у Лучанима.

² Милисав Д. Протић Гучанин, „Драгачево и његови славни синови“, Ниш, 1940.

³ Радован М. Маринковић, Томислав Протић, Јован Радовановић, „Драгачево“, Чачак — Лучани, 1981.

ВЕЛИКО ТРУБАЧКО СЛАВЉЕ

О највећем сабору на свету

Драгачевски сабор трубача је својеврсно чудо. Недавно су у Гучу стигла два писма: једно из Кубе, а друго из Сједињених Америчких Држава. Садржина им слична. Једни се обраћају Саборском одбору за савете око предстојећег светског фестивала у Хавани, а други због приређивачког путовања по Европи неке уметничке трупе. Дакле, тамошњи пословни људи интересују се за драгачевско искуство.

Да представљање Сабора народних трубача Србије буде потпуније, постарале су се телевизијске куће из наше земље, као и оне из Јапана, Италије, Савезне Републике Немачке, Совјетског Савеза, Енглеске и Француске. Филмски уметници из Београда, Крсто Шканата и Пуриша Ђорђевић, остварили су запажене документарне филмове о Сабору. Наши и белосветски новинари не престају да пишу о „Највећем сабору на свету“, па је, захваљујући њима, јавност у могућности да се увери у изузетност ове културне и туристичке приредбе.

Кад се све то збива у Србији, у „ломном“ Драгачеву, у маленој Гучи, двадесет две године заредом, па се ту окупља по двеста трубача и по сто хиљада њихових слушалаца, онда је умесно да се о овој ПОЈАВИ проговори потпуније

О труби

Најпре: шта је труба? Овај дувачки инструмент изграђен је од лима. Историја трубе, њен изглед и начин свирања у трубу описани су у ђачким уџбеницима, па је довољно ако се каже да труба има леп, светао, висок и

продоран глас, те се чује надалеко. С тим својствима ушла је труба у касарне, а кад је било нужно, силазила је у ров и излетала на бојиште. Прва српска Војна музика појавила се средином прошлог века у Крагујевцу, код књаза Милоша Обреновића. Зна се да је Књажеву банду спремао Чех, Јосиф Шлезингер.

О Драгачевцима с војничком трубом

Труба није наш народни музички инструмент. Обрела се у Драгачеву под крај деветнаестог века. Донесе је, вероватно, неки војни трубач после Јаворског рата (1876—1878. године). Мора бити да је трубин јек надахнућем испуњавао јуначке груди храбрих Драгачеваца. А они, иако навикнути на чедне тонове гусала, фруле и двојнице, не одбацише је. Напротив, с љубављу и чежњом примише је-прихватише и пригрлише као да је поникла ту, у прелепом Драгачеву.

Можда се баш та, прва војничка труба, налазила у рукама оног бесмртника, који се посмртно оглашава са крајпуташа:

„Овај биљег
показује Уроша Ракићевића
из Губереваца

трубач I класе народне војске X баталиона,
I чете... који погибе 21. септембра 1876. године .
на Шиљеговцу... за отачество бранећи се.”

И као што то код Срба бива с оружјем и гуслама — „од оца је остануло сину” — тако би и с витешком трубом. Војничка труба давана је само обдареном војнику, а то, обично, бејаше Драгачевац.

Крајпуташ је лична карта још једног драгачевског јуришног трубача. „Такав је, рецимо, како сведочи један споменик у порти цркве у Горачићима, био Божидар С. Вуловић из Губереваца... који је рањен 1914. године код Ужица и у том граду умро”. (Радован М. Маринковић и Предраг Раовић: САБОР ТРУБАЧА ГУЧА, стр. 7).

О првим трубачким скупинама у Драгачеву

Војничке трубе су једноставно грађене, па су служиле само за свирање командних обзнана: збора, повечерја, узбуне, јуриша и повлачења. Тек после првог светског рата пристигоше у Драгачево трубе с вентилима. На таквим трубама могло се све одсвирати: песма, коло и марш. Ова труба поче да потискује народне музичке инструменте. Отада, свирачки састави трубача увеличавају драгачевске свадбе и остале светковине. Тако се труба наметнула Драгачевцима и прати их од колевке па до гроба.

„Најбољи оркестри у Драгачеву између два светска рата били су из Горачића, Праба, Миросалца, Ртију, Краварице, Турице, Дљина и Пилатовића... Јечале трубе између Јелице и Голупца, Овчара и Чемерна.” (Поменуто дело, стр. 8). У то време, многи Драгачевци обучавали су се у трубаштву код земљака, бившег војног музичара, Момира-Моша Милетића, рођеног у Тијању.

О Драгачевцима, војним музичарима

После другог светског рата, омладинци из Драгачева, обдарени за музику и задојени трубаштвом, одлазе у Војно музичко училиште. Данас, то су цењени службеници ЈНА: Светислав Зимоњић, родом из Горачића; Миодраг Ђоскић из Зеока; Мирко Ђунисијевић из Ртара; Миломир и Милорад Маринковић из Пилатовића, Драгослав Дуњић из Негришора.

О првом Сабору

Први сабор народних трубача огласио се у Гучи 1960. године.

И тако, уз Властимира Лала Вујовића, окупише се Раде Протић, Томислав Протић, Ника Никола Стојић, Рашо Протић, Срећко Смиљанић, Станојла Ђорђевић-Јовановић, Коста Луковић, Милан Мариновић и Илија Станић Рики.

И би, 14. октобра 1960. године, Сабор трубача у Гучи.

О музичким садржајима Сабора

Сабор је, преваасходно, смотра музичког стваралаштва јер се на драгачевској сцени појављују најбољи народни трубачи. Такмичарски дух, постављен још о Првом сабору, захтева од самоуких народних трубача Србије да у Гучу долазе ради надметања у свирању на највитешкијем музичком инструменту. Ту се одмерава трубач са трубачима, бубњар са бубњарима, басиста са басистима.

На Драгачевском сабору трубача не води се борба само за назив ПРВЕ ТРУБЕ ДРАГАЧЕВА. Са трубачког попришта крај реке Белице одлази се и с називом најбољег оркестра или с наградом „ПРОФЕСОР МИОДРАГ ВАСИЉЕВИЋ”. И остале награде означавају одавање почасти појединцу — свирачу, или свирачкој групи — оркестру.

Саборска приредба почиње и завршава се скупним свирањем партизанске песме СА ОВЧАРА И КАБЛАРА. На Првом сабору надметала су се четири оркестра. Сваки је имао по четири-пет трубача. Сада се надмећу по осамнаест оркестара, сваки са по десет свирача. У Гучу долазе само они који су прошли кроз зонска предтакмичења у источној, јужној и западној Србији.

Свирање победника Првог сабора сачувано је на грамофонској плочи. То омогућава да се утврди: кроз следећих двадесет сабора постигнут је веома висок напредак свирања на труби. Такмичарски програм обухвата марш, народну песму и народно коло. Ту, у Гучи, расцветава се музички фолклор Србије. Све је узвишено. Све потчињено музичком заносу извођача и слушалаца.

О смотре осталог стваралаштва

У Драгачево, о Сабору, долазе из разних крајева Југославије најбољи певачи народних песама и најбољи играчи народних игара. То су изворне групе. Оне негују

чисту, изворну народну песму и игру. Наступају у народној ношњи свога краја.

Сабор је смотра рукотворина народних ткаља, плетилца и везиља. Ту излажу своја дела самоуки народни сликари и вајари. Међу њима су познати мајстори, Богосав Живковић и Јанко Брашић, њихови ученици, па чувени сликари из Уздина, Ковачице, па вајари и сликари Драгачева.

Саборске свечаности увеличавају најпознатији писци са села: Момчило Тешкић, Љубиша Ђенић, Обрад Васиљевић, Милена Јововић, Михаило Ђуповић и други им по перу.

Сабор негује надметања у гађању свадбарске јабуке из пушке, бацању камена с рамена, надвлачењу, рвању и скоку из места. Све то доприноси значају Сабора.

О стручњацима на Сабору

Саборске свечаности омогућавају уметницима и научницима да прате, збирају и вреднују остварења народних стваралаца. На фудбалском игралишту, саборском зборилишту, у стручном жирију, комисији која оцењује трубачко такмичење и оглашава добитнике бројних награда, заседали су, саветовали и одлучивали:

Миодраг Васиљевић, професор Музичке академије у Београду; Живојин Здравковић, директор Београдске филхармоније; Бора Живојиновић, професор трубе из Београда; Драгослав Девић, професор Факултета музичке уметности у Београду; Боривоје Илић, уредник музичког програма Радио Београда; Зорислава Васиљевић, професор Факултета музичке уметности у Београду; потпуковник Иван Книфиц, војни диригент; Божидар Пантић, музички уредник Телевизије Београд; Радмила Петровић, етномузиколог из Београда; потпуковник Јован Нонковић, војни диригент; Драгољуб Јовашевић, диригент из Чачка; Радмила Бакочевић, првакиња Београдске опере; мајор Станко Црнобрња, војни диригент; Мирослава М. Васиљевић, професор Факултета музичке уметности у Београду; Војислав Симић, диригент из Београда; Зоран Христић, композитор из Београда; пуковник Будимир Гајић, диригент и композитор из Београда; Ванђел Бадуљи, професор музике из Лесковца; Милош Герић, професор музике из Београда; Вили Чаклец, композитор из Загреба; Бранко В. Радичевић, књижевник из Београда; Никола Колаковић, певач народних песама и књижевник из Београда; Захарије Трнавчевић и Драган Марковић, новинари из Београда; Крсто Шканата, филмски режисер из Београда и низ других, веома цењених професора, јавних и културних радника. У раду стручног жирија учествовао је и академик др Душан Недељковић, професор Београдског универзитета.

Иза имена сваког члана стручног жирија стоје године интелектуалног рада и запажена остварења у струци. А сви су они долазили у Гучу да ДОВОЛЈНО помажу Саборском одбору.

Публика је имала свој жири, који је оцењивао кандидате за назив најпопуларнијег трубача Сабора.

О смени трубачких покољења

Сабор народних трубача у Драгачеву постао је пунолетан. Зашао је у трећу деценију живота. Прилика је да се постави питање: осећа ли се смена трубачких нараштаја. Време је да се уочи: стасају ли наследници врним трубачима, које је Сабор радо прихватао и именовао их најбољима? Десимир Перишић, Срећко Обрадовић, Бакија Бакић, Рака Костић, Јунуз Исмаиловић, Радован Бабић, Милан Николић Доња, Драган Величковић, Бошко Остојић, Милован Бабић и Фејат Сејдић су, захваљујући Сабору, постали чувени мајстори трубе. Они су Сабору давали прегршт незаборавно одсвираних корачница, кола и песама. Остали су у најлепшим сећањима сабораша. Неки од њих, нажалост, напустили су овај свет. Преостале ће Сабор и даље позивати. Само, време је да се мајстори трубе замисле: јесу ли умели овоју вештину свирања да пренесу на млађе?

Чини се, кад је реч о изграђивању трубачког подмлатка, да се нису сви подједнако одужили. А постепена смена звучних трубачких имена је нужност. Од искона је тако: на млађима свет остаје. Пут до звезда јесте дуг и тежак. Али, с временом, свака звезда губи сјај и, потом, угасне. То је неминовност. Последња два Сабора истакла су неколико младих трубача. Међу њима, само двојица одскачу: Божидар Ајрединовић и Светозар Лазовић. Питање је тренутка кад ће се Лазовић попети на победничко постоље, а Божидару је то већ пошло за руком.

О саборским основама

Сабор је утемељен на самоуправним основама. Постоје два савета: програмски и уметнички. Чланови тих савета су изабрани представници својих средина. Међу њима су и представници трубача. Највећи саборски терет, наравно, носе марљиви трудбеници Дома културе „Бранислав Обрадовић Џамбо” у Гучи. Они су полуга замашног пројекта, који се једноставно зове: САБОР ТРУБАЧА.

О Сабору излази лист „ДРАГАЧЕВСКИ ТРУБАЧ”. Сабор је омогућио појаву неколико вредних књига и грамофонских плоча. Загребачки „Југотон” издао је велику плочу „КАД ЈЕКНУ ТРУБЕ ДРАГАЧЕВА”, а Продукција Радио-телевизије Београд издала је плочу „ПОБЕДНИЦИ ДРАГАЧЕВСКОГ САБОРА”.

Сабор је препородио Гучу и Драгачево. Стигла су и неколика признања: Музичког одељења Савезног секретаријата за народну одбрану, Скупштине општине Лучани, „Југотона” и Београдске естраде. У томе су затајили најпозванији: неки чланови жирија за доделу ВУКОВЕ НАГРАДЕ 1980. године. А Сабор је, по свему оствареном, вуковски подухват. Истина, кад су у питању признања, наш народ вели: „Кад год дошла — добро дошла”.

И на крају, све што је написано не може ни изблиза да одслика Драгачевски сабор трубача. Зато, драги читаоче, под крај лета дођи у Гучу.

Драгољуб Д. Јовашевић

ЛЕПОТА ОКУ ДАРОВАНА

Ко једном дође у Драгачево, понесе незаборавне утиске и жељу да се поново врати.

И, збиља, многи му се враћају.

Ни моји сусрети са Драгачевом нису били ретки. Па ипак, увек сам га затицао у добром здрављу и раскошним бојама. Ту боју и ту лепоту Драгачеву су даровали и његови сликари и вајари.

Оно што је Гружа за песничкико надахнуће и трајање, то је Драгачево за сликаре и вајаре. Тамо, у питомој и поетској Гружи све лепоте извиру из песме; овде, у горолном Драгачеву, све се казује сликом и ликом.

И ма којим путем кренули у Драгачево — брдом и пречице преко планине Јелице, равним „царским друмом” преко Пожеге и Лучана, или оним из Краљева преко валовите Каоне — чекају вас сликари и вајари. Њих не можете заобићи — они маме лепотом.

Овде се мисао човекова у лепоту прометнула.

Драгачево и овог лета личи на сликарску колонију. Оживело бојама које му дарују уметници. Они који га у оку и души носе, па потом отискују на платна и клешу у дрвету. На њиховим платнима и скулптурама види се и данас невидљиво запретана прошлост наших огњишта и обичаја, звук распеване трлице, срп који жуто класје обара...

Колико чудесне и стваралачке лепоте на овом простору! Села се граниче — сликарима и вајарима. Приповедачима и ретким песницима.

У Грабу, селу украј пута, одмах чим се крене низ косину Јелице — насељена је сликарска лепота Предрага Радовановића. Прва сликарска палета и родоначленик драгачевске наиве. Овде, у његовом скромном атељеу — све мирише на боје и лепоту. На тајновиту прошлост, на чобанско бацање камена с рамена и ситно коло у црквеној порти. Ту су и корен, и стабло, и гране овог рода и овог тла. И ђаци су му даровити: напајали су се на овим богатим изворима...

Преко плота, на косини са које пуца поглед на Гучу, живи Ката Илић. Лако носи својих осамдесет година. Неписмена. А реч јој мудра. Вади је из неке невидљиве ризнице...

У Зеокама је Славо Николић. Поетску реч на капији уклесао: „Сврати, путниче, да мисао у реч преточимо и мостове пријатељства начинимо”.

У Тијању браћа Срећко и Предраг Митровић. Седамнаест и деветнаест година. Баци Предрага Радовановића. И, још, повремено, ђаци академског сликара Божидара Плазанића, кад овај посети родно село. А долази кад се ужели додира са природом и ретким људима...

А даље, низ пут према Гучи, у Рогачама, вајар Адам Ковановић и сликар Младен Божанић. Тек стасали. Први је ђак познатог вајара Богосава Жиковића, другом је учитељ Предраг Радовановић.

Иза њих — богатство у дрвету и на платну.

Адамове скулптуре су у свету: по галеријама, амбасадама, кућама богатих људи. Све — ретке лепоте. Све — Драгачево и његови људи. Стамени. У животу и — скулптурама. Ови ликови као да нису од дрвета: они су вајани од живота и сви — широм отворених очију, са осмехом или забринутости — гледају у свет испред себе као не верујући да је у овом животу и ово чудо могуће — да се живот ствара и од онога што није живо...

Адам је нашао себе. Открио свој свет. Открио живот пун неслуђених чари и радости. Ради само док осећа задовољство.

Од Младена Божанића се тек очекује. Најавио је раскошан таленат. Кућа је препуна слика. А све рамове урадио његов отац Живота. Па и они — уметнички.

У Лучанима Јанко Копривица. Возач, „друмски вук”, а у кући — јагње. Длетом ваја лепоту човекову и све оно чиме је окружен. На зиду гусле јаворове, на њима: Милош Обилић, Вук Караџић, Карађорђе, Његош... Уметничка творевина. Лепота оку дарована. Поља и овце — све дубоко, у три димензије...

У Кривачама Вера Миловановић. И сликар и вајар. Не зна се у чему је боља. У шали каже да су она и муж Љубиша удружили рад: он, ковач, прави рабаџијска кола, она им длетом додаје чудесну орнаментику и боји их ливадским бојама... А рамови за слике од хростове коре. Све мирише на — Драгачево.

Унаоколо, на све четири стране сликари и вајари: Миломир Радовановић, Славка Тошић, Јовиша Славковић, Стојан Топаловић, Радосав Кузмановић, др Никола Ковачевић, Драган Вукашиновић... И у њиховим уметничким радионицама — раскош. Лепота души и оку дарована. И Драгачеву. И онима који долазе у Драгачево.

Доле, у Гучи, намерник се још једном сусреће са њиховим радовима. Сусреће се, обавезно, и са Николом Стојићем. Професор и вуковац. Вајар. Клеше у дрвету. Он је млађима подстицај. И подршка. И стожер. Атеље му пун лепоте.

Кад дођете у Драгачево, не можете заобићи његове сликаре и вајаре. Они вас чекају. Они вас зову: „Добро дошли у наша срца!”

Антоније Ђурић

ОД ЈЕСЕНИ ДО ЛЕТА НА ЈЕЗИЧКО-КЊИЖЕВНОЈ ТРИБИНИ „ПЕТАР КОЧИЋ”

За време свог трогодишњег постојања и рада, Језичко-књижевна трибина при Библиотеци „Петар Кочић” у Београду показала је нашој широј јавности, поред осталог, да у нас постоји велики број љубитеља лепе речи који брину о судбини нашег језика. Чула су се многа предавања (32), а говорило је око педесетак наших зналаца језика. (Опширније о томе: „Три године рада Језичко-књижевне трибине при Библиотеци „Петар Кочић” у Београду”, Додадак Расковника, јесен 1981).

У својој четвртој сезони, од јесени до лета, Трибина је пожњела нове плодове: девет разговора о језику и тродневно Саветовање о теми: *Актуелна питања наше језичке културе*.

Сезона је започета с темом: *Тренутак нашег књижевног језика*, о којој је говорио Милан Младеновић, професор филозофије (15. септембра 1981). Млади научник је, уз све дивљење Вуку и његовој генијалности, указао на неке странпутице нашег језика. Младеновић се пита: „Да ли је (реформа) представљала прекид у срастању „књижевног” и „народног” језика, „паганског” и „хришћанског” тока наше повести?”

Оваква и слична питања изазвала су бурну дискусију. Младеновић прилази Вуку с дивљењем, али и са благом сумњом.

Др Драго Ђупић говорио је о теми *Лексикографија и језик*, (27. октобра 1981). Изнесени су подаци о стању српскохрватске лексикографије са посебним освртом на расположиву литературу у овој области. Истакнуто је да недостају целе категорије лексикографских дела; нормативни речници различитих типова и намене, етимолошки, фразеолошки, обратни, синонимски, терминолошки и др. Др Ђупић највише је забринут за дијалекатску лексику.

Највећи плод ове језичке јесени био је разговор о теми: *Језик нашег закона* (Како је писан и колико је разумљив), (5. новембар 81). О језику закона чула су се мишљења једанаест доктора наука. Разговор је побудио велику пажњу наше јавности. (Опширније: *Друштво се у језику огледа*, РАСКОВНИК, зима 1981).

У децембру, позиву се одазвао др Радоје Симић, професор Филолошког факултета у Београду. Тема је била: *Српскохрватски језик у реформисаној школи* (15. XII 1981). Професор Симић се доста критички осврнуо на програме и уџбенике за средње усмерено образовање.

„Увођењем термина морфема, морфостилема, фонема, опозиција, дифузност, прафема, за ученике средње школе језик постаје нешто друго, него што они знају. То је почело деловати застрашујуће најпре на наставнике, а затим и на ученике. Било је потребно да се најпре наставник добро при-



Адам Ковановић

преми да би те „еме“ могао лако да препозна у сваком тексту као што препознаје именице или глаголе.”

У програмима за средње школе тражи се и оно што се није предавало на факултету. Професор Симић сматра да је несклад у припремљености професора и програма за средње школе велики. То добро осећају и ђаци и професори.

Почетак 1982. Први пут Трибина позива предаваче ван Београда. То је др Драгољуб Петровић, професор Филозофског факултета у Новом Саду. Тема је: Језик без културе — култура без шансе? (19. јануар 1982). Са сигурношћу, коју може имати само добар зналац језика, проф. Петровић износи чињенице које дају нимамо оптимистичку слику стања нашег језика и културе. (Предавање је објављено у „Књижевној речи“).

На Језичко-књижевној трибини „Петар Кочић“ поред питања из савременог језика говори се и о језику појединих наших писаца и њихових дела; о писцима као највећим учитељима лепог језика. Тако је 18. фебруара 1982. године др Василије Калезић говорио: *О језику и стилу Ива Андрића.*

Једно веома необично предавање одржано је 11. марта 1982. год: — *Психолошка реалност граматике у српскохрватском језику.* Говорио је професор Електротехничког факултета у Београду др Георгије Лукатела. Професор Лукатела изложио је прве

результате својих истраживања из области инжењерске психологије и психолингвистике на примерима из српскохрватског језика. Истраживања су још у току.

Пре великог Саветовања о језику, на Трибини је одржан 8. априла 1982. „Округли сто” са темом: *Језик уџбеника (Језички, психолошки и педагошки приступ)*. У разговору је учествовало 18 стручњака и љубитеља лепе речи. Округлим столом руководила је др Смиљка Васић. Расправљало се о питањима која муче и наставнике и ђаке у школама. Нејасан и неразумљив језик, којим је писана већина уџбеника, један је од разлога отуђења деце од наставе. Др Милан Баковљев саопштио је да у једном уџбенику за други разред усмереног образовања на једној страни има 32 страна израза без објашњења.

Др Смиљка Васић сматра да је основ доброг уџбеника добро мишљење: „Лектор може да „умије” језик уџбеника, али не може да научи аутора да добро мисли. Без доброг

мишљења, нема ни доброг језика. Приликом стварања уџбеника заобиђен је његов корисник, а то је дете”.

На овој Трибини дат је предлог о оснивању оцењивачке комисије и увођењу лектора као четвртог рецензента без чијег стручног мишљења, ниједан рукопис не би смео да се прихвати. На тај начин побољшао би се језик уџбеника.

После Великог саветовања о нашем језику (26, 27. и 28. априла), о којем је овде посебно реч, одржано је на Трибини једно поетично предавање, говорио је наш чувени оперски певач Мирослав Чангаловић, а тема је била: *Речи музике, музика речи* (27. мај 1982).

Чангаловић сматра да је на њега, као доцнијег уметника, велики утицај имала музика коју је слушао у детињству и лепота народног говора у Босни.

Овим предавањем завршила се четврта, најплодоноснија сезона Језичко-књижевне трибине „Петар Кочић” у Београду.

Радмила Кунчер

САБОР О ЈЕЗИКУ

У великој дворани Скупштине Општине Врачар у Београду 26, 27. и 28. априла 1982. године, окупио се несвакидашњи скуп. Сакупили се људи из Србије, а и гости из

других братских република: језички стручњаци, али и многи други којима лепота језика лежи на срцу, па отворено проговорише о стању српскохрватског језика.

На овом тродневном саветовању „Актуелна пи-

тања наше језичке културе" било је много говорника, негде око шездесетак, а још више учесника у разговорима. И показало се оно што се могло очекивати: како има много мука и невоља око нашег језика. Једном речју, сазнало се како дуго или никако нисмо водили бригу о језику. Показало се како нам се језик развијао мимо наше воље и жеље, затрпавао се туђинштинама, постајао сувопаран, пун немушних фраза и тако поступно изгубио ону сочну лепоту наше домаће, народне изворности.

Сазнали смо и за многе друге тешкоће у вези са језиком. Тако, на пример, од академика Павла Ивића чули смо о ширини и језичкој политици као неопходној потреби правилног развитка нашег књижевног језика; академик Радомир Лукић рекао нам

је много о језику права и његовом наличју; од др Ратка Божовића чули смо како је наступила криза језика као криза друштвеног споразумевања; др Јошко Симончић указао је да смо сувише равнодушни према матерњем језику; др Смиљка Васић и Владислава Кнафлич озбиљно проговорили о језичкој култури у школи; и тако редом, још многи и многи.

Саветовање је имало велики одјек у јавности: штампи, радију и телевизији. Ову племениту обавезу, сабор или конгрес о нашем језику изнео је као организатор колектив библиотеке „Петар Кочић”.

Зборник свих излагања и разговора са овог великог скупа ускоро ће се наћи као књига пред читаоцима.

Лала Јевтовић

МОНОГРАФИЈА О ЈАНКУ БРАШИЋУ

Јанко Брашић, родоначелник српског наивног сликарства, доживео је недавно два велика признања. Изашла је у издању „Вука Караџића” обимна и лепо приређена монографија Мирославе Бошковић о његовом делу и животу. Тим поводом у Културном центру Београда отворена је и самостал-

на изложба слика и цртежа из свих раздобља стваралаштва овог значајног уметника.

У исто време Галерија самоуких ликовних уметника из Светозарева почиње припрему за обележавање педесетогодишнице самоуког сликарства у Србији, која ће идуће године бити обележена научним скуповима и изложбама.

(З. В.)

НАРОДНИ ОБИЧАЈИ ИЗ ОКОЛИНЕ ПОЖЕГЕ

Почев од 1976. г. „Ужички зборник“ објављује у наставцима врло занимљиву грађу о народним обичајима из околине Пожеге, коју је прикупио и средио Момчило Тешић. Већине обичаја који се овде описују, био је сведок Тешић, а остало је дато по

причањима старијих људи из села Глумча, Висибаве, Отањ, Врањани, Головик, Горобиље итд. Део ове грађе, у неколико наставака, објавио је и „Расковник“ у току 1980. (бр. 23—26).

Надамо се да ће се неки издавач заинтересовати да ово вредно дело објави у целини.

(Љ. Р.)

XXI ФЕСТИВАЛ КУЛТУРЕ МЛАДИХ СРБИЈЕ

Од 19. до 26. јуна одржан је редовни фестивал културе младих (21. по реду) Србије, који се по традицији одржава у Књажевцу. Ове године је део програма изведен у новом, велелепном здању Дома културе у овом граду.

Занимљивост овог фестивала ове године јесте његова усмереност према народном стваралаштву и традицији. То је новина коју треба поздравити.

За младе се не може рећи да су окренути у интересовањима према традицијској култури. Њихови узорци су лако препознатљиви — то су савремени облици западноевропске културе — од забавне музике до рока и панка, али овај утицај се осећа и у филмском, позоришном и ликовном изразу младих стваралаца.



Адам Ковановић

Окренутост обрасцима западноевропске културе води ка разбијању својих, националних вредности — под тим подразумевам како вредности народне културе, тако и вредности које су стваране у Југославији после рата и револуције.

У области фолклора млади се највише интере-



Чикириз: Споменик Благоја Плазинчића у Миросаљцима

сују за ипачки фолклор и за народне песме. Али су врло ретки појединци који примере фолклора траже на терену, у народу. Скоро у сваком већем месту постоје културно-уметничка друштва која изводе игре из наше земље. Међутим, највећи део тих игара се изводи у *кореографији*, која се често претвара у неке устаљене, обрасце, занимљиве за око, али врло удаљене од своје *народне основе*. А коло није само забава, већ и чињеница културе једног народа — оно има своју древну, паганску симболику, и, уколико се тај играчки фолклор буде свео само на *кореографије*, то води осиромашењу националне културе.

Добро би било да на овом фестивалу културе увек буде заступљена и изворна, народна култура, у разноврснијим облицима.

(Љ. Р.)

ПРЕДЛОГ СТАНКА ОПАЧИЋА — ЋАНИЦЕ

Недавно смо примили писмо нашег сарадника из Тушиловића (Кордун) Станка Опачића — Ћанице, у коме предлаже оснивање фонда часописа „Расковник“, из кога би се подстицало прикупљање народних умотворина и награђивали најагилнији посленици на том пољу.

Ђаница пише: „Па ево ја сам из својих скромних могућности спреман томе фонду поклонити милион ст. динара, и ако нас се нађе десет, то је већ десет милиона . . .”

Захваљујемо С. Опачићу — Ђаници на овом предлогу, и позивамо остале сараднике и читаоце „Расковника” да кажу своје мишљење о томе.
(Ур.)

САОПШТЕЊЕ УРЕДНИШТВА

Од овог броја у раду уредништва „Расковника” више неће моћи да учествују његови покретачи из 1968. године: Драгиша Витошевић, Добрица Ерић, Владета Р. Кошутић, а такође и Цвета Котевска, али они ће, као први расковничари, и даље остати најближи пријатељи и сарадници овог часописа. Мислимо да овде не треба наглашавати колико им „Расковник” дугује: то је познато.

До избора новог главног и одговорног уредника ову дужност обављаће досадашњи заменик главног уредника Љубинко Раденковић.

У јесењем броју биће објављен састав новог уредништва.

САРАДНИЦИМА И ЧИТАОЦИМА — ОД ГЛАВНОГ УРЕДНИКА

Час одавно најављиване и припремане смене у уредништву најзад је дошао. После четрнаест година на једном послу, (са познатим прекидима), ма колико то било пријатно, заиста је време да се „окрене лист” и пружи прилика и другима а поготову млађима. Мислим да је до овог (бар мог) повлачења требало да дође и раније, али прилике у часопису то нису допуштале. Што се часописа тиче, за њега свакако не треба бринути: он остаје у рукама поузданог издавача и млађих расковничара који ће ваљано наставити овај посао. А то ће и нама који одлазимо бити најлепша награда.

Сарадницима и читаоцима дугујемо велику захвалност на сарадњи и поверењу.

Драгиша Витошевић

5. РАСКОВНИК

- Српче и вила драгачевка (Милисав Д. Протић)
Ми носимо сунце на вијенцу (Три сватовске песме из моравичког краја — Љубомир Марковић)
Иде рак на коњу (Народне песме из горњег Драгачева — Јован Пајовић)
Нагазнице, наменице, неједнице (Васме из Драгачева — Радмила Мечанин)
Ја отпирик чинилице и гатарике (Одбрана млека и белог мрса у Драгачеву — Радован Маринковић)
Песма о хероју Богдану Капелану (Ника Никола Стојић)
Ако се сам не запослиш, запослиће те ђаво (Народне пословице из Драгачева — Ника Никола Стојић)
И пса може неко ујести (Народне пословице из околине Чачка — Радул Марковић)
Сви ти кућу обилазили (Народне клетве из Драгачева — Радован Маринковић)
Судбини се не може избећи (Народне приче из аријског краја — Драган Симовић)
О сови и жени (Две народне приче из Драгачева — Ника Никола Стојић)
Пожаривање свекрве (Из свадбених обичаја ивањичког краја — Невенка Војовић)
Божићни и други обичаји у Драгачеву (Радмила Мечанин)
Веровања из Драгачева (Ника Никола Стојић)

33. СВЕДОЧЕЊА

- Из животописа Ранка Тајсића свадба, лета 1855 (Радован Маринковић)
Из швајцарског дневника Младена Ђ. Протића (Радован Маринковић)
Нежидер, 3 јула 1917. године (Драгољуб М. Павловић)
Миљко Оцокољић збори (Владета Р. Кошутић)
„Ја Ката Илић из Граба... (Ника Никола Стојић)
Ратници (Радован Маринковић)

67. РАСПРАВЕ

- Драгоје Тодоровић: Посланици Адамове групе бране свој закон о штампима
Радојко Николић: Ликовне представе на пилатовачком гробљу
Радојко Николић: Велики клесар Радосав Чикириз
Радојко Николић: Надничари, слуге, скитнице
Радомир Станић: Архитектонски и сликарски споменици Драгачева
Радул Марковић: Записивачи народних пословица у драгачевском крају

111. ОДЗИВИ

Драгомир Брајковић: Кроз бол ка несазнању (Поводом двадесетогодишњице смрти Пауна Петронијевића)
Паун Петронијевић (З. Вучић)

119. ГОДИШЊЕ ДОБА

Драгачево (Предраг Раовић)
Велико трубачко славље (Драгољуб Д. Јовашевић)
Лепота оку дарована (Антоније Бурић)
Од јесени до лета на језичко-књижевној трибини „Петар Кочић“ (Радмила Кунчер)
Сабор о језику (Лала Јевтовић)
Народни обичаји из околине Пожеге (Љ. Р.)
Монографија о Јанку Брашићу (З. В.)
XXI фестивал културе младих Србије (Љ. Р.)
Предлог Станка Опачића — Танице (Ур.)
Саопштење уредништва
Сарадницима и читаоцима — од главног уредника

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ

Милорад Бревинац
Драгиша Витошевић
Милован Данојлић
Јован Деретић
Гвозден Јованић (потпредседник)
Лала Јевтовић
Цвета Котевска
Вера Колаковић
Тања Крагујевић
Пеђа Милосављевић
Радослав Миросављевић
Радојко Николић
Видак Перић
Раденко Станић (председник)
Момчило Тешић
Бождар Тимотијевић

На насловној страни
„Петао” Ивана Рабузина

Корице и опрема
Радоја М. Каведића

Ликовни прилози
Фотографије Станоја Бојовића

Споменици Чикириза — Радојко Николић
Цртеж М. Оцокољића — Боле Милорадовић

